

16+

ISSN 0235 - 0173

Сатур

Арбен Къардашан - 60 йис

1/2021

январь - февраль

Дагъустандин автономиядин 100 йис

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

1

2021

январь - февраль

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КБИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Агъзур йисарив барабар
виш йис.....3

**ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪДИН ШАИР
АРБЕН КЪАРДАШАН 60 ЙИС**

РЕДАКЦИЯДИН ПАТАЙ.....5
Азиз Мирзабеков. Арбенан арш. Арбен
Къардашан уьмуьр ва яратмишунар.....6
Арбен Къардаш. Руьгь ватандал экъийиз це!
Шишрар.....25
Пакизат Фатуллаева. Нефсинин асГар пата..42
Жамиля Гьасанова. Эхиримжи чарх. *Арбен
Къардашан «Нехирбанни лекъ» повестдикай
веревирдер*.....44

Арбен Къардашаз – бахшбендер

Мердали Жалилов. Къил хкаж, Арбен!.....52
Халидин Эльдаров. Шииратдин генг майданра.
А.Къардашан яратмишунрикай веревирдер.....55

Арбен Къардашаз – бахшбендер

ЭДЕБИЯТЧИЙРИН ФИКИРАР.....65
Арбен Къардаш. Вечге-хваяр. *Роман*.....68

МЕГЪАМЕД ГЪУЪСЕЙНОВАН 80 ЙИС

Абдуселим Исмаилов. Къизмиш везинрал алаз
фейи уьмуьр. *Очерк*.....91
МУШТУЛУХАР.....95

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегьемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Выход в свет 1.03.2021 г.
Тираж 406 экз
Печать офсетная
Бумага офсетная
Формат 70 x108 1/16
Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7
Заказ № 824
Цена свободная.

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ** .

Чи телефонар:

Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

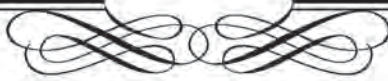
Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от
22.04. 2019 г.

Редакция и издатель: Государственное бюд-
жетное учреждение Республики Дагестан “Редак-
ция республиканских литературных журналов “Со-
коленок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад
тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай де-
дилрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин
маса органра чап хъийидайла, журналдин тIвар къун
чарасуз я.

Редакторгин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

АГЪЗУР ЙИСАРИВ БАРАБАР ВИШ ЙИС

Чна четинвилер ва татугайвилер галай 2020-йисай 2021-йисаз кам вегьенва. Амни Дагъустандин ва дагъви халкъарин къисметра лап важиблуди ва кар къетI ийидайди хъайи вакъиадин виш йис тамам хъунилай эгечIнава. Чун рахазвайди Дагъустан Республикадин автономиядин Югъ яз тарихда гъатнавай 20-январдикай я. Шад жедай кар ам я хъи, Дагъустан Республикадин къилиз мукъвара атанвай генерал Сергей Меликова къабулай сифте къараррикай сад 2021-йис Дагъустандин Автономиядин Йис яз малумарун хъана. 20-январдиз ва адалай вилик йикъарани Магъачкъалада, Дагъустандин халкъарин тади гъалда эвер гайи съезд къиле фейи ва Советрин гъукуматдин патай миллетрин крарай нарком Иосиф Сталинан иштираквал аваз Дагъустандин автономиядин патажъай къарар къабулай Буйнакскда (Темир-Хан-Шурада) хейлин мярекатар къиле фена. Каспийскда Алиеван тIварунихъ галай зурба залда къиле фейи суварин шадвили мярекатда Москвадай ва Кеферпатан Кавказдин республикайрай хейлин мугъманри, чи республикадин шегъерринни районрин гзаф векилри иштиракна. Республикадин автономиядин виш йис Президент В.В. Путина тебрикна.

Гъайиф хъи, эхиримжи къад-къанни цIуд йисан девирда чавай акъван яргъал тушир тарихдин хейлин вакъияяр, лишанлу йикъар, халкъдин кар патал чанарни гъайиф татай викIегъ инсанрин тIварар ва гзаф маса крарни яржар къакъатзава. Къакъудзава лагъайтIа, гена дуъз жеда. Советрин девирдин перемар тарихдин цIал вегъезвай мелек вири экечIнава: чIехи, чпин далудихъ зурба пачагълугърин тарихар галай миллетрихъ галаз санал, лугъудайвал, накъни-къе кIвачел акъалтай гъвечIи халкъарни. Гъавиляй гъахълу суал къвезва: Дагъустандин халкъарихъ авани ихътин ихтияр? Вуч гадарна, вуч амукъда абурухъ?

Са кIусни ягъалмиш тушиз тестикъариз жеда хъи, уьмуьрдин гъи тереф къачуртIани, къенин несилар шагъидар тир вири къазанмишунар чи дагъви

халкъарихъ Члехи Октябрдин инкъилабдилай гуьгъуьниз хъанвайбур я. Анжах милли руьгъдин ивиррилай гъейри алатай вахтарай агакьай затІни абуруз аквазвач. Абурулай вилик несилпризни акурди туш. Гъавиляй къад лагъай асирдин гъалибвилер ва къазанмишунар хуьн ва абурув хъиз а девирдин инсанрин зегъметдинни женгерин игитвилеривни къадирлуз эгечІун – им чи халкъарин хиве гъатнавай пак буржийрикай я.

Къад лагъай асир Дагъустан ва дагъви халкъар патал къизилдин девир хъана. Абурун вилик гъич мураддин тІалабун язни рикІел текъведай гележег ва адав гъай гегъенш мумкинвилер ачух хъана. Абурукайни, СССР-дин амай халкъарихъ галаз санал, къудратлу уьлкведин иесияр хъана. Агъзур йисарин тарихда сифте яз Дагъустандин халкъар сад хъана ва вичин конституция, государстводин амай шартІарни галай къилдин тешкилат – Советрин Автономный Социалист Республика яз малумарна. Халкъарин вилик чпин къисметар чпи гъялунин мумкинвилер ачух хъана. Са шумуд йисан къене милли культурадини искусстводи цуьк акъудиз эгечІна, школайрини университетри жегъил несилар илимдин шегърейриз акъудиз, гъарда вичин чІалал газетарни ктабар кІелиз башламишна. КІел-кхъин чидай ксар икъван чІавалди тек-туьк аваз хъайи дагъдин хуьрерин жемьатрин арадай шаирарни журналистар, композиторарни алимар, инженерарни конструкторар ва гзаф маса пешейрин иесияр акъатиз эгечІна. Гъар са халкъдив алатай вахтарай камаллу ва бажарагълу ксарин тІварарни яратмишунар ахгакьна. Шегъерра промышленностдин карханаяр эцигуни, хуьрерин чкайра колхозарни совхозар тешкилуни фялейринни лежберрин зегъметдин къимет хкажна. Халкъдин гегъенш къатара савадлувилин тум цунин ва инсанрин сагъламвилин къайгъу чІугунин гъерекатдик, чкадин пешекарар хъиз, Урусатдин гзаф чкайрай атай вишералди муалимар ва духтурарни фельдшерар экечІна.

Къизилдин асирдин къазанмишунар яргъалди гъисабиз жеда, амма кар анал алач, кар алайди абур чпин чалишмишвилералди ва къуватралди, гъатта гзаф вахтара чанарни къурбанд ийиз арадал гъайи несилар рикІелай алуд тавун, жегъил несилпризни къенин руфунни, руьгъни тухардай вири шартІар ва мумкинвилер авай уьмуьрдин бинейр гъина аватІа чирун я. Гъайиф хъи, чирзавач. Вири уьлкведа хъиз, Дагъустандани тІуьнилай-хъунилайни кефер чІугунилай гъейри мад са куьникайни хабар авачиз, фагъум-фикирни тийиз чІехи хъанвай несил, чпин кІалин-къан хъиз, республикадин, уьлкведин иесиярни хъана кІанзавай яшарив агакьнава. Накъан йикъакай затІни течир абуру къе вуч авурай, пака вуч хъувурай?

Зи мукъвабурукай са яшар 30 йисара авай, къуьнерал офицердин чинер алаз, дуьз рекъе, гъамиша карда аваз гъисабзавай жегъилди, 20-январдиз хъайи мярекатрикай рахун вегъена, завай хабар къуна:

-Бес чаз вучиз чизвач виш йис вилик хъайи икъван важиблу крарикай?

-Белки, тек ваз чизвач жеде?

-Чи кІвалахал вири зун хътинбур я. АватІа, гице ман чав ктабар, гила къванни чирин жуван республикадин тарихдикай.

Вугана.

КІелайтІа, течир крар чир хъувуртІа, тарихдинни чІехи несилрин вилик жавабдарвилин гъиссерни руьгъдик ахкатайтІа, хъсан я хъи...

Дагъустандин халкъдин шаир Арбен Къардашан 60 йис

РЕДАКЦИЯДИН ПАТАЙ

Арбен Къардашан тIварцIихъ лап и мукъвадалди «жегъил шаир» гафар галкъурзавайди тир. Амма, акунар жегъилдинбур яз аматIани, яратмишунра ва крара жегъил чIаван хцивални цIийивал хуьзматIани, алдатмиш уьмуьрди шаир, ингъе, пудкъад йисан яшарив агакъарнава.

Сифте нубатда «Самур» журналдин ва Дагъустандин чIаларал акъатзавай вири 16 журналдин сад тир редакциядин патай Арбен Къардашаз уьмуьрдин и лишанлу вакъиа ва яратмишунрин рекъин къакъан дережа мубаракрай! Къуй вичихъ ва вичин рикI алай, вичел рикI алай вирибурухъ яргъи уьмуьрар, чанаринни хзанрин сагъвилер ва бахтлувилер хъурай!

Арбен Къардашакай рахун регъятни я, четинни.

Регъат вучиз я лагъайтIа, чаз адан уьмуьрдин ва яратмишунрин вири рехъ акунва, чизва. Ам «Самур» журналдин даяхрикай сад я. Арбенан эсерар шаирдин жаван чIавалай эгечIна журналди чап авурди я. Журналдини адан йикъалай-юкъуз хци тир къелемдин, йисалай-йисуз маналу ва гзаф терефринди жезвай яратмишунрин тариф авурди я ва гъар са цIийи эсер гъил-гъилеваз кIелдайбурал агакъариз хъайиди я. Ингъе, къени ийизва.

Четин вучиз я лагъайтIа, Арбен Къардашан яратмишунин рехъ къетIенди я. Адакай шаирдикай хъиз рахун тIимил я. Гъикаятчидикай хъиз рахунни бес туш. Драматургдикай хъиз рахуналдини куьтягъиз жедач. Ам гъар са месэладай, уьмуьрдин гъар са пагакай вичин къатIунар, инанмишвилер авай публицистни я. Милли литературадин тарихдикай, ам виликди финин гъерекатдикай Арбена кхъизвай макъалаяр илимдин халис ахтармишунар я. Адан лайихлувилерикай мадни лугъуз жеда.

Эхъ, Арбен иллаки яратмишунрин рехъ хкъазавай жегъилар паталди вири жегъетрай хъсан чешне я. Савадлувилин къенин дережайра аваз, зун шаир я, я туш, зун гъикаятчи я, лугъуз, гъавилай амай терефар чпиз талукъ туширбур яз гъисабиз йисар акъудзавайбурузни. Бажарагълу касдиз дуьньядин вири крар акун, акурдакай фикирар-къатIунар хъун важиблу я, адалай литературадин эсердихъ хъиз, ви ихтибарлу ва гъахлу гафунихъни вил галай жемятдив ам агакъариз алакъун герек я.

Дагъустандин халкъдин шаир Арбен Къардаш гъахътин ксарикай я. Гъавилай «Самур» журналдин и нумра редакцияди «жегъил» юбилярдин яратмишунриз бахш ийизва. Амай гафар шаирдин дустарини адан яратмишунрал рикI алайбуру, ктабар кIелзавайбуру ва ахтармишзавайбуру лугъуда.

Азиз МИРЗЕБЕГОВ

ШАИРДИН АРШ

(Арбен Къардашан уьмуьр ва яратмишунар)

XX асир гзаф зидвилер, контрастар, муракаб ва четин этапар хъайи са девир ятлани, ам лезги чилел члехи шаирар, гъикаятчияр, алимар, искусстводин жуьреба-жуьре рекъерай члехи пешекарар арадал атай, лезги эдебият вини дережайриз хкаж хъайи девирни я. XX асирдин сифте кылера Стлал Сулейман, Алибег Фетягъов, Хуьруьг Тагъир, Нуреддин Шерифов хътин шаирри, са тлмил гуьгъуьнай и плеядадик акахъай Къияс Межидов, Зияудин Эфендиев, Шагъ-Эмир Мурадов, 60-йисариз эдебиятдин майдандал экъечллай Алирза Саидов, Ибрагъим Гъуьсейнов, Азиз Алем, Забит Ризванов, Ханбиче Хаметова, Лезги Нямет, Иззет Шерифов, Расим Гъажи хътин, 70-йисариз литературадиз атай Мердали Жалилов, Пакизат Фатуллаева, Абдуселим Исмаилов, асирдин эхирда кхъиз эгечллай Абдул Фетягъ, Медет Арзуманов, Майрудин Бабаханов, Арбен Къардаш хътин авторри чи литература мадни вилик тухвана. Зи фикирдалди, абур XX асирдин лезги тарихда члехи гелер тунвай ксар я.

80-йисариз лезги литературадиз атай цлийи несилдин векилрикай садни Арбен Къардаш я. Адан яратмишунар гзаф хилерикай ибарат я. Ам эдебиятдиз шаир хъиз атанайтлани, гуьгъуьнай ада вичин прозадин эсерралдини клелдайбурун дикъет желбнай. Чаз адан «Нехирбанни лекъ» повесть, «Чара атлай къуьл», «Гуар», «Гиликбай «пуд», «Гебе», «Чуьлдин цуьк», «Жив» гъикаяяр ва мииаюраяр малум я.

Арбена вичин къелем драматургиядин рекъени синагъдай акъуднава. Драматургди хъиз, ада лезги литературадин тарихда «Фана багъдин гъуьруьяр», «Хукац- Ханум», «Ярагъ Мегъамедан гъазават», «Мирзе-Алидин геж муьгъуьббат» хътин эсерралди вичин гел тунва. Абурукай къве пьеса Лезгийрин Стлал Сулейманан тлварунихъ галай Гъукуматдин музыкадинни драмадин театрдин сегънедални эцигнай.

Арбен Къардаш магъир таржумачини я. Ада лезги члалаз урусрин ва гъаклни дуьньядин литературадай гзаф эсерар элкъуьрнава.

Арбена публицистди хъизни вичин гаф лагъанва. Адан чи халкъдин хци месэлайриз бахшнавай макъалаярни чна мукъвал-мукъвал газетрин ва журналрин чинрай клелзава.

Арбен Къардаш алай девирда тлвар вири Урусатдин эдебиятдин алемдиз машгъур тир ва къабул хъанвай тлварарикай сад я. Адан эсерар, Дагъустанда хъиз, Урусатдинни медиадин ресурсрани – Ростовда акъатзавай «Дон» ва «Къафкъаздин гимии» журналра, Саранскда акъатзавай «Сиягъатчи» («Странник») журналда, «Литературадин газетда», «Литературадин Россия» ва «Россиядин писатель» газетра ва гъаклни маса газетра, журналра, альманахра акъатзава.

Шаирдин са къадар члалар 2005-йисуз Россиядин Федерациядин Госдумадин Председателдин къаюмвилик кваз акъатай «Кеферпатан Къафкъаздин халкъарин шииратдин антологиядикни» акатнава.

Арбенан шиирарни гыкаяяр Москвада акъатнавай «Диде-бубадин кIвал» («Литературадин Россия», 2002), «Руьгь руьгъдив агатна» («Литературадин Россия», 2004) «Уьмуьр къван яръги дяве» («Фолио», 2007), «Зи халкъ чIехи хзан я» («Литературадин Россия», 2007), «Живедин дагъларин цIиргъ» («Фолио», 2009) ва эдебиятдин маса уртах кIваталра гъатнава.

Шаирдин са къадар эсерар мукъвал ва яръгал къецепатан халкъарин чIаларизни таржума авунва, абур Дагъустандин мектебра, колледжра ва вузра чирзава.

Арбен Къардаш критикадин гуьзгуьда

Арбенан Къардашан яратмишунри гъамиша критикрин, публицистрин, литературоведрин дикъет желб авурди я. Сифте яз адан яратмишунриз къимет гайиди ва абур кIелдайбурув агакъарайди шаирдин хуьруьнви ва юкъван мектебда хайи чIаланни литературадин тарсарин муаллим хъайи ва вични шаир тир Шихнесир Къафланов я. 1976-йисуз ада Арбенан пуд шиир – «Рекъер», «ЧIехи буба» ва «Шад жеда зи рикI» – вичи кхъей сифте гафни галаз, Ахцегъ райондин «ЦIийи дуйнъя» газетдин чинриз акъудна. Гъа идалди жегъил шаирдин эсерриз печатда рехъ ахъа хъана.

Ш. Къафланова гъа сифте гафуна Арбенакай икI кхъенай: «Адан (*Арбенан – А. М.*) анжах 14 йис я. Шиирар яратмишунин техника адаз хъсандиз чир хъанва. Ада кхъизвай вири затIар мана-метлебдин рекъяй кIалубда авайбур я лугъуз жедач. Амма сифтегъан камар мягкембур я»¹.

Ш. Къафланов ягълмиш хъанач. И кар гуьгъуьнай ада давамрай рекъи субутна.

Ш. Къафлановалай гуьгъуьниз прессада Арбенан яратмишунрикай кхъейди ва абуруз дуьз къимет гайиди шаир Шагъбала Шагъбалаев я. 1982-йисуз ада «Арбен Къардашан поэзиядин хатI» тIвар алай макъала «Дуствал» альманахдиз акъудна ва гъа макъалада Арбенан шииррикай вичин фикирар лагъана. Макъаладин автор, Арбен Къардашан газетра ва журналра акъатнавай шиирриз анализ гана, эхирдай ихътин нетижадал атанай: «Санлай къачурла, лезги поэзияда Арбенахъ вичин хсуси хатI хъанва. Ам лап жегъил я, гъеле ктабдин автор туштIани, Арбенан яратмишунрихъ галаз вири таниш хъанва. Адан шиирар дарги, авар ва урус чIаларалдини газетриз акъатнава. Алай вахтунда А. Къардашан «Сад лагъай ажал» тIвар алай рукопись лезги писателрин поэзиядин секцияда гъяззава»².

1990-йисуз Махачкъалада Арбенан «Ичерин багъ» тIвар алаз къвед лагъай ктаб акъатна. И вакъиадихъ галаз алакълу яз, тIвар-ван авай шаир Ибрагъим Гъуьсейнова ктабдиз рецензия кхъена, «Лезги газетда» акъуднай. Рецензияда И. Гъуьсейнов жегъил шаирдин яратмишунриз дуьз къимет гуз ва адаз дуьз рехъ къалуриз алахънава³.

Арбен Къардашан нубатдин «Пешапай» тIвар алай ктабдиз гыкаятчи Шамсудин Исаева рецензия кхъенай. Вичелай вилик шаирдикай кхъей маса авторри хъиз, адани Арбенан яратмишунриз виниз тир къимет гана, «Пешапай» ктабда гъатнавай къве поэмадикай икI кхъенай: «Гъа икI, «Пайгъамбар» поэмада, инсанрин арада садвал тахъайла, къилел къведай чIехи бедбахтвилер къейднаватIа, «Пешапай» поэмада простой халкъдин арадай акъатнавай аялдин акъул, зигъин, къатIунар, дирибашвал тестикъзава.

Лагъана кIанда, къве поэмадин метлебни саки сад я: хайи Ватан, хайи халкъ авадан ва хушбахт хъун патал писвилерихъ, гъахъсузвилерихъ, зулумкарвилерихъ галаз женг чIугван. Инсан ятIа, инсан хъухъ. Фагъумсуз гъайван тежен, инсанвилин чкадал жен...

Эхъ, Арбен Къардашан цIийи ктабдин эсерри чи жегъил несилдиз гъа ихътин къилихрин инсанар яз чIехи хъуниз куьмек гудайдал са шакни алач»⁴.

1994-йисуз Арбенан «Йифен суфатар» ктаб чапдай акъатна. Ктабда шаирди жуьреба-жуьре йисара кхъей шиирар, поэма, пародияр, эпиграммаяр ва гъакIни

¹ «ЦIийи дуйнъя» газет, № 73, 1976-й.

² «Дуствал» альманах, № 1, 1982-й.

³ И. Гъуьсейнов. Вичин чин // «Лезги газет», 1992-йисан 23-июль.

⁴ Ш. Исаев. «На и чилиз ая дава...» // «Лезги газет», 1994-йисан 4-февраль.

маса чІаларал кхъей лезги шаиррин шииррин таржумаяр гьатнава. КІелдайбуру гзаф хушдиз къабудай и ктабдиз шаир ва публицист Абдулрашид Рашидова «Къил хкаж, Арбен» тІвар алаз рецензия кхъенай. Рецензия ада, Арбенан поэзиядиз зурба къимет гуналди, икІ акъалтІарнай: «...Арбен Къардашан нубатдин ктаб кІелдайбуру хушдиз къабудайди, яргалди рикІера амукъдай эсерар авайди ва тарихдин рекъий гзаф къиметлуди хъанва. Гъавилай рикІин хушвилелди лугъуз кІанзава: «Къил хкаж, Арбен! Мадни ашкъидалди яратмиша, Арбен! Къуй вахъ мадни булдиз халкъ чпихъ цІигел жедай ктабар артух хъурай!»⁵

Арбенан «Йифен суфатар» ктабдиз гъа йисуз шаир Шагъбала Шагъбалаева ва гъикаятчи Шамсудин Исаевани рецензияр кхъена, «Лезги газетда»⁶ ва «Самур» журналда⁷ акъуднай. Гъа рецензийрикай сада къейднава: «Шаирдин гъи чІал кІелайтІани, чавай ачухдиз лугъуз жеда хъи, Арбен Къардашаз шиирар туькІуьрунин къайдаяр регъатдиз муьтІуьгъ жезва. И жигъетдай адан устадвал лап хъсан дережада ава ва къвердавай хкаж жезва»⁸.

Арбенан яратмишунриз урус писателрини чІехи къимет ганва. 1995-йисуз Москвада Арбенан урус чІалал «Заплачь, моя ива» («Шехъ, зи цІвелин тар») тІвар алай ктаб акъатнай. Автордин муькуь ктабри хъиз, и ктабдини гъасятда гъам кІелдайбурун, гъакІни критикрин дикъет вичел желбнай. Ам гъеле чапдай акъатдайдалай вилик, адан рукопись Москвадин чапханади урусрин бажарагълу шаир Николай Дмитриевал рецензия кхъин паталди ракъурнай. Н. Дмитриева рукописдиз гегъенш рецензия кхъена, адаз хъсан къимет ганай: «Зун а делилди шад авуна хъи, Къардашован рукописди «штамприз элкъвенвай образар» са акъван авач, гъайиф хъи, ахъгинбурув Къафкъаздин алай аямдин шиират ацІанва. Адан хъсан шиирра пластика, гзаф тахарин уьлчмевал, хчивал ава»⁹.

Арбенакай гуьгъуьнин йисаризни литературоведри ва критикри макъалаяр, очеркар ва рецензияр кхъенай. Абуру вири гъисабна куьтягъиз жедач. Амма абурун арада проофессор Гъажи Гъуьсейнова акъудай «Лезги эдебиятдин тарих» ктабда адакай ганвай илимдин очеркди ва филологиядин илимрин кандидат Сейфеддин Бедирханова шаирдикай акъуднавай «Арбен Кардаш: «Творческая личность на рубеже столетий» ктабди къетІен чка къазва.

Гъ. Гашарова Арбенакай икІ кхъизва: «Алай аямдин лап хци месэлаяр кудзавай шаир гъамиша девирдин лепейрин гирвейрал ала. Ада вахтуникай ва уьмуьрдикай ийизвай философиядин дерин веревирдер алатай ва алай аямдин хци месэлайриз талуькбур я. Ватандин, халкъдин къисметрикай фикирар, жуван хайи ужагъдин, тІебиатдин шикилар гун ва халисан эдебни ахлакъ тестикъ авунин, инсанар кІан хъунин гъиссер, лезги халкъ къве патал паюнин хажалат, элкъвена къунвай алем авай гъалди кутазвай къалабулух, халкъдин ва уьлкведин вилик жавабдарвилини гъалаба – Арбенан шиирра ва поэмайра вири санал ала»¹⁰.

Къейд авун лазим я хъи, винидихъ тІварар къур эсерар къведни 2011-йисуз акъатайди я.

Арбен Къардаш вичин яратмишунралди критикрин, литературоведрин ва кІелдайбурун дикъет гъамиша вичел желбзавай авторрикай сад я. Идлай къулухъни адакай илимдин ва публицистикадин эсерар гзаф акъатдайдал чун умудлу я.

⁵ А. Рашидова «Къил хкаж, Арбен» // Ахцегъ райондин «ЦІийи дуйнъя» газет, № 91, 1994-й.

⁶ Ш. Шагъбалаев. ТІебиатди пай ганвай шаир // «Лезги газет», 1994-йисан 31-декабрь.

⁷ Ш. Исаев. «Эвера, лезги!» // «Самур» журнал, № 6, 1995-й.

⁸ Ш. Шагъбалаев. ТІебиатди пай ганвай шаир // «Лезги газет», 1994-йисан 31-декабрь.

⁹ Арбен Кардаш: творческая личность на рубеже столетий (исследование и материалы). Автор-составитель С. А. Бедирханов. – Махачкала, 2011. С. 67.

¹⁰ Гъажи Гашаров. Лезги эдебиятдин тарих. – Махачкъала, 2011. 510-521-чинар.

Уьмуьрдин рехъ

Жуван рехъ жагуьрун, жуван чка чир хьун – ибуур инсан паталди важиб я, гьа и краралди ада вичин кьет *Иенвал тесстикьарда.*

В. Г. Белинский

Арбен Кардаш (*Къардашов Арбен Мегъединан хва*) 1961-йисан 11-февралдиз Дагъустандин Ахцегъ (*гилан Дагъузпара*) райондин Миграгърин хуьре дидедиз хъана. 1979-йисуз ада Миграгърин юкъван школа акьалтIарна ва гьа йисуз ам Москвада М. Горькийдин тIварунихъ галай Литературадин институтдиз къабул хъана. Институтда адаз Лев Иванович Ошанин (поэзиядин семинардин регъбер), Владимир Фёдорович Пименов, Евгений Николаевич Лебедев, Константин Александрович Кедров, Владимир Павлович Смирнов, Станислав Бемович Джимбинов, Иван Иванович Карабутенко, Люциан Ипполитович Климович (ада СтIал Сулейманан ктабар Москвада урусдал акъуднава), Александр Никитич Власенко ва Магдалина Рубеновна Саркисян хьтин тIварван авай шаирри ва алимри тарсар ганай.

Бадe Гюзель

Литературадин институт акьалтIарайдалай къулухъ Арбена Советрин Къушунрин жергейра къуллугъна.

1986-йисалай ада Дагъустандин ктабрин чапханада редакторвиле кIвалахзава.

1991-йисуз Етим Эминан шиирар урус чIалаз таржума авуна, акъудунай («*Душа*» тIвар алай ктаб) Дагъустандин демократ жегьилрин Союзди адаз «*Олимп*» премия гана.

Диде Гюльбагъар

1997-йисуз «*Литературная Россия*» газетда акъатнавай шиирриз килигна, Арбена гьа газетдин премия къачуна.

1998-йисуз эдебиятдин рекъе чIугур чIехи зегъметдиз ва кIелдайбурун патай къазанмишнавай дерин гуьрметдиз килигна ва гьакIни «*Ватандин гум*» («*Дым Отечества*») ктабдиз килигна, Арбеназ Дагъустандин гьукуматдин премияни ганай.

2001-йисуз милли медениятдиз къуллугъунин рекъе лайихвилериз килигна, ам лезги жемятди тешкилнавай «*Шарвили*» премиядиз лайих хъана.

2006-йисуз Дагъустандин прессада чап хъайи публицистикадин эсерриз килигна, ам Дагъустандин журналистрин Союздин «*Къизилдин лекъ*» («*Золотой орел*») премиядиз лайих яз акуна.

2010-йисуз Россиядин писателрин Союздин Москвадин тешкилатдин ва писателринни-переводчикрин патай Арбен А. С. Грибоедован тIварунихъ галай медалдиз лайих хъана.

2014-йисуз «*Гаф давам жезва*» («*Слово продолжается*») ктабдиз килигна, Арбена «*Лезги газетди*» тешкилнавай Гъажибег Гъажибегован тIварунихъ галай премия къачуна.

Арбенан яратмишунриз Лев Ошанин, Семен Липкин, Расул Гьамзатов хьгин зурба устадри чIехи кьимет гайиди я. Ам 1991-йисалай СССР-дин писателрин Союздин, 1992-йисалай СССР-дин журналистрин Союздин член я.

Алай вахтунда Арбен Къардаш Махачкъала шегъерда яшамиш жезва ва ада Дагъустандин ктабрин чапханадин лезги редакцияда старший редакторвиле кIвалахзава.

Яратмишунар

Гъар са автордиз (инал суьгъбет тебиатди бажарагъдикай пай ганвай авторрикай физва – А. М.) анжах вичиз хас тир кылди стиль жеда. Стилдиз кьимет гудайла, литературоведар тахминан ихътин нетижадал атанва: стиль са писателдин эсерар маса писателрин эсеррилай тафаватлу ийизвай идеядин формадин кьетленвал я. Урусрин машгъур шаир Александр Блока (1880-1921) стилдикай икI лагъанва: «Гъар са писателдин стиль адан руьгъдихъ галаз сих алакъада жеда. Стилдиз килигайла тежрибалу инсандиз писателдин руьгъ аквада».

Арбен Къардаш кылди вичиз хас тир алем ва анжах вичиз хас тир кылди стиль авай автор я. Адан кьатгунрин палитра гегъеншди я. Ам уьмуьрда, жемиьтда, тебиатда, инсанрин рафтарвилера кыле физвай, вилиз аквазвай вакъийарив рикI гвачиз, ашкъи-гъевес авачиз гегъизавач. Ада алай девирдин гъакъикъатар кълемдиз къачузва, гъатта алатай вахтарикай, тарихдикай кхъидайлани кьенин югъ, алай девир адан эсеррин лейтмотивдиз элкъевезва. Инсандин уьмуьрдин куьтягъ тежедай мурадар, чи уьмуьрдин шадвални пашманвал адан яратмишунрин асас темаяр я ва абур адан яратмишунра вичиз хас цийи кIалубра гъатнава. Авторди адетдин темайра кхъидайлани анжах вичиз хас жуьреда кхъизва, абуруз цийи рангар язава, абурук цийи штрихар кутуна, цийи жуьреда майдандал акъудзава. Ада и темайра адет хъанвай кьатгунрин система, гъисс авунин форма регъятвилелди дегишарна, вичин фикирар, хиялар тафаватлу жуьреда гузва.

А. Къардашалай гъиле кьур гъар са темадиз тафаватлу ракурсдай килигиз алакъава. Адан эсеррин образрин система, ибараяр, фразаяр ва маса художественный такъатар тафаватлугур я. Шаирдин шиьрриз чпиз хас тир ритм, цийи тир рифмайрин система ава. Гъавилай абуру туькIвенвай поэтический ассоциацияр арадал гъизва ва кIелдайгур чпел желбзава. Арбена вичин гъиссер, фикирар ахътин гафаралди, ибарайралди, гекъигунралди, тешпигъралди кълалурзава хъи, адетдин образар цийи жезва, абурал саки чан кхъевезва.

Поэзия

Зи фикирдалди, поэзия, иллаки алай девирда, сая (простой) ва мана-метлеб фад гъавурда аквадайди хъун ва пафосдикай яргъал хъун герек я. Дуьньядин эдебиятдай чаз аквазвайвал, гъа ихътин эсерар тарихда амукъзава. Арбенан шиьрар халисан поэзия гъисс авун паталди субут я. Саявили ва фикиррин ачухвили адан шиьратдин бине тешкилзава.

Литинститутда кIелзавайла

Винидихъ чна кьейд авурвал, Арбен Къардаш лезги эдебиятдиз шаир хъиз атанай ва са шаир хъизни ам келдайбуру гзаф хушвилелди къабулнаи. Адан поэзия тематикадин ва жанрайрин рекъай жуьреба-жуьревилелди тафаватлу я. Чал адан яратмишунра гьам рагъакӀдай патан, гъакӀни рагъэкъечӀдай патан литературадин саки вири жанрар ва формаар гьалтзава ва гъабурукай гзафбуруз ада чи поэзияда сифте яз рехъ ахъайнава. Шаирдин шииррай чаз хайи чӀалан вири гуьрчегвилер аквазва. Абуру булахдин яд хъиз авахъна физва.

Шаир машгъурзавайди, кӀанарзавайди вуч я? Шииррин ктабар яни? Адан шиирриз кхъенвай манияр яни? Келдайбурухъ галаз мукъвал-мукъвал алакъада хъун яни? Чи фикирдалди, винидихъ ганвай суалриз урусин машгъур шаир Сергей Есенина вичин «Ирандин манияр» циклдай тир са шиирда виридалайни дуьз жаваб ганва:

**Шаирвал ахътин са сенят я, вуна
Чур тавун лазим я уьмуьрдин къанун.
Жуван дамаррикай иви хкудна,
Герек я масадаз алава хъувун.**

**Шаирди дуьз тирдал гьар гаф, гьар чӀавуз
Авун герек я чун дуьньядал чӀалахъ.
Билбилни авазва манияр лугъуз,
Амма са мани я авайди адахъ.**

**Тутьуькьушра чӀалар тикрарда пара,
Амма адан мани хуш жедач рикӀиз.
Чарадан чӀаларкай жедай туш чара,
Амма жуван мани лагъ, на жува хъиз.**

(Таржума А. Мирзебегованди я)

Арбен Къардашан шаирвални винидихъ ганвай цӀарара авай гъакъикъатдиз ухшар я. Адан шиирар келзавай гьар са касдиз саки шаирди вичин (келзавайдан) гьиссерикай, фикиррикай хабар гузвайди хъиз жеда. Адан эсеррин поэтический къетӀенвилер – гекъигунар, тешпигъар, образар, аллитерацияр, сесерин ва гафунин къатӀунар алай девирдин гъакъикъатди арадал гъизвай гьиссерин бинедаллаз арадал къевезва.

Яратмишунрин I период ва я «сифтегъан камарин девир»

Чна винидихъ кьейд авурвал, Арбенан сифтегъан шиирар 1976-йисуз, ада хуьруьн мектебдин 7-классда келдайла, Ахцегъ райондин «ЦӀийи дуьнья» газетдин чиниз акъатнай ва гъа идалди жегил шаирдин эсерриз печатда рехъ ахъа хъанай. Гуьгъуьнай адан шиирар республикадин маса газетра ва журналрани акъатнай ва абуру келдайбуру гзаф хушдиз къабулнаи.

Арбенан хуьруьнви, журналист Мердали Жалилова кьейдзава: «1979-йис. Арбена Миграгъа юкъван школада келзамай. 10-классда. Самурдин юкъван школада кӀвалахзавай зал ада вичин цӀийи са шумуд шиир рекъе тунай. Зани абуру жуван гафни галаз «ЦӀийи дуьнья» газетда чапнай. Ингъе а чӀавуз за кхъейвал: «Арбен Къардашев чи поэзиядиз яран сифте къилий живерикай къил хкисай таза, регъуз, амма ялавлу мулдин цуьк хъиз, михьи, экуь, умудлу хиялар, фикирар, чӀалар гваз атана. Мулдин цуькведив гвайди са хабар я: къевезвайди цуькверивни атиррив, жуьрэтдивни муьгъуьббатдив ацӀай гатфар я»¹¹.

М. Жалилов гъахълу яз акъатна. РикӀивайни Арбен Къардаш чи поэзиядиз гатфарин чархачи хъиз атанай. Ада шиирар кхъиз мектебда амаз башламишнайтӀани, абуру поэзиядал рикӀ алай са гьевескардин къелемдин сифтегъан тежрибаяр тир. Анжах пешекар са шаир хъиз, къелемэгъли хъиз, ам алатай асирдин 80-йисарин эвелдилай майдандал экъечӀнай.

¹¹ М. Жалилов. «Сегъердинни рагъандин арада» // «Лезги газет», 15-нумра, 2009-йисан 9-апрель.

Арбенахъ галаз гъа са вахтунда чи поэзиядиз Майрудин Бабаханов, Шагъбала Шагъбалаев, Зульфיקъар Къафланов, Медет Арзуманов, Зерифа Къасумова хътин шаирарни атанай ва абуру чпин жавагъиарар хътин эсерралди чи эдебият мадни девлетлу авунай.

1983-йисуз Махачкъалада Даггизда «Жегъилрин сесер» тIвар алаз шииррин кIватIал акъатна. Ана ирид жегъил шаирдин шиирар гъатнавай. Абурун арада Абдул Фетягъ, Аллагъяр Абдулгалимов, Алим Адигузелов, Бике Алибегова, Буба Меликов ва Камалдин Агъмедов авай. Гъа кIватIалда акъатнавай шииррикайни виридалайни гзаф кIелзавайбурун дикъет желбзавайбур Арбенан шиирар тир. Ша, чун гъанавай шииррикай садаз килигин:

ХъуьтIуьн цуьквер

**Заз багъишна
Цуьквер,
Вили цуьквер
Мекъи хъуьтIуь:
АтIана зи
ДакIардал
Гуьзел,
Иер нехишар
Цуьквериз ухшар.**

**За фикирна:
«Къуьд шаир я
Рехи хъанвай.
А нехишар
Шиирар я
Шаирдин
Гатфарикай,
Цуькверикай
Кхъенвай...»**

Им 1976-йисуз, 15 йис тамам хъанвай жегъилди кхъенвай азад шиир (верлибр) я. Гъелбетда, гъар са шаирдиз сифтегъан камарин девир («ученический период») жезвайди я ва и шиирни Арбенан гъа девирдиз талукъ шиир я. Ина ам гъеле наши тирди, поэзиядин алемдиз цIийиз камар къачузвайди чир жезва. Амма са кар къатIун четин туш: шиирда цIийиз башламишзавай гзаф авторриз хас тир, къалпвал, риторика, декларативвал авач. Ам цIийиз къелем гъиле къуна, поэзиядин алемдиз атанвай, са жегъилдин михъи гъиссерикай ибарат я. Жегъил шаирдиз лезги чIал, фольклор, литература хъсандиз чизвайди гъасятда виле акъазва. Шиирдин чIал регъятди, къезилди ва цIалцIамди я. «Сифте жив» шиирда хъиз:

**Ацукъзава жив
Явашдиз чилел.
Къаю гузва къив,
Хъел аваз пеле.**

**Физва югъ хъуьтIуьн,
Лацу я къуд пад.
Зи рикI туш секин,
Зи рикIева гад...**

**Живедик ква зун,
ТуькIуьрзава цIар,
Къваз тийир юзун
РикIева гатфар.**

**Ацукъзава жив
Явашдиз чилел.
РикIи гузва къив,
Рагъ ава пеле.**

И шииррай жегъил шаир сеняткарвилдин дуьз рекъяй вилик физвайди аквазва. И кар гъа кIватIалда гъатнавай ва шаирди 1978-йисуз кхъей «Дидедиз» тIвар алай сонетрин таждайни ачухдиз аквазва. Къейд авун лазим я хъи, акъван гагъди лезги поэзияда сонетрин тажар гъеле авачир. Сонетрин тажар чи поэзиядиз сифте яз гъайиди Арбен Къардаш я. И кардикай авторди вичи икI лугъузва: «За мектебдин эхиримжи классра кIелдайла, «Смена» журнал подписка авунвай. Са сеферда адан са нумрада заз урусрин шаиррикай садан – Александр Говорован сонетрин таж акуна. Гъасятда зи къилиз фикир атана: яраб залайни сонетрин тажар кхъиз алакьатIа? Заз жув синагъдай акъудиз кIан хъана ва а кар залай алакьни авуна. Гъа икI зи сонетрин таж арадал атана».

Агъадихъ чун гъа сонетрин тажда авай сад лагъай сонетдиз килигин:

**Диде, диде, ви лайла зи рикIема,
ГъакI манини ягъай на зи къепIинихъ,**

**Гъамшалугъ фин патал зун ракъинихъ.
Азиз диде, зун на лагъай рекъева.**

**Четинвал – им гъар са рекъиз хас кар я,
За четинвал алудзава датІана.
Уьмуьрдин женг, уьмуьрдин дад къатІана,
И кІвалахар вазни, диде, ашкар я.**

**Зи рекъера цуьквер авач яру тир,
Зи рекъел къе дагълар ала къакъан тир,
Азиз диде, гъа вун феи рекъел хъиз.**

**АтІузва зи рехъ вацІари гурлу тир,
Муьгъ алачир, ятІан рикІиз масан тир,
Хайи чили гуьрчегвилин гъезел хъиз.**

Арбенан сифтегъан шиирар гзафни гзаф дидедикай, Ватандикай, тІебиатдикай тир. А шиирри кІелдайбурун дикъет желбзавайди автордин гъиссерин тІебиивал, михъивал, живи къванни къалпвал тахъун тир.

Гъар са шаирдиз вичин яратмишунра далу акализ жедай, чирвилер, тарсар, менфят къачуз жедай чешмеяр жеда. Гъахътин чешмеяр Арбенахъни ава. Абур пуд я: хайи халкъдин фольклор, лезги эдебиатдин Етим Эмин ва СтІал Сулейман хътин классикар ва садни дуьньядин эдебиат. Шаирдин яратмишунриз чна дикъетдалди фикир гайитІа, чаз ада и пуд чешмедикайни устадвилелди хийир къачунвайди аквада.

Арбенан яратмишунри лезги фольклордин булагдай булвилелди яд хъванва. Гъавилияй адан эсеррин чІал цІалцІам, къезил, кІелиз регъят ва образлу чІал я. Дуьньядин чІехи сеняткарар гъамиша чпин яратмишунра фольклордихъ галаз сих алакъада хъайиди я. Фольклордикай абур халкъдин руьгъ, ахлакъ, камаллувал, адан майишатдин ва милли къетІенвилер, мурадар ва хиялар, дуьньяакунар, поэтический гъиссер хъсандиз къатІун ва абур регъятдиз гъавурда акъадай чІалал кІелдайбурув агакъарун паталди хийир къачунва. Арбенани вичин эсерра фольклордин и жигъетриз фикир ганва.

XX асирдин саки вири лезги шаирри хъиз, Арбенани вичиз устадар яз Етим Эминни СтІал Сулейман къунва. Иллаки яратмишунрин сифтегъан девирра и къве устаддивай Арбена гъамиша сеняткарвилин тарсар къачуна, абур адаз вичин дуьз рекъе беледчияр, саки арха ва панагъ яз хъанай.

Аялар патал кхъенвай эсерар

Яратмишунрин сифтегъан периодда Арбена аялриз талукъ шиирарни кхъенай. Абур 1984-йисуз Дагучпедгизди акъудай «Дуьньяда гатфар» тІвар алай умуми кІватІалда гъатнава. Аялар паталди эсерар арадал гъун гъикъван четин ва жавабдар кІвалах ятІа пешекарриз хъсандиз чида. И кар паталди, а эсеррин авторриз аялрин психология дериндай чир хъунилай гъейри, гъакІни а эсерар художественный жигъетдайни вини дережадинбур хъун герек я. Арбеналай и шартІариз жаваб гуз алакънай.

Арбен вичин эсеррив гзаф мукъуфдалди ва жавабдарвилелди эгечІзавай, гъар са гафунин, гъар са келимадин винел устадвилелди кІвалахзавай ксарикай сад я. Ада аялар гъавурда акъадай чІалал кхъенвай эсерри чпин мана-метлебдалди, чІалан цІалцІамвилелди, образрин цІийивилелди, гекъигунрин, тешпигърин оригиналвилелди дикъет желбзава.

**Чан хуьруьн нуькІ!
Хуьруьн нуькІ!
Нел ийизва
Хуьруьн нуькІ?**

**ЭвичІа чи
Айвандик,
Чан бицІи нуькІ,
Масан нуькІ!**

**За ваз къуьлуьн
Твар гуда,
Кланга пепе,
Шар гуда.**

**Чан хуьруьн нуькI!
Хуьруьн нуькI!
Сес шуькIуь нуькI,
Ширин, нуькI!**

**Гишин кIуфар
Цававай
Шарагар вахь
АватIа,**

**Твар къачу зи
Гъапавай,
Тадиз муказ
Ахлада!**

Гъар са халкъдин свин яратмишунра аялрин фольклордини къетIен чка къазва. Аялрин фольклордин чешнеяр гъам идеядин, гъакIни мана-метлебдин ва формадин жигъетрайни аялрин яшарин къетIенвилер ва психология фикирда къуна арадал къвезвайди я. Аялриз талукъ шиирра Арбенани гъа ихьтин жигъетриз фикир ганва, абурун чIални фольклордин чIалаз мукъва я ва и кар чаз винидихь мисал гъайи шиирдини субутна.

Аялар патал эсерар кхьин Арбена гуьгъуьнин йисарани давамарнай.

Сифте цуьквер

Мад са йис алатайла, 1985-йисуз, Арбенан къилдин ктаб – «Сифте цуьквер» чапдай акъатна. Къейд авун лазим я хьи, и ктабдик винидихь тIварар къур шииррикай садни акатнавач. Анавайбур вири акъван гагъди санани акъат тавур шиирар я.

Хъсан шиир гъикI арадал къвезва? И суалдиз цIудралди, белки вишералди жавабар ава. Садбуру ам тIебиатдин патай инсандиз гузвай пай я лугъузва, бязибуру инсандин уьмуьрда къиле физвай са вакъиадихь галаз алакьалу я лугъузва... Чи фикирдалди, хъсан шиир арадал атун инсандин уьмуьрдин ситуациьрихь галаз, шаирдин агъвалда къиле физвай эмоциьрихь галаз алакьалу я. Са чIавариз В. Г. Белинскийди кхъенай: «Яратмишунар сеняткардила аслу я. Ам вичин темадин лукI тир хъиз, гъакIни иесини я. РикI организмдила аслу тир хъиз, яратмишунарни сеняткардила аслу я. И кардиз виридалайни велик ахварихь галаз гекъигуналди баян гуз жеда. Ахвар азад са затI ятIани, ам чалайни аслу я. Меланхоликдиз гъамиша кичIе жедай ва фантастикадин ахварар аквада; флегматикдиз ахварайни вич ксанваз аквада; актердиз ахварани капарин ванер къведа, военныйриз дяве, чиновникриз ришвет аквада ва икI мад. Сеняткарни гъакI я, ада вичин гъиссер, фикирар, хиялар яратмишзавай эсерра къалурда».

В. Г. Белинскийдин гафар чавай Арбенан поэзиядизни талукъариз жеда. Шаирдин 1985-йисуз акъатай шииррин кIватIалди и кар субутзава. Ктабда шаирди мектебда кIелзавай йисарилай эгечIна кхъей шиирар гъатнава. А шииррин лирикадин игит диде-Ватандал, хайи халкъдал къару инсан я. Ина тIебиатдин мензерайрикай, дидедикай, Ватандикай, муьгъуьббатдикай, авторди жемиятда вичик къалабулук кутазвай гъаларикай кхъенвай эсерар ава.

Ктаб «Шехь, цIвелин тар...» шиирдалди башламиш жезва.

**Шехь, цIвелин тар,
Ифей накъвар
Къемир гъайиф, къемир гъайиф.
Атурай гар,
Рахурай гар,
Чухваз ви киф, ви къацу киф.**

**Чун бажагъат
Ахвада мад
Хайи пата, лезги пата.**

**Акъвазмир вун
Хуьз вилив зун:
«Гъа къе-пака, гъа къе-пака...»**

**Шехь, цIвелин тар,
Ифей накъвар
Къемир гъайиф, къемир гъайиф.
Дидедин гъам,
Баладин къам –
Гъам ви къадар, гъам я ви йиф.**

1979-йисуз, 18 йисаваз кхьенвай и шиирни саки булахдин яд хьиз авахьна физва. Цивелин тар урусрин литературада, иллаки Сергей Есенинан яратмишунра, гзаф дуйшуьш жезвай тема я. Гьар са шаир адакай вичин жуьреда кхьиз алахьнава ва Арбенни, тЛебиатдин гьилелди арадал атанвай и гуьзел «гуьмбет» вичин жуьреда кьалуриз алахьнай. Цивелин тараз 1980-йисуз шаирди мад са шиир бахшнавай ва гьа шиирни эвеланди хьиз бегьемди хьанай.

Къейд авун лазим я хьи, яратмишунрин сад лагьай периодда, сифтегьан шиирар кхьидай вахтара жегьил шаирар гзаф вахтара чЕхи шаиррин

Ояратмишунрин таьсирдик жеда. Им дуйньядин эдебиятдин тарихда субут хьанвай са кар я ва и гьал Арбеназни хас я. Аквадай гьаларай жегьил вахтара адаз кьве шаирдин – Михаил Лермонтован ва Сергей Есенинан шиирри гзаф таьсирнава. С. Есенинан таьсир, иллаки винидихь чна ганвай сад лагьай шиирдай ачухдиз аквазва. Урусрин чЕхи шаирдин таьсир ада жегьил чАвуз кхьей мад са шиирда – «КицИкай балладада» – ачухдиз аквазва:

**Къуьзуй хьана, фена къуват,
КПарабарни анжах са хам
Амай чАвуз иесиди
Вичин кIвалаяй чукурна ам...**

**Къекъез хьана... Амма рикIи,
Хьанвай кIус-кIус, хьанвай куьлуь,
Сабур техуьз чIугвазвай ам
Вичи къуллугъ авур кIвалихь...**

**Къекъез хьана куьчейра ам,
Рагьул вилер туьхвена хьиз,
Жагьур тежез вичиз суьрсет,
Йиф атайла, жедай шехьиз...**

**Хтана ам кичIез-кичIез...
Акур чАвуз таниш ракIар,
Вилериз нагьв яна адан:
КIвалел алай ракъун дапIар...¹³**

Инал кIанзни-такIанз С. Есенинан «КицИкай мани» (*«Песнь о собаке»*) рикIел кьезва.

**Утром в ржаном закуте,
Где златятся рогожи в ряд,
Семерых оценила сука,
Рыжих семерых щенят...**

И шиирар гекьигзамаз чаз абур чара-чара шиирар тирди, абурун арада авайди анжах шаиррин руьгьдин мукьвавал тирди аквазва. Кьве шиирни кицИз талукъ я ва кьве шиирдани шаирри абурун язух чIугуналди, чпин гуманистивлин рафтар кьалуьзава. Абурукай гьар сад анжах вичиз хас тир метлеб авай шиир я.

М. Ю. Лермонтован таьсир лагьайтIа, Арбена 1980-йисуз кхьей «Рекьизвай игитдин эхиримжи мани» шиирда аквазва.

**Гице зав балкIан,
Къенерни пурар,
Къулухъ таз къакьан
КукIушар, дагьлар,**

**Гуда, гуда лув
ДаКIардив яргьал,
Ацукьдач я цIув,
Ядач са кIус ял,..**

И шиирдани М. Ю. Лермонтован «Дустагъ» («Узник») шиирдин таьсир аквазва. Агьадихь чна гьа шиир гузва:

**Отворите мне темницу,
Дайте мне сиянье дня,
Черноглазую девицу,
Черногривого коня!**

**Я красавицу младую
Прежде сладко поцелую,
На коня потом вскочу,
В степь, как ветер, улечу....**

Винидихь ганвай шиирриз вил вегьейлани, чаз абурун арада авайди руьгьдин мукьвавал ва руьгьдин таьсир тирди аквазва.

Яратмишунрин сифтегьан периодда Арбенан са бязи шиирриз С. Есенинан ва М. Лермонтован поэзияди са тIимил таьсирнаватIани, и карди адан шииррин

оригиналвилел, кьиметлувилел куьлге вегьенвач. Арбенан шиирар анжах вичиз хасбур, вичин жуьрединбур я.

Арбенан сифте ктаб акъатдалай кьве йис вилик, 1983-йисуз шаирдин диде рагьметдиз фенай. Гъавиляй шаирди вичин и сад лагъай ктаб рагьметлу дидедин экуь къаматдиз бахшнава. Ихътин са вахтунда акъатай кIватIалда гъатнавай виридалайни таьсирлу шиирар дидедиз бахшнавай шиирар хьун тIебии кар я. Абурукай сада – «Дидедин сурал» шиирда шаирди кхъизва:

**...Хкверла зун хайи муказ,
Лувар фена кьуватдай,
Ахквадач вун, ахквадач ваз,
ЭкъечIадач вун гьаятдал.**

**Мад шехьдач вун, хьуьредач вун,
Зи шадвал-гьам пай жедач,**

**Чир жедач: зун – хьана юргьун –
Буш хиялрин тай жедач...**

**За гьарайда. Ван жедач ваз.
Цав падда мад гьарайди...
Бес вуч ван я кьезвайди заз
Рехи... жегьил... сурай ви?**

«Сифте цуьквер» ктабда гъатнавачIани, амма вичин яратмишунрин сад лагъай периодда (1984-йисуз) кхъей мад са шиирда шаирди диде рагьметдиз финихъ галаз алакьалу яз рикIе гъатнавай дерт-хажалат мадни таьсирлу гафаралди ганва:

**Диде! Диде! Югь-къандавай
Къакъатзава чавай чун.
Цуькни къалгъан акъалтнавай
Са дуьньяда авай чун.**

**Зун са гьиниз акъатнава
Чун къакъатай йикъавай.
Вун вахтунин алатнавай
Дегънейрава, яргъава.**

**Хьфизва вун... Бес ви рикIел
Аламачни бала ви?
Гъужумнава адан кьилел
Шумудни са белادي.**

**Йифериз ваз дуьа ийиз
Ватандани гьурбатда,
Гьарайзава ви гуьгьуьниз
Ванцелди рикI акъатдай:**

**«Диде! Хуьх зун ажугъдикай
Мез шалам тир жаллатIрин,**

**Абурун буш буйругьрикай,
ТIалдикай зи гьалатIрин,**

**Хице вуна кьуватар заз
Шазда ийир уьмуьрдиз.
Дар хьанвай рикI аладардай
Илгьам хице шиирдиз.**

**Аял тирла алай хьтин
Звал хкваш зи ивидал.
Каинатдай атай хьтин
Акьул тур зи бейнида.**

**Тек тамир зун чилерал и –
Къуй ви руьгъ захъ галаз хьуй,
Ам, мелгьем хьиз, хирерал зи
Югьди-йифди алаз хьуй!..»**

**Диде! Диде! Югь-къандавай
Къакъатзава чавай чун.
Цуькни къалгъан акъалтнавай
Са дуьньяда авай чун...**

Арбена вичин яратмишунрин сад лагъай периодда «Пайгьамбар» (1982) тIвар алай поэмани кхъенай. Гьамни, адан шиирар хьиз, художественно-эстетический рекъай вине авайди я.

Шаирдин яратмишунрин II период

Алатай асирдин 80-йисарин эхиррилай ва 90-йисарин сифте кьилерилай Арбенан яратмишунрин II период башламиш жезва. И девирда адан поэзияда философиядин деринвал артух жезва, адан эсерра шаирдин уьмуьрдикай, деврандикай, инсандикай, каинатдикай веревирдер гъатзава. Адан шиирар поэтикадин, сеняткарвилини рекъай вини дережайриз хкаж жезва, лирикадин таьсирдин кьуват артух жезва, уьлкведа кьиле физвай вакъайриз ада вичин гьамиша нарагъат тир шаирвилини ва ватандашвилини позиция ачухарзава. И чIавуз адан поэзияда цIийи, новаторвилини

ерияр арадал къвезва ва абур къвердавай вилик физва, шаирдин поэзия мадни къуватлу жезва ва адаз анжах вичиз хас тир къетГенвилер арадал къвезва.

Яратмишунрин сифтегъан девиррилай сюжет авай лирикадиз майиллувал къалурай Арбена и девирда «КъвацЦила» (1988) ва «Пешапай» (1989) поэмарни кхъена тамамарзава.

Арбенан яратмишунрин II периоддин эсерар адан «Ичерин багъ» (1990), «Йифен суфатар» (1994), «Пешапай» (1993) ва «Арш» (2001) ктабра гъатнава. И девирда ада драмадин эсерарни кхъена, къелдайбурув «Ярагъ Мегъамедан гъазават» (1997), «Фана багъдин гъуьруьяр» (1998), «Хукац-Ханум» (1999) хътин пьесаярни агакъарзава. Абурукай къвед – «Фана багъдин гъуьруьяр» ва «Хукац-Ханум» – Лезги театрдин сегънедални эцигнай.

Лезги поэзияда лирикадин шиирар вилик финин, сеняткарвилин жигъетдай камилвилин дережадиз хкаж хъунин карда къве факторди – фольклордин шииррин адетри ва халкъдин музыкадин традицийри чЪехи роль къугъвайди я. Арбенан шиирар гзаф сейли хъунин себебрикай садни ам халкъдин уьмуьрдихъ ва халкъдин поэзиядин традицийрихъ галаз сих алакьада хъунихъ галаз алакьалу я.

Са шаир хъиз Арбенан оригиналвал адан дуьнья къатГунрилай ва уьмуьрдиз, вакъийриз шаирди хъиз реакция гунилай аслу жезва. Адетдин темайрай кхъидайлани, адан шаирдин нефес, сес, рафтарвал гъасятда виле акъазва. Ада виридаз малум тир вакъиярни шиирдиз элкъуьрзамаз масабур ишлемишдай нехиширикай хийир къачузвач, адахъ вичин къатГунар, вичин нехишар ава. Арбен гъиле къазвай тема эвел фикирдин сафунай акъудна, гъа темадалди яшамиш хъана, ахпа гъа темадикай вичин фикирар шиирдин чЛалал лугъузвай шаиррикай сад я.

Арбенан лирика гъам мана-метлебдиз килигна, гъакІни формадиз килигна жуьреба-жуьре ва девлетлу я. Шаирдин къвед лагъай ктабда («Ичерин багъ») чаз адан яратмишунрин диапазон къвердавай гегъенш ва шииррин тематикани жуьреба-жуьре жезвайди акъазва. Адан яратмишунрикай акъатнавай макъалайрикай сада къейднава: «Арбен Къардашан яратмишунрихъ галаз галаз сифтедай таниш жедай чЛавуз акІ жеда хъи, гуя ада муьгъуьббатдикай кхъенвай эсерар философиядинни гражданвилин темайрин чЛаларин вилик къезил яз акъазва. Амма парадокс гъа ина ава, адан вири шиират муьгъуьббатдивди ацІанва, и гъисс, яру гъал хъиз, гъар са образдай акъазва, цІарарин гъар са «нефесдай» къатГуз жезва. Халисан шаирдин яратмишунра и гъиссдилай винеда маса затІ хъун мумкин туш, гъикІ лагъайтІа амай гъиссер, адет яз, гъа и муьгъуьббатдин гъиссдай къвезвайбур я. Бязи алимри къейдзава хъи, XX асирдин эхирда эдебиятдин майдандал атай ксарин яратмишунра муьгъуьббатдин гъиссдив къайгъусузвилелди, рикІ гвачиз эгечІун са асир акъалтІна муькуьди эгечІзавай береда къиле феи чКІайвилин процессрихъ галаз алакьада ава. Амма им Арбен Къардаш вичин яратмишунрин рехъ кутунив анжах эгечІнавай бере тир. Уьлкведа авай сиясатдин гъалари ва адан къенепатан къурулуш дегиш хъуни шаир гъакъикъи рекъелай алуд тавурди адан шииратдай акъазва. Гъелбетда, чаз и гафаралди ада, шаир яз, чЪехи гъукумат кІусар-кІусар хъунин шагъид хъайи вичин халкъдин тІал гъиссзавачир лугъуз кІанзавач. Са шакни алачиз, ихътин процессри адан яратмишунра гел тун тавунани авач. Амма гафунин устадихъ вири крар патал виликамаз гъазурнавай чпин чкани вахт ава».

Авторар гъахълу я. РикІивайни Арбен Къардашан яратмишунра муьгъуьббатдин лирикади гзаф чка къазва. Иллаки и кар чаз адан яратмишунрин II периоддай ачухдиз акъазва. И периодда (1990-йисуз) акъатай «Ичерин багъ» ктабдай чун и темадиз талукъ са шиирдиз килигин.

**ЧЛалахъ жемир, лугъурла хуш гафар за,
ЧЛалахъ хъухъ зи, килигдайла, лал хъана.
Вилериз ви, къвазнавай зи къаншарда,
Садавайни кІелиз тежер чЛал хъана.**

**ЧЛалахъ жемир, вугудайла гъил за вав,
ЧЛалахъ хъухъ зи, чара жерла яргъалди,**

**Багъишдайла руьгъдин чимен-чуьл за ваз,
Ухшар авай къилиз тефей хиялдиз.
ЧПалахъ жемир, вакай шиир кхьирла,
ХарапI хьанвай гафар са-сад гилигиз.
ЧПалахъ хьухъ зи, а шиир цIуз вегьирла
Ва шехьдайла зун, руьхъведиз килигиз.**

Нагъахъ лагъанвайди туш: шаирдин яратмишунар адан поэтический биография я.

Арбенан яратмишунрин III период

90-йисарин эхиррилай ва 2000-йисарин сифте къилерилай Арбенан яратмишунрин пуд лагъай период башламиш жезва. И девирда газетра ва журналра адан цIудралди цIийи эсерар ва гьакIни «Арш» (2001), «Юкъ» «2010», «Слово продолжается» (2013) «Нагъма» (2016), «Етим Эминакай веревирдер» (2018) ктабар акъатзава. И девирда квердавай, гьар са цIийи эсерда, Арбенан сеняткарвал, устадвал вини дережайриз хкаж жезва, абуруз цIийи образар, метафораяр, гекъигунар, тешпигьар, фикирар, идеяяр кьезва. Шаирдин яратмишунар цIийи формайралди, жанрайралди, темайралди гегьенш ва девлетлу жезва. И девирда гьакIни шаирдин шиирра дуьньядикай, каинатдикай, уьмуьрдикай, ажалдикай фикирарни гзаф гьатнава. Агъадихъ мисал гьизвай са шиирди и кар субутзава:

**Уьмуьр вуч я? Кьур жаваб гун четин я.
Фейи вахтни, кьвери вахтни дерин я.**

**Алатай вахт гьуьл я лепе кумачир,
Кьвери вахтни гьуьл я лепе гьанвачир.**

**Уьмуьр – анжах гьа Инал я, Исят я,
Фейи-кьвери вахт ви руьгъдин кьве пад я.**

**Гьа кьве патай аквазвачIа Аллагъ ваз,
Чилелла вун чан алачир сиягъ яз.**

Поэзия инсандин виридалайни пак гьиссер винел акъатзавай са майдан я. Ам инсаният и дуьньядал атана, адан гуьзелвал кьатIана, адал гьейран хьайи йикъалай ва вичин рикIин гьиссер гафаралди кьалуриз кIан хьайи йикъалай арадал атанвайди я ва ам инсанар роботриз элкьведалди, яни инсанрин рикIера муьгьуьббатдин гьиссер ва гуьзелвилел гьейранвилдин гьиссер амуькдалди давам хьжеда. И. С. Тургенева нагъахъ лагъайди туш: «...Поэзия тек са шиирра авач: ам виринра ава, ам чи кьуд пата ава. Килиг и тарариз, и цавуз – гьар сана иервал ва уьмуьр ава, гьина иервал ва уьмуьр аватIа гьана поэзияни ава».

Вичин яратмишунар XX асирдин эхирра башламишай Арбеналай XXI асирдани вичин стабилный ва индивидуальный стиль, кхьинрин манера ва художественный кьатIунрин кьетIенвал хуьз алакьна. Яратмишунрин III периодда ада вичин прозадин эсерарни майдандал акъуднай.

Арбенан проза

Прозадин классический кьанунрикай сад ам я хьи, адет яз, гьар са прозаикди вичин прозадин яратмишунар гьвечIи жанрайрилай – притчайрилай, риваятрилай, гьикаяйрилай – башламишда. Вучиз лагъайтIа, гьвечIи жанрийр прозадин чIехи жанрийрал элячIун паталди са трамплин я. Ихьтин эсерралди са кьадар тежриба кьазанмишайдалай кьулухъ, автордивай чIехи жанрийрал – повестрал, романрал элячIиз жеда. Ихьтин гьвечIи жанрийра дуьньядин А. П. Чехов, Ги де Мопассан, Эдгар По, Айзек Азимов, Артур Кларк, Рэй Брэдбери, Роберт Шекли хьтин чIехи гьикаятчийри чпин кьуватар синагъдай акъудна, гзаф зурба эсерар арадал гьайиди

я. Чехова вичин уьмуьрда садрани романар кхьейди туш, амма адан гьикайрикай гьар сад са романдин барабар я.

Арбенани вичин проза гьвечи кьейдерилай, фикиррилай, притчайрилай, риваятрилай ва гьикайрилай башламишайди я. Авторди вичи кьейд ийизвайвал, кхьинар ийиз эгечайдалай кьулухъ ам вичиз акур, ван хьайи кьетлен вакъияр, ихтилатар, гуьзчивилер кватлунал, абур вичин дафтарра кьейд авунал машгул хьанай. Амма 2001-йисалди ада абур винел акъудначир. Сифте яз абур гьа йисуз акъатай «Арш» твар алай ктабда чап хьанай. «Жуьгьенар» твар алаз акъатай адан и сифтегьан прозадин эсеррикай ДГУ-дин доцент, филологиядин илимрин кандидат Таиба Гаджимурадовади ик кхьизва: «Арбен Кьардашан гьикаятдин ирсина кьетлен чка гьвечи жанрайри, кьилди кьачуртга, уртах тварцелди сад авунвай «Жуьгьенери» (1991 – 2002-йисар) кьазва. «Жуьгьенар» кьулан чим хуьзвай, чпе гуьзчивилерни авторди дуньядикайни инсандикай ийизвай веревирдер авай кьисайрин жуьреда кхьенвай гьвечи эсерар я. И жанр гьиле кьуниз авторди вичи ихьтин баян гузва: ««Жуьгьенар» твар алаз санал кватнавай куьруь кьейдер, фикирар, вакъияр – жуван хуси фикиррин сафунай яг хьувунвай легъезар я. Жуван кьилел атай са кардикай кхудай нетижа, тежриба, веревид я. Гьар садахъ вичин бине ава. Гьар сад уьмуьрдин са жуьгьен я. Са бязибуру, зигьиндин даркалра амукьна хьайибур яз, кьулан руьхъведик кумай жуьгьенри хьиз, цай хуьнуьх важиблу тирди рикел гьизвайди хьиз, а цай масадбурувни вугун хиве твазва».

Гуьгьуьнай Арбена вичин проза гьикайралди давамарнай. Абуруз мисал яз, чавай «Чарав», «Чуьлдин цуьк», «Гебе», «Бахтикъараяр», «Гиликбай пуд» ва масабур кьалуриз жеда. Адан гьикайри маракуь образралди, битав сюжетдин линия авай композициядалди, булахдин яд авахьна фидай тегьердалди ихтилат авунин (повествование) жуьредалди келдайбурун дикъет желъзава. Анжах вичиз махсус художественный синтаксисди, вичин фикирар регьятдиз лугъуз хьунин бажарагъди, психологический эффектри, эмоциональный рангарин кьативили, образрин руьгьдин ва социальный портрет арадал гьиз алакьунуи ва маса кьетленвилери Арбенан проза тафаватлу ийизва.

Гьвечи эсерралди прозада вичин кьелем хци авур Арбен са тимил чавалай «Чехи» жанрийрал – повестрал элячина. 2002-йисуз «Самур» журналда адан «Нехирбанни лекъ» повесть чап хьана.

НТВ телекомпанияди ва Москвадин «Пальмира» издательстводи санал «Россиядин сюжет – 2004» твар алаз тешкилай ахъа конкурсда Арбенан «Нехирбанни лекъ» повесть конкурсдиз атай ирид агъзур эсердикай хьагъай лап хъсан яхцурни цудан жергеда гьатнай. Ахпа и повесть «Цавдар» твар алаз «Литературная Россия» газетдин редакцияди акъудзавай «Литрос» альманахдин 2005-йисан 6-нумрадани чап авунай. И эсердиз урусин машгур критик Руслана Ляшевади «Литературадин Россия» газетдин 2006-йисан

10-февралдиз акъатай 6-нумрада Чехи кьимет ганай. Урусин критикар тир Вадим Дементьевани, Вячеслав Огрызкодини А.Кьардашан яратмишунрикай чпин кхьинар авуна, ам алай аямдин Кьафкьаздин вилик-кьилик квай авторрикай сад тирди кьейд авунай.

«Нехирбанни лекъ» повесть тек са Арбен Кьардашан яратмишунра ваь, вири Дагъустандин литературада Чехи вакъиа хьанай.

Драматургия

Арбен Кьардашан яратмишунра адан драматургиядини кьетлен чка кьазва. Икьван гагъди шаирди кьуд пьеса кхьенва. Адан драматургия вичиз хас жигьетралди, садазни ухшар тушир поэтический кьетленвилералди, художественный образралди, психологический ситуацийрин деринвилелди тафаватлу тир драматургия я. Автордин драматургияда поэзиядини драматургияди сада-сад тамамарзава. И карни Арбен драматургиядиз поэзиядай атунихъ галаз алакьалу я. Драматургдин кьуд пьесадикай кьвед шиирдалди кхьенва.

Арбен Кьардаша пьесайрикай пуд тарихдин темайриз талукъ я. А эсерра шаирди гзаф кьетлен иштираи-сияси проблемар хкажнава. Авторди тарихдин темайра

кхьенвай «Ярагъ Мегъамедан гъазават», «Фана багъдин гъуьруьяр» ва «Мирзе-Алидин геж муьгъуббат» пьесайра къарагъарнавай месэлайри гилани чпин актуалвал квадарнавач. А эсерар чи милли драматургия девлетлу авунвай къиметлу жавагъирар я ва абур лезги драматургиядиз ва сегънедиз гъанвай цИийивилералди тафаватлу я. А эсерра автордилай тарихдин вакъиайриз дуьз къимет гуз ва абур умумиламишун алакьнава. Ам регъят рекъяй, тарихдин вакъиаяр вичин эсерриз куьчуьрмишунун рекъяй физвач, ада алатай девирар вичин яратмишунин сафунай язава, абурув камаллу сеняткар хъиз эгечIзава, абур алай девирдин шартIариз жаваб гудай къайдадиз гъизва, халисан литературадиз махсус рекъяй – художественный умумиламишунин рекъяй физва. И эсерра конкретвал, сересвал, куьруьз-яцIуз лугъун, фикиррин ачухвал гъясатда виле акъазва.

1988-йисуз вири Дагъустанда Етим Эминан I60-йисан юбилейдиз талукъ тедбирар кьиле тухузвай. И чIавуз Арбенни ихътин тедбиррикай къерех хъана акъвазнач. Ада чIехи шаирдин руьгъдин вилик вичин буржи кьилиз акъудун патал, адан уьмуьрдиз бахшнавай пьеса кхьена.

Пьесадин мана-метлеб икI я: Етим Эмин залан азар акатна, месе гъатнава. Адан уьмуьрдин вафалу юлдаш Туьквезбан яд гъиз булахдал фенва. Эмина кIвале шем куькIуьрун паталди, Туьквезбаназ эверзава. Амма гъар сеферда адан эвердин ванцел са гъуьри къевезва. Гъуьрияр ирид ава. Абур Эминан муьгъуббатдин, бахтунин, бахтсузвили, сабурдин, илгъамдин, гъижрандин, умуддин лишанар я. Гъар са гъуьриди Етим Эмин, вичи уьмуьр гъавая кьиле тухун тавунвайдал, фана багъда – дуьньяда вичи кхьена тунвай жавагъирар хътин шиирар инсанриз гъар са чIавуз герек тирдал, вичин зегъмет файдалу тирдал чIалахъариз алахъзава. Шаирдик гъуьрийрин гафари руьгъ кутазава ва ам мадни чIехи ашкъидалди яратмишунал гъевеслу ийизва. Пьесадин эхирдай, дуьньядин ва дустарин вафасузвили гъевесдай авудна, умудсуз хъана, залан азардик месе гъатнавай Эмин гъуьрийрин гафарин таъсирдик кваз меселай къарагъзава ва мад вичин рикI алай кеспидал – шииррин мирварияр гъалуник кухтунал машгъул хъезва.

Гъа йисуз театрдин коллективди а пьеса сегънедал эцигна.

«Фана багъдин гъуьрияр» тамашада Етим Эминан роль Абдурашид Махсудова тамамарзавай. Им гъихътин са жавабдар кIвалах ятIа ада къатIанвай. Эмин гъамиша лезги халкъдин хиялра жавагъирар хътин шииррин автор, зурба камалэгъли, миллетдин руьгъдин дамах, инсанрин рикIин гъалдикай хабар авай са кас хъиз яшамеш жезва. Актердилай вири и кьилихар, Эминан руьгъдин къакъанвал, адан гъиссер, хиялар, мурадар, са шаир ва камалэгъли хъиз адан чIехивал, зурбавал къалуриз алакьнай.

«Фана багъдин гъуьруьяр» драматургиядин материалдин ва мана-метлебдин жигъетдай Лезги театрдин тарихда кьетIен са вакъиа тир.

«Хукац-Ханум» пьеса авторди аялар паталди кхьенва. Эсердин мана-метлеб ихъгинди я: Са куьзуь къаридиз темягъкар, темпел ва кIвалахиз кIан тийидай са руш аваз хъана. Ада дидедиз яб тагуз, адавай гъамиша лезетлу тIуьнар, цикIенар тIалабиз хъана. Дидедай ам сакIани кIвалахиз вердишариз хъанач. Анжах са сеферда дуьшуьшдай абурун кIвализ вичиз халичаяр ва сумагар храдай ва кьуру як квай цикIенар чраз чидай свас жагъурзавай са жегъил чубан къевезва. Рушан дидеди вичин рушан тарифарна, чубан алцуарна, адаз вичин руш гузва. Чубан хъуьтIуьз, вичин папаз са къадар сар туна, абурукай гамар хрун тапшурмишна, вич Мугъандин чуьллериз хпер хуьз физва. И вахтунда чинеррин пачагъдин хва начагъ жезва ва абур дуьшуьшдай жегъил свас авай кIвализ акъатзава. Чубандин сваса абур алцуарзава ва вичи чинеррин пачагъдин гада сагъарда лагъана, абурув гамар ва халичаяр храз тазва. Анжах адавай вичи хиве кьур кар кьилиз акъудиз жезвач.

Чубан кIвализ хтайла, адаз чинерривай кар-къиса гъикI ятIа чир жезва. Ада чинерррин пачагъдин хва кфилдин гъавайралди сагъарзава ва чинерривай чпи хранвай гамар ва халичаяр сариз элкъуьр хъувун тавакьу ийизва. Хукац-Ханумаз вичин тапарар винел акъатайдакай хабар жезва ва ада йиф-югъ талгъана, вичин гъуьлуьн тIалабунар кьилиз акъудиз алахъзава. Зегъмет чIугъаз вердиш хъайи адакай вижевай са кIвалин кайвани жезва.

Пьесадин сюжетдин линиядай аквазвайвал, адан бинедат фольклор ават и фольклордин эсердин бинедатлаз Арбена, сад драматургди хьиз, гуьзел сегьнедин сад эсер арадат гьанва.

2000-йисуз режиссер Мирзеег Мирзеегова «Хукац-Ханум» пьеса сегьнедат эцигнайт. Эсерда Хукац-Хануман роль Земфира Кьухмазовади тамамарзавай. Адан Хукац-Ханум тамашадин сифте

кьиле кагул, терс, темягькар сад жегьил руш тир. Амма тамашадин эхирдай адакайт зирек, клубан, кьвалахдал рикь алай сад кьвалин-йикьан дишегьли жезвай. И кардиз себеб ам зегьмет чьугуниз вердиш хьун тирдал ада тамашачияр чьалахьарзавай.

«Хукац-Ханум» Лезги театрдин тарихда лап хьсан тамаша-махарикайт сад хьанай.

Таржумаяр

Бажарагьлу инсан вири рекьерайт бажарагьлу жедат лугьудат. Арбен Кьардаш хьсан шаир, гьикаятчи сад драматург хьунилай гьейри, гьакьни хьсан таржумачини я сад ада лезги чьалаз гьам дуьньядин, гьам урусин сад гьакьни Дагьустандин халкьарин эдебиятрайт метлеблу эсерар таржума авунва.

Адат гьам лезги чьалайт урус чьалаз, гьакьни урус чьалайт лезги чьалаз таржумаяр ийизват. Шаирди Ахцегь Мирзе-Алидин, Кьубьхуьр Саидан, Етим Эминан, Алкьвадар Гьасанан, Ашукь Ягьядин, Стал Сулейманан, Мердали Жалилован, Лезги Няметан сад Дагьустандин маса авторин шиирар урус чьалаз элкьуьрнават.

Лезги чьалаз Арбена, гьам тарихдин шартлар себеб яз, чпин эсерар маса чьаларал кхьей лезги шаирин эсерар, гьакьни урус чьалайт сад урус чьал арадат аваз дуьньядин маса халкьарин эдебиятрайт гзаф эсерар таржума авунва. Шаирди чи чьалаз авунвай таржумаяр адан кьве ктабдат – «Йифен суфатар» (1994) сад «Юкь» (2010) ктабра гьатнават. Адан таржумаяр ихьтин хилериз пай жезват: алатайт девирин лезги медениятдин векилри, тарихдин шартлар себеб яз, араб сад туьрк чьаларал кхьенвай шиирин таржумаяр; урусин сад дуьньядин халкьарин шаирин чьаларин таржумаяр; Дагьустандин халкьарин шаирин шииррайт авунвай таржумаяр.

Арбенан таржумайрин арадат сад лагьайбуру – лезги шаирри араб сад туьрк чьаларал кхьенвай шиирин таржумайри кьетен чка кьазват. И кардиз ада вичин гзаф вахт сад кьуват серф авунай сад нетижадат цьудалайт виниз лезги шаирин эсерриз цьийи уьмуьр бахшнават. Абуруз мисал яз, чавай Лезги Салигь (XVIII асир), Ахцегь Мегьарем эфенди (XVIII асир), Ашукь Амрагь (XVIII асир), Ашукь Шайдат (XVIII асир), (XVIII асир), (XVIII асир), (XVIII асир), Ярагь Мегьамед эфенди (1761-1838), Ахцегь Мирза Али (1770-1859), Ахцегь Абдулхаликь (Закир), Ахцегь Абдурагьман (1821-1913), Алкьвадар Гьасан (1834-1910) кьалуриз жедат.

Арбенан таржумайриз сересвал, чьалан фасагьатвал, цьалцьамвал, образлувал хас я. Абуру, сад лагьай цьарцьелай эгечина, кьелдайдан дикьет желбзават, ам вичин гуьгьуьнават тухузват. Агьадихь чна XIX асирдин шаир Ахцегь Абдулхаликь (Закир) туьрк чьалал кхьенвай сад шиирдин Арбена авунвай таржума мисал яз гузват:

**Вуч иердиз халкьнаватчи чи Халикьди вун, кьарагуьз,
Хунь лайих я ви кьуллугьдат гуьруь-гьилман хьун, кьарагуьз.
Заз кьандайт: ваз эхиратдат женнетдин юкь гун, кьарагуьз,
Сулейманан мулкар вав сад ийирди туш зун, кьарагуьз,
Тимил я виш агьзур тават ваз кьурбанд яз гун, кьарагуьз.**

**Я Ребби, ваз шукур хъурай къалур авур заз и жанан ,
Зун дивана хъанва михъиз, квахъна акъул, квахъна аман.
Къакъудна зи сабур вуна, авуна зи гъал перишан,
Еке чѳулав вилералди авуна зун вуна пиян,
Гъейран жеда гъисс авурбур чим ви рикѳин цѳун, къарагуъз.**

**Аллагъди хуъй вун фалдикай, чѳуру вилин нинедикай,
Худади хуъй жадудикай, тегънедикай, фитнедикай,
Зи патав вун тагмукайтѳа, вучда за и дуънедикай?
Ребби, на чаз санал са пѳипѳи це женнетдин куългедикай!
Къунвачни хупѳи вав перийрин гъа султандин дун,къарагуъз!**

**Къекъведайла, чкѳиз атир, пехил жеда вал чиг цуъквер,
Рахадайла, ви мецелай чкѳиз жеда къенди-шекер,
Кѳвалахдайла, на гъар садаз гуда хийир, барни бегъер,
Гъарда вичиз тешпигъиз вун, гъуъжетрава Шамси-Къемер,
Ажеб хуш я заз ви хурув лали-мержан къун, къарагуъз.**

**Ви дуст рушан гуълуъстанда - гатфарин цѳиг,билбил рахаз.
Цѳрана рикѳи куън къевед санал акурла заз сейрда аваз.
Къекъвезва зун икъван чѳавал тирдалайни дивана яз.
Кѳандай хъи заз, къве яр къуна, куъ арада кефер чѳугваз,
Вун жейран хъиз кхун жемир, лагъ Закираз «ун» къарагуъз.**

Арбена авунвай таржумайрин арада урусрин ва дуъньядин халкъарин шаиррин эсеррикай авунвай таржумайрини гзаф чка къазва. Абуруз мисал чавай Рудакидин (860-941), Низами Генжевидин (1141-1209), И. В. Гѳетедин (1749-1832), Александр Пушкинан (1799-1837), Фридрих Рюккертан (1788- 1866), Александр Блокан (1880- 1921), Сергей Есенинан (1895-1925), Назим Гъикметан (1902-1963), Лев Ошанинан (1912—1996), Мустай Кериман (1919-2005)), Николай Тряпкинан (1918-1999), Леонид Мартынован (1905-1980), Евгений Евтушенкодин (1932- 2017), Андрей Вознесенскийдин (1933-2010) ва масабурун шиирар къалуриз жеда.

Дагъустандин халкъарин шаиррикай Арбена Гъамзат Цѳадасадин, Расул Гъамзатован, Рашид Рашидован, Фазу Алиевадин, Нурадин Юсупован, Гъазим-Бег Багъандован, Мегъамед Атабаеван, Абдулла Даганован, Шамил Къазиеван, Бадрудин Мегъамедован, Мегъамед Агъмедован, Къасумбег Мигърабован, Супъянат Мамаевадин ва масабурун шиирар таржума авунва. Абурун арада Расул Гъамзатован шиирри гзаф чка къазва.

Са гафуналди лугъуз жеда хъи, Арбенан таржумаярни, адан оригинал шиирар хъиз, художественно-эстетический жигъетдай вини дережада авайбур ва чѳехи пешекарвилелди къилиз акъуднавайбур я.

Литературоведенидиз талукъ кѳвалахар

Аял чѳавалай чирвилерал рикѳи алаз хъайи А. Къардаш лезги чѳал, эдебият, фольклор ва тарих дериндай чизвай ксарикай сад я. Адахъ, художественный эсеррилай гъейри, публицистикадин, литературоведенидин рекъяйни гзаф эсерар ава. Чара-чара йисара ада и рекъерайни бегъерлудаказ кѳвалахна, цѳудралди макъалаяр, очеркар, рецензияр, веревирдер кхъена, вич гегъенш эрудиция авай са къелемэгъли тирди субутнай.

Арбена лезги эдебиятдиз талукъ яз кхъенвай эсерар, мана-метлебдиз килигна, са шумуд чкадал пайиз жеда:

- 1) лезги эдебиятдин классикриз талукъбур;
- 2) алай девирдин эдебиятдиз талукъбур;
- 3) эдебиятрин алакъайриз бахшнавайбур.

Арбена вичин эдебиятдин жуъреба-жуъре месэлайриз талукъарнавай эсерар лезги чѳалалди къилди кѳватѳалда акъуднавач. Абур чара-чара газетрин, журналрин, альманахрин чинриз акъатнава. Амма и рекъяй урусдалди кхъей макъаларикай са

къадарбур, 2013-йисуз акъатай адан «Слово продолжается» («Гаф давам жезва») ктабда гъатнава. Гъанавай макъалайрайни Арбенан яратмишунрин диапазон гьикъван гегъеншиди ятIа ачухдиз аквазва.

Литературоведвилини кIвалахар чи классикрин эсерар ахтармишунилай ва абуруз баянар гунилай гатIунай Арбенан виридалайни рикI алай шаир Етим Эмин я. Вичин яратмишунрин вири девирра Арбен и чIехи шаирдин ирсинив чIехи гьурметдалди эгечIайди я. 1990-йисуз адан шиирар урус чIалаз элкьурна, «Душа» тIвар алаз ктаб хьиз акъудун ва 1998-ййисуз и чIехи шаирдикай «Фана багъдин гьурьурьяр» тIвар алаз пьеса кхьин гьакIан дуьшуьшдин кIвалахар тушир. Ам чIехи устаддин вилик вичин учениквилини буржи кьилиз акъудун, адан бажарагъдиз вичин рикIин сидкъидай къвезвай гьурмет къалурун, адан руьгъдиз икрам авунихъ галаз алакьалу тир. Етим Эминалай гуьгьуьниз Арбена гзаф дикъет гайи чи классикрикай садни СтIал Сулейман я. Гъадан яратмишунрикайни Арбена са шумуд макъала кхьена чапнава ва гьакIни адан эсеррикай са къадарбур урус чалаз элкьурна, ктаб хьизни акъуднава.

Чи классикрикай Арбенан гзаф рикI алайбурукай садни Ахцегъ Мирзе-Али я. Шаирди гъадан яратмишунризни гзаф дикъет ганвайди я. И дикъет себеб яз, ада и чIехи шаир ва алимдин уьмуьрдин рекъикай макъала, адан уьмуьрдикай «Мирзе-Алидин геж муьгьуьббат» тIвар алай пьеса кхьена ва адан са къадар шиирарни (Гъалиб Садыкьиди авур цIарбацIар таржумайрин бинедаллаз) лезги чIалаз элкьурна, чап авунай.

Мирзе-Алидихъ галаз са девирда яшамаш хъайи ва адан медресадин юлдаш хъайи Ярагъ Мегъамед эфендини Арбена дикъет тагана тунвач. Арбена гъадан яратмишунари ахтармишна, гъадан шиирарни лезги чIалаз элкьурнава.

Етим Эминахъ галаз са девирда уьмуьр кьиле тухвай ва адан дустар хъайи Алкъвадар Гъасан эфенди ва Къазанфар Зулфукъаров хътин ксарни Арбена фикир тагана тунвач, ада гъабурунни уьмуьр ва яратмишунар ахтармишнава. Адахъ гъабуроз талукъарнавай макъалаярни ава.

Вичин 40 йисалай виниз тир яратмишунрин девирда Арбен Къардаша алай девирдин чи эдебиятдин процессни гъамиша вилив хвена, адан хци месэлайриз дикъет гана, литературадин жуьреба-жуьре несилрин (гъам яшлу, гьакIни жегъил) векилрин яратмишунрикайни макъалаяр, очеркар, веревирдер чапнава. Тежрибади къалурзавайвал, дуьньядин литературадин гзаф векилар литературадин критикадал ва гьакIни адан теориядал машгъул хъайиди я. И гъевес абур чеб, художественный яратмишунрин къене пата хъунихъ, литературадин процессдикай чпин фикирар кIелдайбурув агакъариз кIан хъунихъ галаз алакьалу я.

Арбена алай девирдин лезги литературада кьиле феи са чIехи вакъиани фикир тагана тунвач, алай девирдин лезги авторрикай гзафбурукай макъалаяр, очеркар кхьена, абурун цIийиз акъатзавай ктабрикай рецензиар чапнава. Тек са «Слово продолжается» ктабда чапнавай макъалайри (ана классикрикай 8, алай девирдин авторрикай 18 макъала ава) авторди и рекъе гьикъван зегъмет чIугвазватIа къалурзава.

Алай девирдин лезги эдебиятдин чIехи дестекрикай тир Шагъ-Эмир Мурадов, Алирза Саидов, Ибрагъим Гьуьсейнов, Байрам Салимов, Жамидин, Абдуселим Исмаилов, Мурсал Алпан, Ханбиче Хаметова ва масабуркай кхьенвай макъалайри Арбенан яратмишунрин диапазондин гегъеншвал ва интересрин кругдин чIехивал субутзава.

Арбена чи шаиррикай ва гьикаятчийрикай кхьенвай макъалайрин чIехи пай эсседин формада, полемический характерда аваз кхьенвайди я. ЯтIани, абуру къени чпин кьиметлувал кьадарнавач.

Арбен Къардаша урусрин чIехи шаир М.Ю.Лермонтовакай кхьенвай «Лермонтов Лезги цIарцIел» ва са шумуд йисуз Ахцегъа муаллимвал авур латышрин писатель Т.Э.Бирзние-Упитакай кхьенвай «Къафкъаздин гьейран есир» эссеяр иллаки фикир гуниз лайихлубур я. Абуру кьведни «Литературная Россия» газетда чап авунай.

Мад са кар кьейд тавуна жедач. Арбен лезги чIал гьар са пагахъай, адан вири нюансар, вири метлебар дериндай чизвай чIалан устадрикай сад я. Гъавилай ада чи чIалан илимдал машгъул тир чIалан алимарни дикъетдивай кьерехда тунач. Ада чи чIалан алимриз – Гъайдароваз ва Гуьлмегъамедовазни – макъалаяр бахшнава.

Арбена профессор Гуьлмагъамедован литературадин портрет арадал гъана, адан илимдин яратмишунриз чIехи кьимет ганва: «Лезгистан» энциклопедияда

Гуьлмегьамедов А.Г. «алай аямдин зурба алим я» лагьанва. Ихьтин кьиметдин гьахьлувал Агьмедулагь Гуьлмегьамедовича и мукьвара мад гьилера вичин илимдин чьехи са кьвалахдалди – пуд томда аваз акьатнавай «Лезги чьалан словардалди» субут хьувуна, адал зегьмет чьугваз алим алаатай асирдин 70-йисара эгечьнай. Словардин пуд ктабда авай чинрин кьадар 2028, ганвай гафарин кьадарни 25 агьзур я. Чьугунвай зегьмет рикьивайни зурбади я. Адет яз кьилдин институтрини кар алакьдай пешекаррин жергеде кьилиз акьудна кьани и кар кьилди са алимди авунва. Им руьгьдин кьегьалвал я. Автордиз аферин ва баркалла!»

Арбен Кьардаш гьакьни гьам лезги, гьамни Дагьустандин шаиррин ва прозаикрин эсерар кьилди кьваталра аваз акьудунални машгьул хьана. 1994-йисуз ада вичин хуьруьнвийрин эсеррикай ибарат яз «Миграгьрин булахар» ктаб туькьурна, чапдай акьудна. 2001-йисуз «Юпитер» издательствода Арбена туькьурнаваз урус чьалал «Туьхуьн тийир цай» («Огонь нетленный») ктаб акьатна. Ана сифте яз Дагьустандин халкьарин векилар тир ва жуьреба-жуьре девирра яшамеш хьайи вишни яхьурни цьудалай гьаф шаиррин чьалар санал кьваталнава. И кьваталдин кьетенвал адакай ибарат я хьи, ана гьатнавай шиирар анжах муьгьуьббатдиз бахшнавайбур я.

А. Кьардаша туькьурнаваз, Дагьнигоиздатда 2008-йисуз урус ва лезги чьаларалди Етим Эминан «Руьгьдин чирагь» (Абдуселим Исмаиловахь галаз санал) ва Стал Сулейманан «Кьулан вацI» ктабар акьатна.

Арбена Мурад Саидахь галаз санал туькьурна акьуднавай эхиримжи ктаб «Кьулан патав суьгьбет» («Разговор у очага») я. Ана Дагьустандин саки вири миллетрин прозадай чешнеяр гьатнава.

Эхирдайни лугьуз кьанзава хьи, чаз дуьньяда сад-садаз ухшар кьве кьелемэгьли жагьидач. Гьар са кьелемэгьли кьилдин са вакьиа я (инал суьгьбет талант авайбурукай физва), ам садазни ухшар жедач. Гьелбетда, шаир ва я прозаик маса са шаирдин ва я прозаикдин таьсирдик акатун мумкин я, амма ам вичин стилдин, дуьньякьатунрин, бажарагьдин дережадиз килигна масадбурулай тафаватлу жеда. Гьар са кьелемэгьли яратмишунрин вири девирра сад хьиз амукьдач, адан яратмишунра эволюция хьун герек я. Эсердилаь эсердалди ам вилик фин, мадни кьакьан кукушрал хкаж хьун герек я. Бязи вахтара жегьил чьавуз романтик тир кьелемэгьлиди, са кьадар вахтарилай гуьгьуьниз, яни яшлу хьайила, реалиствилехь майилда. Яратмишунар лирикадилаь башламишай шаир йисар алаатайдалай кьулухь сатирадин шииррал элячьда. Гьакьни, хьсан романрин автор хьиз машгьур хьанвай кьелемэгьли драматургиядал ва я шиир кьхьинал элячьдай вахтарни жеда. Ибур яратмишунрин алемда мукьвал-мукьвал дуьшуьш жедай гьалар я. Анжах са кар малум я хьи, кьелемэгьлиди гьи жанрда кьхьейтани, амукьдайди адан хьсан эсерар я. Кьелемэгьли вичин эдебиятдин ва я халкьдин тарихда анжах хьсан эсерри хуьда.

«Инсан вичин девирдин велед я» – лугьуда. Ам девирдин гарари, турфанри гатада, азиятри, хажалатри ажурарда, девирдин гьукум гвайбуру ам чпиз муьтлуьгьарда, адакай чпиз лукь ийида. И гафар сая инсанриз талукь я, яратмишунрал машгьулбуруз ваь. Яратмишунрал машгьул ксарихь вахтунин ва макандин рамкайра гьакь тийидай, вичиз хас тир кьайдаяр, шартлар авай маса са алем ава. А шартларикай сад лагьайди хайи халкьдиз ва вагандиз лайихлудаказ кьуллугьун я. И шартлар намусдалди кьилиз акьудзавай сеняткарди гьам вичиз, гьамни вичин хайи халкьдиз мидаим тир гуьмбет эцигзава.

Халкьди чьехи бажарагь авай рухваяр арадал гьизва ва абуруни чпин халкь вири дуьньядиз машгьурзава. И кардин себеб, чи фикирдалди, а ксарин фикиррин планетарный масштабдилаь гьейри, садни абур чпин милли дувулрихь галаз сих алакьада хьун я.

Арбен Кьардаш XX асирдин эхирра чи халкьдин арадай акьатнавай чьехи бажарагь авай ксарикай сад я ва ам фикиррин планетарный масштабдилаь гьейри, гьакьни вичин фикирар милли дувулрихь галаз сих алакьада авай кьелемэгьли я.

Арбен Кьардаша пудкьад йисаз кам вегьенва. Пудкьад йис яратмишунрал машгьул инсан патал камилвилидин девир я. Эдебиятдиз атай сифте йикьалай вичин шииррин цьийивилелди ва дерин мана-метлебдалди дикьет желб авур Арбена алай вахтундани жегьилвилидин гьевесдалди вичин яратмишунар давамарзава. И рекье адахь мадни чьехи агалкьунар хьун чи мурад я.

Шиират

Арбен КЪАРДАШ
Дагъустандин халкъдин шаир

РУЪГЪ ВАТАНДАЛ ЭКІЯЙИЗ ЦЕ!

(Шиират)

КЪВЕЧХЕЛ ТАР

Ялгъздаказ экъечІай тар хуьруьн куьчедал,
Ам вуж тиртІа, вуж туширтІа вун кутур инсан?
Гатфариз вун фарашдаказ жедай цуькведа,
Зулуз ичер алай хилер жедай ви залан.

ЦІайлапанди ягъна садра, авуна къве пад,
Къве хайи лув хъиз къве патахъ акІаж хъана вун.
Эхна вуна цавари ваз ракъурай инад,
Ганач на чан, мад уьмуьрдихъ хкаж хъана вун.

Ви аламат йисарилай хъана халкъдиз сир,
Аллагъдивай адан жаваб къаз авай хабар:
Са йисуз са пата цуькиз, ви емиш бул тир,
Муькуь йисуз мукуь патал – цуьк-бегъер самбар.

Ам вуж тиртІа, вуж туширтІа вун кутур инсан?
ТикрарнатІа на адан руьгъ, гатфар-зул, къуьд-гад?
Куьз ятІани вакай ухшар къвезва заз жуван, –
Гъи цІайлапан ятІа ам, зун авурди къве пад?

29.07.2003

ЖУВ ЯЗ АМУКЪ

Дегиш жезва михъиз дуьнья
Ва инсаният,
Ужуз хъанва ягъни гъая,
Чур хъанва ният.
Са кас амач ягъдай далу,
Я вегъедай юкъ.
На жуван руьгъ мийир къалу,
Вун жув яз амукъ.

Итимри гаф гузва – хуьзмач,
Хъанва хирде, шит.
Дишегълийриз абур чизмач,
Сабур хъанва къит.
Гъим гъукумдар ятIа, я ам
Угърини тапрукъ.
Мийир вуна ви намус рам,
Вун жув яз амукъ.

ЭкъеçI рекъиз, алад гъуьлел,
Хкаж хъухъ дагъдиз.
Цав яз ама цав ви къилел,
Кузва рагъ сагъдиз.
Веъер, тарар, къушар галаз
Къилдаказ ацукъ,
Яхъ гъабурун жув са пай яз,
Вун жув яз амукъ.

Тебиатдиз шакирвализ,
Хуьх жуван таъсиб.
Авайди туш шаирвилиз
Къазанжи-мажиб.

Вилик лацу чарни къелем
Эцигна ацукъ,
Яратмиша жуван алем,
Вун жув яз амукъ.

И дуьньядин усалвилер
Ахъаймир чарчел,
Муьгъуьббатни къегъалвилер
Ая мад эфзел.
Хъухъ руьгъдин экв вине авай
Уьмуьрдал ащукъ,
Ваз вун хътин чешне ава,
Вун жув яз амукъ.

Садазни вун тушиз лазим
КъейитIа эгер,
Лугъуз тахъуй: зи уьмуьр – им
Тир чIана бигер.
Тазиятдиз татайтIани
Тухумни махлукъ,
Вун руг хъана чкIайтIани,
Вун жув яз амукъ.

Вун вуж ятIа амукъда чиз
Неинки са ваз, –
Рекъиз, чуьлдиз, тамуз, гъуьлуьз,
Дагъдизни суваз,
Лацу чарчиз, цIараризни
Тийидай кумукъ,
Чир жеда вун цаваризни,
Вун жув яз амукъ.

14.02.2004

ЛЕЗГИ ГЕЛ

Мус, гъина хана куьн, лезги гъуцар? –
Къени жезма кIел
ИлитIай куьне дуьньядилаь цIар –
Лезгивилин гел.

Медениятра, тарихра къадим
Тайифа жуван
Куьне гъи цIалди авуна лигим,
Хвена руьгъдин ван?

Амма са шикил хъанва чаз райж:
Куь саданни тахт
Девиррин къене хъанач санал динж, –
Авачирни бахт?

Тирвиляй жумарт ва тирвиляй гъахъ,
Куь жанлу цІаяр
Чарабуруни авуна суракъ,
Хуш яз куь паяр.

Бес гъинва къе куьн, аллагъар лезги,
Чи къисмет-къадар?
Вучиз, вучиз куьн хъанва къе мискъи,
Чи югъ тирла дар?

Чун куь тайифа, куь халкъ яз ама,
РикІемай куь чІал.
Пай-пай хъунин ва квахъунин тагъма
Гъалчиз тамир чал.

Чир хъия мад и дуьньядиз куьне
Чи дувулни хел,
Тирди гъам дерин, тирди гъам вине
Лезгивилин гел.

Эгер квез чавай кІан ятІа къурбанд,
Чи вири тарих
Са къурбандрикай хъанва ибарат, –
Чахъ ама са руьгъ!

27.02.2004

КІВАЛ

Рекъизва вун, хайи кІвал,
Зун яшамиш жезма гъеле,
Заз идакай регъят жери кар авач.
Зунни, вун хъиз, ичІи хъанва гъурбатда.
Ви цларай фенва ферер – биришар
Давам жезва зи рикІе, зи къисметда.
На заз талгъуз, ви бушлухда кІватІ хъанвай,
Чеб гафариз элкъуьн тийиз, лал къенвай
Ахмуррин ван къевезва заз
И яргъариз, зи тапан кІвал-югъ хъанвай.
Ви алгъай багъ шехъзава захъ,
Вич вичелай алатнавай

Къияр къведай дишегъли хъиз,
Зи уьмуьрдин чинар са-сад –
Фейибурни, къверибурни –
Келзавай.

Зи рикелай фидач, зи квал, садрани:
Чехи буба къейила,
Телеф хъанай адан вири куьнуьяр,
Ичин тарар вагъши хъанай;
Жегъилзамаз къейи чавуз диде зи
Чи гъаятдал киф чукурна алгъанвай,
За вичиз зи сифте чалар лагъанвай
Цвелин тарни къуранай;
Баде къейила,
Багъдин юквал пагъливан хъиз къвазнавай
Чуьхвердин тар къурана,
Къубудавай яд ктана, лил хъана,
Багда майдан ачух хъана цикеризни вергериз.

Ви айвандик ичи хъанва
Чубарукрин мукарни –
Гзаф вахт я и вафалу къушар
Гъавурда гъатна:
И квализ хквер кас амачирди,
Я дергес гатар, маргъв тухун патал,
Я лезн ягдай куьгълен балкандиз,
Я къве яцрал вик эцигна залан,
Агулна куьтен, цаз жедайди цан,
Я чидайди тарцел калам илигиз,
Я къванерикай, патар ягъна, цал
Храз жериди,
Я алакьдайди чижерихъ гелкъвез,
Я гъич тахайтга ягдайди кфил.

Са гафуналди, чан хайи квал, ваз
Гъилер бес жезвач,
Къвачер бес жезвач,
Къилер бес жезвач,
Вилер бес жезвач,
Сивер бес жезвач,
Мецер бес жезвач,
Руьгъер бес жезвач,
Рикер бес жезвач,
Ванер бес жезвач,
Гъиссер бес жезвач...

Ви ялгъузвал, ви гъамлувал
ЧукIур жедай кас авач.
Вахъ амайди, кIвал,
Са чилни цав я.
Гъиссзамач на тIал,
Цларни къав яз.
АкьалтI хъана бахт,
Акьваз хъана вахт,
Даим са чIав я.

Вун яшамиш хъана, зи кIвал,
Чидач заз, зун яшамиш хъайиди ятIа.
Белки, зун вун туна феи юкъуз гъа
Къейиди ятIа?..
Гъавиляй я ви алгъай багъ датIана
Шехъзавайди, гъа къейидал алгъана:
«СакIани ваз чир хъанач хъи, ясар гъей,
Дергес гатаз, векъ ягъиз,
Леэн ягъиз балкIандиз,
Куьтен къуна, къарабасдин хвал тухуз,
Къванерикай цал эцигиз,
КIалам ягъиз тарариз,
Чижерихъ гелкъвез,
Гъич тахъайтIа кфил къванни
Ягъдай хъанач алакьун...
Ваз хъанвайди гуж я, гуж!»

12.05.2006

* * *

Хам, хъалхъас хъиз, кIеви хъана,
За и уьмуьр эхайвиляй.
Къве вил миxъиз буьркьуь хъана
Хайи халкъдихъ шехъайвиляй.

Аламатар, керематар,
Заз такур са гуж аматIа!..
Зи асирдин мусибатар,
Квек такатай вуж аматIа?

Жезва жуваз къурху закай:
«ГъикI девир ва гъакъ ийизва?
И дуьньядин чату вакай
РикI авачир ракъ ийизва...»

Зун катзава девирдикай,
Зун катдай са макан ава –
Шалбуз дагъдин суьгъуьрдик квай
Зи бубайрин ватан ава.

Зи Чехи вацІ, зи Кьулан вацІ
Сад муькуьдак акахъзава.
Дуьньядин кьув, девирдин анцІ
Гьа и кьерел акІахъзава.

Кьилиз акьул, вилериз экв,
Япаризни ван хквезва.
Инсанвилини ахкатна эрк,
Хура рикІел чан хквезва.

Зун шехъзава, зун хьуьрезва,
За мад цІийиз гьисс ийизва.
Зи кьилелай лекь элкьвезва,
Ада икІ, зун хуьз, ийизва.

2006

БУБУЙРИН ЧУЪЛ

Бубайрин чилел бубуйрин сува
Ярх хьана, вилер атІумна цава,
Заз яргьал йисар бушлухрай вили
Кьалур хьувуна Аллагьдин гьили.
Ахкуна заз мад зи диде жегьил,
Лацу шал алаз, рехи тушиз кьил.
Хразва, ингье, ада цІийи гам, –
Гьатнай зи рикІе сифте яз илгьам...
Бадеди хьра цІай тунва кьизмиш –
Ракьар хьтин фар ийизва туькмиш...
Гьахьтин са чІавуз зи кьула хурун
Гуз алахьнай зун шиирдиз чурун.
Зуларни хьуьтІер, гатфарар, гатар –
Вири сад тир заз – уьмуьрдин хтар.
Амма чир хьана са сеферда заз:
Уьмуьр ухшар я бубуйрин суваз.
Хайи кІвал туна фидайла яргьаз,
Дагълари багьри лагьанай: «Акьваз!»
Хьанач ван заз, чир хьанач а чІавуз
Сува бубуяр амайди ян гуз...
Гьа чІавалай заз, тачагьайдаз бахт,
Чир хьхьанач гьикІ алатнатІа вахт.
Ажеб туширни бубуяр хару
ТухудачиртІа икьван фад гару!

2007

ВИЛ ГАЛАМАЙ АХВАР

Акуна заз ахварай
Лезгистан хъана,
Вагандикай кьве чара
Са Ватан хъана.

Гаф сад хъана виждандин
Уьлквейрин вири:
Къадим уьлкве Алпандин
Хъувуна дири.

Хъен вегъей чи абурдал
ЧукIурна часпар,
Эхцигна мад Самурдал
Къулан вацI – дуьз тIвар.

Денбентдиз – Цал, Партавдиз
Хълагъна Харум,
Пакудизни Маскавдиз
Хуш я и фурум.

ТIвар акъалтна Садвилин
Къизилдин муькъвел.
Накъвар хъана шадвилин
Гъар лезги хъуькъвел.

Часпар тирвал уьлкведин,
Гъил гъиле къуна,
Къвазнава халкъ бинедин,
Къил вине къуна.

Са тачагъдай аламат
Вилиз аквазва!
Белки, хъанва къиямат?! –
Ваь, туш! Рахазва:

Мез галкIидай гъакимар –
Лезги чIалалди!
ГъакI чкадин алимар –
Хайи чIалалди!

Икъван гагда баятбур
Хъхъанва таза:
«Халкъ, ви йикъар регъятбур
Авурди я за!»

Хуруз гъутар ядайбур
Акъатна пара.

Президентвал кIандайбур
Гъатнава гара.

Сада пулар пайзава,
Сада – садакъя,
Руьгъ буьркьюь яз зайзава
Ягъдин къадакъар.

Халкъ хъуьрезва, япалай
Ийиз гъараяр:
«Икъван гагъ куьн гъинавай,
Я къей рухваря?!»

Чи Президент – Шарвили,
Гъажи Давуд я,
АкIаж тавур дарвили
Чи пак умуд я!

Премьер хъурай я Шагъ дагъ,
Я Базардуьзи,
Гъабуралди я чун сагъ,
Хуьзвай чи рузи.

Руьгъдин муршид, имам яз
Хкъягъин Шалбуз,
Хъайиди чаз илгъам яз,
Кутурди Намус.

Парламентдин чIехиди
Хъурай Къулан вацI,
Халкъдин гъар са дердидин
Чидай чIални яцI».

Лагълагъчияр кат хъана,
Гар аваз кыле...
Ахварикай кват хъана
Зун жуван кIвале.

Хвешивили, гъевесди
Кутунваз лувар,
Ахъайна са нефесдив
За папаз ахвар:

«АлукъдатIа ахвар зи,
Чан зи кайвани?
Вахъ шадардай япар зи
Баян авани?»

Ада гайи жавабдай
Гьатнач заз рехне,
Гуя пак са ктабдай
Къачунва куьгъне:

«Ксудайбур галчГурда
Ширин ахварри.
Кадгъай крар жагъурда
Уях рухвайри!»

2010

МИГРАГЪ

Куьруьз-яцГуз вакай рахун мумкин туш,
Куьз лагъайтГа къакъан я вун, вине я.
Им суза туш, им дуьа туш, тГелкъин туш,
Чарчел гъанвай зи сидкъидин чешне я.

Багъри Миграгъ!
Везинлувал уьлчмеда туна,
Илигдач за и цГарара кетиграл .
Чеп-чпелай къевез хъайитГа, атурай,
Жез хъайитГа, рикГин сидкъи лугъурай.

Вахъ галаз вакай рахун паталди
ЦалцГам гафар, чГагай гафар герек туш.
Якъин абур хъун лазим я заланбур,
Шалбуз дагъдикай
Хкатнавай къаябар хъиз,
Къеняй яру чГунар фенвай
Дамарриз ухшар,
И къванерал чан алайди къалуриз.

Вахъ галаз вакай рахун паталди
Гафар кГанда къекъвейбур,
Ви жигъирар хъиз, –
Агъадай винелди фенвайбур,
Амма вири санал акахъ хъийизвайбур
Шалбуз дагъдин кукГушра,
ГъикГ ви булахар
Санал акахъ хъийизватГа
ЧГехи вацГун гургурда.

ХупГ туширни
Ви чешмейрин михъивални алцифвал
Тваз хъанайтГа гафара,
Къезиларун паталди жуван руьгъдин къанихвал.
Амма гъинай атурай а магъирвал,
Няс девирди негънавайла шаирвал?!

Хтанва зун къе ви патав,
Лавгъадаказ «Зун шаир я» лагъана ваъ,
Хтанва зун, катна жуван

Катуникайни-галтугуникай,
Челек-фелекдикай
Жуваз ватан яз кьунвай
Тахай шегьердин,
Зи луварин цакулар,
Зи йисарин какулар
Чухвай шегьердин.

Хтанвач зун жуван дердер ахъайиз ваз,
Хтанвач зун шикаятиз кьисметдилаи.
Хтанва зун вилер тухиз акунрив ви,
Япар тухиз хтанва зун
Чехи вацун ванцив умун, –
Ам ван туш гьакан,
Ван я вахтунин,
Девиррин ван я,
Ам келиз хьун,
Акьун адан гьавурда
Мурад я.
Руьгь тухариз хтанва зун
Шалбуз дагьдин сабурдив,
Ви чуьллерин абурдив,
Хтанва зун
Гьалалвал кьахчуз
Жуван багьри сураривай,
Зун буржлу тир руьгеривай,
Зи рикI амай суваривай,
Бан-бубайрин квалеривай,
Куьз лагьайта,
Алакь ийиз,
Тавур крар ама пара;
Авур крар яз са хара,
Жезва – гьайиф! – вара-зара,
Яшайишди-безирганди
Ийизва зи йикьар гьара,
Акьваз жезмач адан хура...

Зи муг!
Зи мулк!
И угьраш заман
Агудмир жуван
Кьурухрив!

Инсандин сифет амачир асир
Ахъаймир жуван кьакьан мескендиз,
Цуькверин атир, булахрин ширшир
Элкьвен тийирвал харжаф уьлендиз!

И мензилвал, и майданвал
Чилеринни цаварин,
И гуьзелвал, и вижданвал
Ви безекрин, таварин
Халкъ авунва Сад Аллагъди
Авиляй хьи,
Вич иниз эвичІна амукъун патал
Тайин са муьгълетда
Текдаказ, хелветда,
Яб гун патал вичи вичин гуьгъуьлдиз,
Вичин руьгъдиз, зигъиндиз;
Ацукъда Ам
Я Чандар булахдив,
Я Марвар булахдив,
Я вирив Суьрмедин,
Я Сувал, я Йигдал
Ада кІвач эцигда,
Килигда, килигда
Лезгийрин хуьрериз,
И чилин хирериз,
Къил вичин галтагда,
Чилел кап алтагда...

Тада и шиир за
Ам фидай жигъирдал,
Зи Миграгъ,
Зи Миграгъ.

2010

ШАИР

Инсанрин арада, куьчедин селда,
Къилихрин, хесетрин базардин яцІа
Къекъвезва къураба: хуьруьна, шелда,
Вири хъиз, адетдин ава ам къацІа.

Виридаз, патавай алатиз физвай,
ГъакІан яд кас я ам, цегв я, буьтІруьк я.
Сад цава ава, ам вуж ятІа чизвай,
Муькуьди – са вичин хуравай рикІ я.

Са чІавуз, ахъайна дуьз къве лув цава,
Аршдай ам аквадай чил къачуз чІалав.
Ифирдай Гафунин ми хьи цІув гъава,
Гуз юргъун ва баят рикІериз къилав.

Амма кѣе кѣе лувни атІанва адан,
Адан ван винедай татун паталди.
Амма рикІ цІарарив ацІанва адан,
Семе чил вич вичел хкун паталди.

Кѣуд пата гѣахъ амач, адалат амач,
Эдебдиз гузва кІур, намусдиз – басрух.
Садалай гѣейри мад са кѣуват амач
Халкѣдинни Ватандин чІугвадай язух.

Шаир я адан тІвар, руьгѣдин кѣураба,
Цаварин тахай хва, Гафунин худа...
Кѣуй кѣе ам садазни амач гѣисаба,
Амма и чил хилас ийида ада.

2012

* * *

КІанзамач килигиз инсанрин вилериз,
Садбура атІанвай умудрин тІал ава.
КІан жеда гѣахъиз ваз чилерай чилериз,
Жувавай са куьмек тежедай гѣал аваз.

КІанзамач килигиз инсанрин вилериз,
Садбура – таб, гѣилле, гунагъни хѣел ава.
Абура ви ягѣдиз, намусдиз, гѣиссериз
ДакІан яз кІур гуз кІан хѣунухъин гел ава.

Дад авач тІал рикІе, кѣил хурал кѣуникай,
Хаинвал жеда им гѣахъуниз, намусдиз.
Дад авач гѣукъ хура, кѣил цава кѣуникай –
Аквада кѣимет ви тирдалай ужудиз.

Инсанвал! Инсанвал! – Хуьх гѣадан кѣакъанар!
Гѣа Инсан лугъурди рекѣимир на чанда!
Гѣа чІавуз уьмуьрди ахъайда алванар,
Гѣурбатда хъиз жедач вун жуван Ватанда.

2014

КЪЕКЪЕР

Хъайиди хъана мад, хъжедайди хъжеда...
Сур кѣванни атІутІ заз кѣузада ваь, гуьнеда.

* * *

Кисна килиг гурлувилиз гатфарин:
Цуьквелухда мана квахъда гафарин.

* * *

Садра зун килигна рикIиз зи рикIин.
Ван хъана: «Язух кьил, за вакай гьикIин?!»

* * *

Шехъна билбил, кьурайла кьизилгуьлдин тар:
«Баят хъанва илгъам зи, зун язмач устIар».

* * *

Фейи йисар уьмуьрдин я верцIи шараб.
Герек жеда хъвайидан гун садра жаваб.

* * *

Гьахъсузвили гьахъунин кьакъудна аба.
КьецIил хъайи гьахълувал хъана мад зурба.

* * *

Чуьнуьхна зи кIвачин кьапар Аллагьдин кIвале.
Мейханада гьат хъууна абур зи гьиле.

* * *

ТухвайтIани вун шегьредин суьгьуьрди,
КукIушдив вун агакьарда жигьирди.

* * *

Авуднавай шаир михъиз кьиметдай
Уьлкве вични фад аватда гьуьрметдай.

* * *

Гатфарин рекIв чириз, билбилдиз яб це.
Уьлкведин эрк чириз, саилдиз яб це.

* * *

АкI я заз, лезги гаф «субай»
Сад хъанвай кьве гаф я: «са пай».

* * *

Таб я мал-девлет, кьуллугъни тIвар-ван,
Гьахъ я дуьньяда са кап фу яван.

* * *

Ви гьи лишан я кьилинди, гьукум:
Къама авай ял? Кьуьхве авай тум?

* * *

Лагъай чIавуз са тупIал чIаларбандиз «патриарх»
Гьукъ акатна ламарик, шивер хъана вири ярх.

* * *

Ван атана чуьлда заз са кьалгъандин:
«Захъни зи гьисс авайди я Ватандин».

* * *

ТахъайтІа вакай яд алай яракъ,
Жеда, хва, вакай душмандиз улакъ.

* * *

Шел вуч ятІа уьмуьрда чир тахъайдан
Хъвер шит жеда – хъуьрезва ам гъавайда.

* * *

Цукварда хъайиди кафанда жеда.
Ахпа гъи танда, гъи маканда жеда?

* * *

Чехи несил, талакъай къалуриз чешне,
Ягъиз жеда жегъил тир несилдиз тегъне.

* * *

Лампа хкахъна – квахъна экв мичІивиле,
Инсан хкахъна – квахъна руьгъ мичІивиле.

* * *

Течидайдаз ватан хуьрвал
Къисметнава гардан кІирвал.

* * *

ЭвезайтІа аюхралди гъакимар къенин,
Уьлкведа гъахъ гъалиб жеда, инсанар – къени.

* * *

Чагай шиирри ийидайла ван,
Гъар са гъакъикъат таб хъиз жеда ман.

* * *

Къве цІарцІин чІал ацІанвай майва хъиз жеда,
Вичелай цил ширин тир, хана хъиз недай.

* * *

Каинатдин генг-деринар гатун йифе ахъайна,
Вилиз таквар амай алем за зи рикІе экІяйна.

* * *

Эхъ, инсанар гичинар я, гъаяман.
Гъарда чехир цаз хъанайтІа Хайяман!..

* * *

КІантІа лам хъуй, кІандатІа шив улакъ ви,
Рехъ дуьз фида, дуьз куькІвейтІа ахлакъ ви.

* * *

Гафар – терхеба, крар – кирсеба...
Жедани гъаким мад валай зурба?!

* * *

«Дидедин чІал хуьн!» – лугъуз, чІалалди гьейри
Рахадайбур квасайриз ухшар я вири.

* * *

Гьукуматди халкъ къуртІани ужуз,
Халкъдивай Ватан жедач маса гуз.

* * *

ШейтІандини малаикди садна къисмет
Аладнавай хару велед я Интернет.

* * *

Женнетдиз тен тирвиляй Самурдин чи там
Фад рам ийиз кІанзава жегьнембегриз ам.

* * *

Зегьметкеш чІиж рекъизва, садра гайи хуз.
Халикъ, лагъ кван, вуч ава идалай гьахьсуз?

* * *

Гьим сифте хьана – верч ва я кака?
Гьим хьанатІани, хьана ам мука.

* * *

Эй, дели-дивана, къелем яхъ гьиле!
Шаирдиз маса бахт кхьенвач гьеле.

* * *

Илгьамдив икІ рахадалда Шагьбала:
«За кхьида – къурьуз-яцІуз лагъ, бала».

* * *

Чун – миллионер, вун сад я, Путин.
Чна чи дердер низ лугъун? ВутІин?

* * *

АкьалтІ хьана уьмуьрдин багъ, хьфирла, ана
Майваярни билбилар тур тарарал вуна.

* * *

Къуьзуь къиляй жегьил суна хканвай язух,
Ваз папа хьвер багъишда... ви шезмай къван къултух.

* * *

Гьукум, гьихьтин гьукум хьуй вун, халкъ патал зайиф,
Са тупІал къван шаирдини тийизмай тариф?

2008 – 2018

ЦАВАРИН ЦИФЕР

Лацу цифер – гапалар,
Цаварай физвай,
Куъне дерин суалар
Зи рикел гъизва.

Рагъ ргазва. Цав – азгар,
Къакъан ва аби.
Зарифдаказ къугъваз гар,
Ягъ тийиз барби.

Физва, физва алатна,
Куън аршдай секин.
Вуч умунвал акатна
Авазвачни куън!

Тваз генг хъанвай цавара
Къетген гуъзелвал,
Мурад яни хъун пара
Квехъ чи цигелвал?

Гаф галачир лугъун хъиз,
Гузвани хабар:
«Къвез-алатиз, и чун хъиз,
Физва куъ йикъар.

Физва куънни (къарай квехъ
Авач – ква тади),
Гъинай гъиниз ятIа рехъ
Чин тийиз ади.

Чи лацувал-михъивал
Авани рикел?
Чи винизвал-экуъвал
КуъкIвенвани кве?..»

Гъардахъ вичин къудратни,
Гъардахъ вичин хатI.
Чизва чпин мурадни,
Чизва фидай пад.

Суалралди суалриз
Хгузвай жаваб
Цавун къезил маргъалриз
Ийиз чидач таб.

Физва, физва алатиз,
Гузва, гузва лув...
Ама зун, рикI акъатиз,
Тагакъиз цавув.

АкI жезва хъи, къилелай
Ванер къвезва мад:
«Хъфирла куън чилелай,
Экуъниз ахлад!»

Чев ракъинин гелеваз
Хъфизва абур,
Эквни, суйни пелеваз,
Къеневаз сабур...

1.05.2019

* * *

Зи хирерал кIвахай къван къел!..
Мад къвезмач заз адакай хъел.
Къабулна гъар даюсдин къел,
Гъасилна за намусдин къел.

18.10.2019

ШАЛБУЗ ДАГЪДИН КIУС

Жегъил чIавуз Шалбуз дагъдин
Къаябдикай мармардин
Ханай за кIус – цавун тагъдин
Аби-азгар часпардив.

Са гъайкал хъиз, ккIал яру
Туна жуван жибинда,

УъмуърдайтIуз фенай цIару –
Туъкъуълдайни шириндай.

ХъанатIани гъикъван яргъа
Зун мукувай ватандин,
КкIалди зи рикIин паргъа
Хвена цIарцIе виждандин.

Къезиларна, четин тирла,
Къайгъуярни дердер зи,
Кана, чІана эркин тирла,
Ахмурдивди жигер зи.

Гила, йисар тирла къакъан,
КІеви тирла намус зи,
За дакІардал хуъзвай а къван,
Шалбуз дагъдин са кІус зи.

Аламатрихъ, гъейранвилихъ
Зи рикІемай къанихвал
Садлагъана кІубанвилихъ
Фена, тергиз дарихвал:

Зи пак дагъдин къванцел яру
Пуд йисавай хтул зи

Тежедай къван хъанва къару –
Зи луварин цІакул зи!

БицІи капал, экв чини гуз,
Къван эцигиз къачуда.
«Ам вуч я, чан?» жузур чІавуз
«Зи Шалбуз дагъ!» лугъуда.

Куъчедизни фирла, аял
Къван жибинда тваз жеда.
Ксурлани, ам и ккІал
Вичин гъапа къаз жеда...

Къачузва зи рикІи цавар,
Рагъ ава зи гуъгъуълда:
Шалбуз дагъди ягъдин тумар
Цазва цІийи несилда!

7.07.2020

ВИЛИ ЦАВАР

Чан баркаван вили цавар,
Вуч иер я виливал куъ!
Экуъвилини я им сувар,
Даимди я цІийивал куъ!

Квез килигиз, лезги ватан
Санлай кІеме къаз кІан я заз,
Зи рикІ-жигер, зи руъгъ, зи чан
Гъар са къванце тваз кІан я заз.

Рехи дагълар, къацу сувар,
Гъуълни аран чилин багъри
Квез дигайбур я, эй цавар,
Лугъуз жедач гафар вири.

Гъил захабур, рикІ ахъабур
Я рухваяр рушарни чи.
Тур абурув жез такабур,
Алпандин руъгъ тийиз ичІи!

Къулан вацІун къве лув зурба
Сад садавай чара тахъуй!
Текъведайвал ахмур-талба,
Зи халкъ вара-зара тахъуй!

Вили цавар! Вили цавар!
Це заз лувар! Це заз лувар!
Зав зи лувар ахъайиз це,
Руъгъ ватандал экІайиз це!

8.01.2020

ЗИ ДУСТ ШАГЪБАЛАДИЗ

Шагъбаладин юбилейдал
Дустаривай физ жезавач,
Таж-тІугъвалди чал вегъейдал
Сад хъана тІем гъиз жезавач.

Вуч лугъуда Шагъбаладиз,
Йисарин сан хъанвай пудкъад?
Йисар хуъзвай а турбадиз
КІватІ хъхъурай са гъакъван мад.

КІубан хъуй чан, рикІни хци,
Дарвилера гъат тавурай.
Илгъам лугъур пери зизи
Патаривай кат тавурай.

Дустариз, къаз са-садан тІвар,
Яру чехир бакъалра цуз.
Ван хъун патал абрун тостар,
Фена яб це Къулан вацІуз.

Гъар чими гаф, гъар са алхиш
Агакъда вав церай йигин.
Рикел хъайи пудкъад бириш
Алатна, рикI жеда эркин.

Шагъбаладин юбилейдал
Шалбуздагъдин шагъвар къведа,
Халкъдин тIалдив рикI ифейдал
Цуькъведавай гатфар къведа.

Билбиларни чубарукар,
Картар къведа, лекьер къведа.
Дустарилай, атIуз яргъар,
Бахшбендерни телер къведа.

Эй шаир, на хуьх игътият,
Къайгъуяр ви къалин жеда:
Вири лезги эдебият,
Къиле аваз Эмин, къведа.

16-май, 2020-йис

Пакизат ФАТУЛЛАЕВА

НЕФСИНИН АСТІАР ПАТА

Анжах инсандиз хас хесет вуч я, лагъана суал ганайтІа, гзафбуру, мумкин я, ихътин жаваб гудай: инсандиз нефс ава. Амма нефс чан алай гъар са жасаддихъ, гъатта биціи гъашаратдихъни, ава эхир. Нефс себеб яз хук авай гъар сад вичиз ем жагъурунин гъерекатда жада. За лугъудай: инсан амай вири чан алай алемда тафаватлу ийизвайди анжах тек са адаз хас хесет я – вил ацІун тавун! Тух хъайила, артухни кІан жадайди, гъикъван агъваллу хъайитІани, игътияжар акъалтІ тийидайди, жагъай девлетриз, вич агакъбай дережайриз къурху пайда хъайи чІавуз, абур хуън патал гъилер ивида тваз гъазурди – анжах инсан я.

Эгер инсан вичиз тІебии тек са гъа и хесетдиз вафалу яз амукънайтІа, инсаниятди фадлай вичи-вич терг авунвай. Амма вил ацІун тийидай инсан са куъ ятІани тамамдиз вичин нефсинин ихтиярда твазвач, са гъихътин ятІани масса къуватди ам а нефсинивай хуъзва. Куъ? Халикъди Инсан патал яратмишнавай КІвалин: чилерин, цаварин, ятарин, нурарин, рангарин – гуърчегвал аннамишдай, мецел дуъа гъидай адан РикІи, сабур хуъз чирдай аданАкъулди, яратмишдай ашкъи гудай Илгъамди. Гъа и пуд шартІ себеб яз инсанди Чилин чин ва вичин уъмуър безетмишзава. Гъилеривди, зигъиндивди ва бажарагъдивди нефсинин астІарпад – Гуъзелвал яратмишзава.

Нефсини инсаният уълквейриз пайи-паяр авунва, амма Гуъзелвилизи ергъятар чидач. Гъа икІ тирвилай искусство яратмишдай бажарагъ авай гъар са инсандиз, миллетрин ва чІаларин чаравилери манийвал тийиз, и чилел амадаг, рикІиз рехъ авайди, гъавурда акъадайди жагъизва. Вучиз лагъайтІа, гъакъикъи искусстводи вичин шерик хъайи гъар садаз умуми гъисс – алемдин жасадрин арада вич Инсан тирвилин гъисс – багъишзава.

Лезги шииратдин са векилдиз, вични жегъил юбилярдиз, талукъ тир и ихтилат за и къадар яргъарилай башламишунихъ себеб ава. Хайи ватандилай къецени тІвар малум хъанвай, са къадар гуъърметринни премийрин сагъиб тир шаир Арбен Къардашан яш анжах 60 йис я. Къуй им вичин берекатлу уъмуърдин юкъни-юкъ хъурай! Зи гафари къурхутмишийидайбур хуън мумкин

ятлани, за лугъуда: мектебдин сиредивай инанмишвилелди хкаж хъана, Чехи меркездив къван агакънавай лезги шаирдин сесини чун, лезгийар, чи меденият, чи литература са къилин виниз авуна. ГъикI? Лезги чIалал гъакъикъи Поэзия яратмиш авуналди. Чи девирда, рекъер куъруь, амма рикIер къуъруь хъанвай девирда, ада лезги гафуналди, лезги руьгъ гваз (и гафуникай зун гъеле рахада) , мили часпаррилай лув гана, Чехи Поэзиядин хазинадик вичин (чинни!) пай кутадай жуьрэт авуна. Имни буш чкадал пайда хъайи кар туш. Миянлу къатара халис бажарагъди цIир гана.

Арбена иесивал вур девлетрин къадар гзаф я: къадим Давтакъан сирлу ишарани Къуьчхуьр Саидан жуьрэт, Етим Эминан гъиссерин илимни Ярагъ Мегъамедан иман, СтIал Сулейманан мецин хцивални Алибег Фатахован рикIин чабалмишун, Хуьруьг Тагъиран къаблама гуьгъуьлни Гуьзел бадедин махарин суьгъуьр. Арбена вичин рикIин сирер духанда кефли жезвай С. Есенинахъ, «Гуьзел Ханумдикай шиирар» теснифзавай А. Блокахъ, «Пиян гимидавай» А. Рембодихъ, чанни, рикIни гъурбатда авай хътин, тIебиатдинни инсандин арада пайгарвал хъунихъ цIигелвал ийизвай Ю. Лермонтовахъ... галаз сад ийизва. Белки гъавилай, Чехи Искусстводихъ сергъятар авачирвилай, и шаирдин яратмишунра «руьгъ» гафунни, вичин рикI-руьгъ веревирд ийизвай, «акъашзавай» лирический геройдин къаматди къилин чка къазватIа. Каинатдин тум-къил авачир сергъятарни хсуси рикIин-руьгъдин майданар какахънавай лирический геройдин.

Лезги, мумкин я, Шаркъ патан чIаларани, «руьгъ» гафуниз тайин тир диндин ранг хас я. Урус поэзияда ам чи «рикI» гафунин эвез, саки синоним я лагъайтлани жеда. Саки виш мана авай, иллаким ягъкем ибарайра, иллаки поэзия чIала, лезги «рикI» гафунин такъатдивай вичин гуьгъуьлдин вири тавар, гъиссерин вири шагъалар, вири деринвал, вири гегъеншвал къалуриз тахъуникай къурху аваз, Арбена «руьгъ» гаф вилик кутазва. Литературный критик Хамис Шамиловади А. Къардашан яратмишунрикай кхъенвай вичин макъалада Абу Али Ибн-Синадин сакелима рикIел хкизва. Гъа и руьгъ-рикI гафунин манна себеб яз, за ам дуьм-дуьзвал хуьн патал урус чIалалди тикрар хъийизва: «Если этот мир отражается в нашей душе, значит есть вероятность, что и душа наша отражается в этом мире». Яратмишунин асанти рекъерихъ, синих квачир кIалубрихъ, шит хъана, ранг фенвай рифмайрихъ галтугзавай чи рикIелайв иридалайни важиблу шейэр алатнава: хсуси руьгъдин гъерекатар, рикIин гъарай, рикIин эвер... Вучиз ятлани, чаз масадакай рахаз асанти я, жувакай – ваь. Гъа ида чун вири сад-садаз ухшар ийизва...

Арбен вичикай рахазва. Адан къатIунрин, фикиррин, веревирдерин, гъиссерин, шаклувилерин деринвили, цIийивили чун серсер ийизва, чи рикIин симерик зурзун кутазва. Гъа им я инсандиз инсанвилин лайихлу гъисс багъишзавай халис искусстводин къуват, халис поэзиядин таъсир.

Арбен Къардаш уьмуьрдин рекъин юкъвал ала, яратмишунин чагъинда ава. Адан еке крар, нурлу эсерар, иншаллагъ, гъеле вилик кума. Заз лугъуз кIанзава: анжах рехъалатиз тахъуй, анжах къацI къаз тахъуй.

Жамиля ГЪАСАНОВА

ЭХИРИМЖИ ЧАРХ

(Арбен Къадашан «Нехирбанни лекъ» повестдикай веревирдер)

«Эпоха» тIвар алай ктабрин чапханада гыкаятчи, шаир ва таржумачи Арбен Къардаша «Чара атIай къуъл» тIвар алаз повестрин ва гыкайиринни миниатюрарин кIватIал урус чIалалди чапдай акъудна.

Ктабдин кылин тематикадикай, ада гыатнавай хкягъай эсеррикай рахун хъайитIа, ам яшайишдихъ, адетдин жергедин инсанрин гьал-агъвал къалурунихъ галаз алакълуду я. Эхиримжи йисара Россиядин литературада вичиз фикир гуниз лайихлу алапатдинбур яз аквадай гьерекатар кыле физва: им акI лагъай чIал я хьи, яшайишдин тематика арадай акъудна детективный, уйдурмадин (фантастикадин), обществодихъни сиясатдихъ галаз алакълу авунвай философиядин веревирдерин цIийи литература сухулмиш хъанва. Инал суал арадал къевезва – ибур вахтуну гьар гьилера дегишзавай вичиз мода лугъузвай цIийи кIалубдихъ галкIанвай, я тахъайтIа, дугъриданни, техникадихъ, глобализациядихъ галаз алакълу яз арадал атана девирди истемишзавай вичихъ лазимвал авай хътин цIийивилер яни? Чи фикирдалди ам вичиз са кылдин месэладиз хъыз жаваб гун лазим тир суал я. Анжах эдебият и тегъерда вилик физвай шартIара милли литературада муракаб чIалавай яргъаз хъана, хъуьтуьл рангаралди алай аямдин дагъвийрин ацукъун-къарагъун, абурун яшайиш, девирди къвердавай дегишзавай къанажагъ къалурзавай эсерар амукъун ам адан зайиф хел ваъ, гена акси яз, тарифдиз лайихлу терефрикай сад я.

Дагъвийрин милли литература къедалди алатай девиррин тIилисимда ама, адан чIал, темаяр ва образар сакIани дегиш жезвач, лугъузвай фикирарни чпихъ бине авачир, яб тагана туниз лайихлбур туш. Абурухъни чпихъ галаз рази жедай терефарни ава. И жигъетдай лезгийрин милли проза алай аямдихъ галаз цIийи рехъ къуна йигиндиз виликди физва лагъайтIа, чун ягълмиш жеда. Виле акъадай жуьредин са цIийивал авач. Амма и рекъяй художественный чIалал кIвалахзавай гыкаятчияр алай девирда чахъ авач лагъай фикирни дуьз къведач.

ИкI Арбен Къардаш вичикай урус ва милли литературадин критикада гзаф раханвай ва рахазвай гыкаятчийрикай сад я. «Нехирбанни лекъ» повесть литературадин премиядиз лайихлу хъанвайбурукай ятIани, урус ва милли критикада адакай гьелелиг акълтIай гаф лагъанвач. Белки, им адан гыкаят мукъуфдивди ахтармишдайбуру туькIуьр хъийидай «гьалатIрикай» сад жен.

Арбен Къардашан прозадин чIал – им лезгийрин милли чIалан гьелелиг ахтармиш тавуна амай, тарихдихъ, къадим девиррихъ галаз алакълу терефарни гьилелай-тупIалай ийизвай ажайиб сиягъат ялагъайтIа жеда.

И кIватIалдин акатнавай «Нехирбанни лекъ» повесть вичиз артух фикир гун истемишзавай эсеррикай сад хъуниз килигна, адал кылди веревирд ийиз кIанзава. 2004-йисуз НТВ телекомпанияди ва Москвадин «Пальмира» издательстводи санал «Россиядин сюжет-2004» тIвар алаз тешкилай ахъа конкурсда «Нехирбанни лекъ» повесть конкурсдиз атай ирид агъзур эсердикай хкягъай лап хъсан яхцIурни цIудан жергеда гьатна. Гуьгъуьнлай и повесть «Цавдар» тIвар алаз «Литературадин Россия» газетдин редакцияди акъудзавай «Литрос» альманахдин 2005-йисан 6-нумрада чап авунай. Урус критикада адаз лайихлу къиметни ганай.

«Нехирбанни лекъ» повестдикай рахун кыле фейитIа, адан бинеданесилрин алакъяр ава. Гьерекатар, вакъияяр, «гъалунин кыл» хъиз, милли литературада адет хъанвай тематикадила, несилрин алакъяйрилай гагIумзава. Им, гьелбетда, лезгийрин проза сакIани куьгъне хъанвай адетрин, архаизмдиз хас тир тIилисимдай экъечIзавач лагъай фикирдал гъизвай асул терефрикай сад я. Арбена повесть и жуьредин алакъяйрилай башламишун, хци бубадиз гузвай суалрилай ва повестдин кылин игитди вичин девир хва яшамиш жезвай вахтунив гекъигун, лезгийрин гьикаятда гзаф къадарда гатанвай, тикрар жезвай приёмрикай я.

Чпиз артух фикир гун лазим тир бязи ихътин татугайвилерикай кьерех хъана повестдин сюжетдал акъвазайтIа, ам гъвечи дагълух хуьре са шумуд йикъан гьерекатрал акъвазнава. Яни чкадинни вахтунин сергъятар са акъван чIехи туш, амма кыле физвай вакъияяр сад-садал аруш жезвай муракабур я. «Нехирбанни лекъ» повестдин бинеданесилрин кьве дестек ава: Инсан ва Тебиат. Ибур шартIунин лишанар я.

Арбенан гьикаят гзаф гафаралди къадарсуз яргъи авунвай, жир хъиз акъажун истемешзавай ибарайрин «кIватIал» туширди и повестди мад сеферда тестикъзава. Ктабар, повестар, романар гзаф къадарда кIелиз жеда, амма кIелзавайда гзаф гьисс ийиз ва гафунал вичел веревирд ийиз тун - им вири писателрилай алакъзавай кар туш. «Нехирбанни лекъ» повесть, дугъриданни, са нефесдалди кIелиз жедай ва вичелай къулухъ яргъалди веревирд ийиз тазвай эсеррикай я. Фикир гайила, ина темадин, образрин са цIийивал авач: дагъвийрин гъвечи хуьр ва анин агъалияр, дагъларин гуьзел Тебиат. Анжах къарагъарнавай месэла вири девирра вахтунилай аслу тушиз истемешзавай эбедибурукай сад я, инсанрин чпин алакъяр, рафтарвилер. Арбена и жуьредин алакъяр неинки несилринбур яз, гъакIни абур элкъвена къунвай Тебиатдихъ, дагъвийрин къетIен эдебдихъ, ахлакъдихъ галаз гекъигна ганва. Гъавилияй образар, типажар яргъалли рикIел аламукъдайбур ва гъар са гьерекатдал дериндай веревирд ийиз тазвайбур хъанва.

Повестдин кылин игитар нехирбан Шагъ-Бубани лекъ Цавдар я. Игитрин руьгъдин дегънейриз эвичIна, автордин элячунрикай менфят къачуна, яргъалди веревирдер авун Арбеназ хас туш. Ада сифте пландал гъалар ваь, игитар, абурун хесетар гъизва, анжах ахпа абур агъвалатрихъ, са гъихътин ятIани гьерекатрихъ галаз алакъялу ийизва. Им винел патан акунрай асант художественный приём хъиз жезва, амма гъакъикъат рахун хъайитIа, виче арадал гъанвай образар чIалан жигъетдай ачухун патал са акъван регъят къайдайрикай туш. Лекъренни Шагъ-Бубадин къаматри сада муькуьд ачухарзава, абур акъван муькуьфдивди битавдиз ганва хъи, кIелзавайдавай са игит галачиз муькуьди къабулиз жедач. Абурухъ къведахъ галаз жезвай сифте танишвални са шартIара кыле физва: «...Хелеф халуди зун чIехи лацу, лап гъа гимишдин ранг алай къванцин патав тухвана. Агъа, яни чун атай патахъай, къван адетдин къван тир. Яру дагъ галай, вини патахъай фейила, къванцин чин са акъван хур алачиз дагъдихъ элкъвенвай. Адан чина дерин легъв авай. Гъа лекъве, япунжидик алчуд хъана, Шагъ-Буба халу ксанвай. Адан шаламар кIвачер галай патахъай агъадихъди эцигнавай.

Яру дагъ инлай гъа гила-мад кылел ярх жедай хъиз акъвазвай.

Цава тек лекъре лув гузвай, гуя ада Шагъ-Буба халудин ахвар хуьзвай...»

Повестда и кьве образ кылинбур я ва абур сада-садан къисмет тикрарзава — намусдик, такабурдик хкIун къабул тийидай Шагъ-Бубадини лекъ Цавдара чпин уьмуьрдин гъал къведани сад хъиз, чпин чандиз къаст авуналди къатIзава. Гьелбетда, им кIелзавайди кьве рикIинарзавай, тебиатдиз къарши экъечIзавай, Аллагъдин къанундикай туба ийизвай хътин кар жезва лагъай фикирарни къвезва. Анжах гъакъикъат сад я. Шагъ-Бубадин рикIи хци вич жемьтдин вилик беябур авун ва вичихъ ихътин велед хъун къабулзавач ва чаз ада вичин чандиз къаст авурди хабардалди чир жезва. Лекъ Цавдара вичин чандилай гъил къачунин шикил тамам са чIагай, акъулдивай атIуз четин, яргъалди рикIел аламукъдай метафорадалди ганва: «Цавдар мад са къадар цавузхкаж хъана. КIаникай ЧIехи-вацIун гургур алчудар жез-жез, тахърахъ-пахърахъдин ван алаз авахъзавай. Ибур ци гъаз къвезвай, чеб-чпе

акъзвай къванерин ванер тир. Цин ванцин гъилий икI къзвай къванерин ван атуни вацун ийгинвиликайни гужлувиликай, гатфари адан къватар шумудни сасеферда артухарнавайдакай лугъзвай. Садни акуна чаз - Цавдара, къве лувни кIватIна, кыл агъадалди авуна, зурба тур-гапур хъиз яргъи хъана, вичи вич гургусдихъди вегъена. Рагъул, дагъларинни, къаяйринни хайрин чIулав шимер акахънавайчик акатай лекъ, алчудар жез-жез, цикай гагъ лув, гагъ кIвачер хкатиз, агъадалди ахмиш хъана. Къакъан къванцелай яд гадар жезвай чкадилай агъуз аватайла, чарчардин кIане, ци вацун кIаняй винелди чархар язавай дерин чкада са шумудра галамаз-галамаз элкъвена, ам и чкадал арадиз къвезвай лацу каф алайвиян виликандалай хъсандиз акунай. ТахъайтIа, белки, вацун рангунихъ галаз саки сад хътин ранг алай лекъ, вилери къатунун четинз акъвазавай. Ахпа ам агъадалди, мукъуьхъди фена. Мукъуькай са тIимил анихъ хкат хъувур ам мад вилериз акхунач».

Гьелбетда, уьмуьр женг яз адан хура акъвазиз жедайбур анжах къагъриманар я лагъай жуьредин фикир арадал къвезва. И къайдада жуван чандиз къаст авуна, икI регъятдиз уьмуьрдай фидайбур къагъриманар хъун мумкин туш, амма Шагъ-Бубади ихътин фикирриз ва гьелелиг и жуьредин тамам фикирар къиле дигмиш тахъанвай аял кыл тир игит Къудратан «Ада икI вучиз авуна?» лагъай суалдиз чи веревирдериз къарши яз акъзвай хътин жаваб гузва: «Ада вичин ягъ-намус къутармишна. Адавай вич чинеба далудихъай ягъун, вич епина тун, вичикай инсанар хъуьредай, абуру рахшандардай машгъулат хъун эхи ийиз хъанач. Ихътин пар рикел алаз яшамиш жедалди ада къи- пикъ хъсан яз гъисабна...»

Несилрин тематика, бубайринни веледрин арада авай алакъяар, винидихъ къейд авурвал, эбедибурукай сад я. Анжах литература вилик финивай и тематика ачухзавай рекъер-хулерни жуьреба-жуьребур хъун эдебиятдин къилин истемишун я. Арбена лагъайтIа, и месэла са кIалуб къве чкадал пайна къалурнава: инсандин ва ничхирдин тIебиат гуналди. Им чаз жаван Къудратан суалдиз Шагъ-Бубади гузвай жавабдай ачухдиз акъзва. Ада куьгъне къисайрикай сад ахъайзава.

КIелзавайдавай, чна лагъайвал, Шагъ-Бубади ажувал хиве къуна лагъана адак тахсир кутаз жеда, гъикI хъи, ам тIебиатдин къилин къанундилай кам яна уьмуьрдай фена. Амма авторди къилин игитдик са жуьредин тахсирни кутазвач, я ам гьалал рехъ хъизни, са чара атIай къуьл хъиз, «Хеб цIаракай» макъам хъизни къалурнавач. Чаз Шагъ-Бубадиз акси къамат, вилегъ Тенфе къарини адав гекъигна уьмуьрдин четинвилериз, татугайвилериз гъикI дурум гун кутугнаватIа акъзва.

Повестда чехирдин карч им инсанрин къватар, абурун ягъ-намусдин сергъятар ахтармишунин шартIунин лишан я. Карч къилий-къилиз цIар гана физвай «лал» игитрикай сад я. Шагъ-Бубадивай вичин хва Севзихана карч чуьнуьхуналди халкъдиз, хуьруьнвийриз хаинвал авун гзафни-гзаф къабулиз хъанач. Виридалайни чIехи бедбахтвал, белки, гъа ина ава жеде.

«Нехирбанни лекъ» повестда авторди кIелзавайдан вилик са шумуд жуьредин веревирдер авун лазим тир месэлаяр эцигнава. Ина гъакъикъатни таб авач, анжах ви- чел агъзур жуьре сад-садаз къарши веревирдер ийиз тазвай са тахан шикил ава. Мадни лугъун хъайитIа, «кесиби» ва «девлетлу» образар авач, къилий-къилди акъалтIарнавай тамам типажар, чпин гъар са гьерекатдалди, къилихрал, амалрал фагъум-фикир ийиз тазвайбур, гъар сад къилдин чIалалди рахазвайбур ава. Месэла, Хелефан чIала ам Шагъ-Бубадилай тафаватлу яз, уьмуьрдин деринриз гъахъ тавуна, гъар са шей зарафатдивди къабулзавай, лугъудайвал, рикIив такъадай, хъайиди-хъуй лагъана яшамиш жезвай касдин къамат къалурзава. Гъавилий ам вахтунив къадайвал физва: девирар дегшиш хъайила ам хуьруьн фекъивилин везифайрив эгечIзава...

«Нехирбанни лекъ» повестдикай хълагъун лазим тир фикирар гзаф ама, чна умуд кутазвайвал, милли литература ахтармишзавай жегъил алмирз лезгийрин прозада лайихлу чка къунвай и повестдикайни лугъудай фикирар, ачух хъийидай терефар жагъида.

Арбен Къаргашаз - бахшбенгер

Шихнесир
КЪАФЛАНОВ

АРБЕНАЗ

Киснава, хва... Ваз гъамиша
Ви дидедин дерт авани?
Ша и хесет на дегиша, –
Вун уьмуърда перт авани?

Гьикъван зурба инсанар, дуст,
РикI дертлу яз фейиди я.

Чулав къисмет, жемир вун суст,
Вун гьейкал хьиз хвейиди я.

РикI гьвечIи яз къалурмир жув,
РикIе цIаяр хуьз алакъя.
Лув це, даим акатна лув,
Дидедин тIал хуьз алакъя!

Байрам САЛИМОВ,
Дагъустандин халкъдин шаир

АРБЕН, ЗА ВАКАЙ КХЪИДА ШИИР...

Арбен, за вакай кхъида шиир,
Кхъихь лугъузва зи намусди заз.
Гзаф яргъара къекъвезва фикир,
Масанриз фена, вун зи патав гваз.

ГьакIан тарифар ийидач за ви,
Я вун Шарвили лагъана чинал.
Зун лезги я зи гафунал кIеви,
ГьакI рахазвай туш, Арбен, зун инал.

Вун акурла заз, атай хьиз жеда
Зи гьвечIи стха, багъри зи къени,
Лап мукъвадав са рахай хьиз жеда,
Зун кIани ва зи дертни гъам кIани.

Хана СтIура, Меккеда кIелна
Хтанвай хьиз вун, чукIурна чIарар
Заз акур чIавуз, ширин мецел на
КуькIуьрнай Етим Эминан цIарар.

Ахпа Миграгъа – ви хайи хуьре
Вуна шиирар атIудай чIавуз
На ви хуьр Етим Эминан жуьре
Хкаж ийиз заз акунай цавуз.

Машгъуриз вири алемдиз чIехи,
Хвена абурни гъая инсандин,
Лацу Шагъдагъни Шалбуздагъ рехи –
Къаравулар чи хайи Ватандин.

Валай алакъна хуьз на гайи гаф
Ватандиз, халис лезги хци хъиз.
Тийиз жуваз гъич са клусни инсаф,
Ийизва къуллугъ на адаз миxъиз.

Теки ЖАМАЛДИН

* * *

Яд къачуналд чар булахрай акъатдач къур,
Кавча хада –эвез хъийиз амукъда тIур.
Шихнесира вичин веси, къелем ваз тур
Къилиз тухур сагъвал гуй ваз, Арбен Къардаш!

Абдулрашид РАШИДОВ

ШИИРАТДИН ЯЛАВРАЛ

Арбен Къардашаз

Хъсан кин я, чIехибуру лугъудай:
«Вун Аллагъди гайиди хъуй, бала чан.
Вун девирди, халкъдив илгъам вугудай,
Бахтар галаз гъайиди хъуй, бала чан!»

Шагъдагълари ваз виКIегъвал багъишна,
Эренларди Аллагъдин пай гана ваз.
Бахтуни вун кланивилел агъмишна,
Элдин патай еке гъурмет гъана ваз.

Назик цуьк хъиз хура гъатай тIурфандин,
Уьмуьрди вун инсаф тийиз гатана.
Гъавилай вав Алпанан цIай илгъамдин –
Хци яракъ, белки, зи хва, вугана.

Ракънин муг шаиррал я девлетлу,
Гележегдиз вун я уьтквем чархачи.
Вердиш хъанач чка акваз хевлетлу,
Лезгистандиз хъурай вакай архачи.

Бязибуруз чIехи беден, гуж ава,
Ваз, Арбен хва, камаллувал ганва бул.
Ви зигъинда шииррин сел-луж ава,
Шииратдин ялавраллаз курай къул!

САЖИДИН

АРБЕН КЪАРДАШ

Арбен Къардаш, илгъам ганвай Эмина,
Шииратдин Шалбуздагъдин къил я вун.
Къадим лезги гафар твазвай демина,
Аламатдин туьнт «Лезгинка» къуьл я вун!

Къилих – дугъри, рикI куз багъри халкъарихъ,
Цигел кас я мехъеррихъни мелерихъ.
Чир хъайитIа рехъ, къведай чи кIвалерихъ,
Зи эрчи гъил, чина авай вил я вун!

Гъар са рекъяй чирвилер ви дерин я,
Заз кIаниди ви милаим хъуьруьн я.
Ви гъар са цар кIелиз хуш я, ширин я,
Чалаз гегъенш, лепе алай гъуьл я вун!

Муг Рагъ хъана, къекъвез Махачкъалада,
Хуьр ақунихъ ви вил гъикъван галатIа?!
Лезги халкъдин берекатлу талада
Битмиш хъанвай сарубугъда къуьл я вун!

Чалар кхъиз чида лагъай чIалалди,
Сажидин, ваз рахаз чир хъухъ куьрелди.
Арбен Къардаш, фу нез вердиш гъалалди,
Сулейманан багъда авай гуьл я вун!

Алван ШАГЪЭМИРОВА

МУРЗ АЛАЙ ЯЛАВ

А.Къардашаз

Къизилрин мяден хъиз хур авай,
Сумрада женнетдин нур авай,
Алмасдин гапур хъиз хциди,
Намусдиз, виждансиз михъиди.

Бегенмиш я халкъдиз ви къилих,
Гуьрчегар ийизва на тарих.
Гъуьл хъиз я вун гурлу лепедин,
Шаир, вун дамах я уьлкведин.

Къуьд такур билбил хъиз гатфарин,
УстIар я везинлу гафарин.
КIанда чаз вун галаз гъакъикъат,
Къуват я ви руьгъдин муьгъуьббат.

Шихзада ЮСУФОВ

АРБЕН КЪАРДАШАЗ

Бегенмиш я заз ви «Йифен суфатар» ,
Куъз лагъайтIа, зи суфатдиз я ухшар.
Дуъз лагъайтIа, рикIиз живи тIар хъана:
Зи пешедин вун халис устIар хъана!

Пародийри рикIиз чим акъудзава.
Амма вучиз зи ем на къакъудзава?
Фагъумайла, заз шад хъана лап бегъем:
Чи шаирар сагърай, гузвай чаз бул ем!

Казим КАЗИМОВ

АРБЕНАЗ

Халу лугъуз, къазва на зун къужахда,
Ви теснифрал за гъар санал дамахда.
Вун Цавари пай ганавай Устад я,
Умудлу я, мадни артух алахъда.

Мурсал АЛПАН

АРБЕН КЪАРДАШАЗ

Къени, хуш я къилихар ви,
Лап тIимил я синихар ви.
Ви тIвар я чаз гзаф вине,
Дегъ Алпандин къегъал неве.

2003

Шамсудин ИСАЕВ

АРБЕН КЪАРДАШАЗ

Ахвар тийиз жезва рехи:
Гафарал чан гъизва на.
Аялар хъиз уна чIехи,
Абруз рикI-чан изва на.

Къилел алаз илгъамдин Ген,
Винел – гимиш, къизил я къен.
Лайих я ваз Эмин орден,
Сагъ хъурай вун, устад Арбен!

Маншаллагъ ваз, къегъал Арбен,
Гъейран я вал Къусар, Дербен!
Вахъ бажарагъ ава къетIен,
Жавагъиррин я вун мяден.

Заманаяр дегиш жада,
Дуъньяда гъахъ-дуван жада.
Заманайрай къвер несилдиз
Арбенан пак сес ван жада.

Муграгъ САЛАХЪ

ШАИР АРБЕН КЪАРДАШАЗ

Дерин шаир, къакъан шаир,
Элдиз я вун масан, шаир.
Вун ви халкъдин къужахдава,
Зани валди дамахзава.

Шаирвал вацІ ятІа эгер,
Буна а вацІ муьтІуьгъзава.
Хайи чилин дерин дердер
Ви къелемда кецигъзава.

Аста-аста къачуз къадам,
Хкаж жезва винелди вун.
Эминан кар ийиз давам,
Алахънава рикІелди вун.

Халкъдин тарих, миллетдин ягъ
Ви чІаларин чешме хъанва.
Инсафсуз яз къисметдин якІв,
РикІин къаст ви сечме хъанва.

Халкъдин уьмуьр мел я еке,
Вун датІана меле ава.
Ви илгъамдин назлу бике
Шииратдин къиле ава.

Мердали ЖАЛИЛОВ

КЪИЛ ХКАЖ, АРБЕН!..

Ватандин гум... Им вуч ятIа? Жув яргъара аваз, рикIив агатзавай туь-кьуьлвал? Пашманвилини гьуьм? Ялгъузвилини кьай? Ери тахкунин кьурху-лувал? Душманрикай кичIевал? Дуствал яни кьакъатнавай? Муьгьуьббат яни вун гуьзетзавай? Кьулайвални чимивал яни хайи кьулан? Дидедин гьилин тавазе? Бубадин теселли? Аял чIавуз кьекъвей рекьер? Бубайрилай атай ирс?.. Пагь, и кьве гафуни арадал гьизвай кьван суалар вуч я!

Эхь, и кьве гаф экуьнал цIарцIар гузвай кфадин гьакIан ичIи куркурар туш, вилери кьатIузвай, руьгди кужумзавай ацIай образар я. Ватандин гум – им гьа винидихь атанвай кьван саки вири суалриз шаирди ганвай тек са жаваб я! Акьван суалар – амма са жаваб! Шаирдин чIаларин деринвални дигмишвал субутзавай ачух мисал тушни им!

**Ватандин гум ширин я чаз, нуш я чаз,
Ватандин руг, Ватандин циф хуш я чаз...
Бахт я буьркьуь язни Ватан кIан хьунухь,
Биши язни диде чилин ван хьунухь.
Ватан патал кана куьтягь хьун бахт я,
Гумни хьана, Ватандин ягь хьун бахт я.**

Эхь, Арбена вичин дигмишвал кье ваь, лап гьа сифтегьан чIаларилай субутиз хьана.

Шаир яшари ваь, тIебиатди ганвай бажарагьди дигмишарзавайди Арбенан шииратдин алемди лап хьсандиз субутзава:

**Аламат я лезги гьава,
Сад Аллагьди ганвай чаз.
Кье анжах са гьам я дава
Жуван чилел канвай чаз...**

«Ватандин гум» ктаб чна винидихъ тІварар къунвай ктабрин бинедал-лаз туькІурнавай ядигар я. Адан сифте гафуна урусрин тІвар-ван авай кри-тик, Россиядин писателрин Союздин правлениедин секретарь Вадим Дементьева икІ кхьенва: «Арбен акур гьар сеферда зи рикІел Николай Тихонова фад вахтара заз вич СтІал Сулейманахъ галаз гьикІ гуьруьшмиш хьанайтІа, гьадакай авур суьгьбет хквезва: Сулейман, вичин кІвалин вилик квай багъдиз эвичІна, цІийиз атанвай урус дустариз чІалар кІелиз гьазур жезвай. «Ви гьавурда зун гьикІ акьада, Сулейман?» жузунай Тихонова.

Сулеймана дагъвидиз хас такабурвилелди жаваб ганай: «Шаирдиз шаир адан сесинайни чир жеда».

Вуч лугьун, Арбен. За шиирар кхьизвачтІани, эхиримжи йисара ви сес заз мукьвал-мукьвал жезва ва гьавурдани хьсандиз акьазва...»

И гафар кІелайла, зи рикІел студент Арбенакай адан муаллим, зурба шаир Лев Ошанина кхьей гафар хквезва: «Арбен Къардаш бажарагълу лезги шаир я. Са шумуд йис идалай вилик ада литинститут акьалтІарна. Гьеле гьа вахтунда ам зи семинарда амайбурукай (азербайжанви Маариф Солтан, болгарви Червенко Крумов хьтин шаиррикай) са чипІинин хкатна аквадай («Литературная Россия», 1988-йисан 28-октябрь).

Гьа йисара урусрин чІехи шаир Евгений Евтушенкоди Арбеназ кхьенвай са чарче икІ лугьузва: «Дуст Арбен! За ви шиирар хушвилелди кІелна. Иллаки «Манкьурт» ва «Учир» заз хуш хьана, абур «Халкъарин дуствал» журналдиз теклифа».

Расул Гьамзатова эхиримжи вахтунда вичин эсерар урус чІалаз таржу-ма авур ксарикай Арбен Къардаш вирибурулайни артух авар чІалан тІебиат-диз мукьва тирди са шумуд мярекатдал кьейд авурди рикІел хкун кутугнава. И кар Арбенан таржумаяр неинки Махачкъалада, Москвадани, масанрани чІехи изданийра мукьвал-мукьвал гзаф акьатунайни аквазва.

Вичин нубатда Москвада авай Расул Гьамзатован фондунди Арбен |Къардашан «Шехъ, зи цІвелин тар» тІвар алай ктаб (1995-йис) чапнава. Им бес чи шаирдин бажарагъдиз алай аямдин шииратдин лап зурба устадри кІевелай гьурметзава лагъай чІал тушни!

Шаирдин гьар са ктаб чапдай акьатайла, абурукай чи критикада лайихлу тарифрин гафар тІимил лагъанвач. Амма кьетІен тариф 1997-йисуз Россиядин писателрин кьилинди тир «Литературная Россия» газетди авуна: Арбен Къардашан тІвар Россиядин лап хьсан шаиррин жергеда авайди кьейд авуналди, адаз и газетди вичин гьа йисан премия гана. А шиирар гуьгьуьнлай кІелзавайбурун тІалабуналди чи газетдани чап хьувунай (1998-йисан 13-январь). Ибур гьвечІи агалкъунар туширди гьар сада аннамишзава.

Инал зи рикІел Махачкъалада, Урусрин драмтеатрдин чІехи залда шаир Арбен Къардашан яратмишунриз талукъ чІехи межлисдал (1996-йисан 13-сентябрь) чи эдебиятдинни медениятдин зурба векилри авур рахунарни хквезва. Дагъустандин халкъдин шаир Ханбиче Хаметовади хьсандиз кьейднай:

– Шииратдин вечерар виликрай яшар чІехи хьайила, юбилеяр кьейд-дайла тешкилдай. Амма кье чаз лап жегьил яшара амаз вичин устадвал чІехи агьилдин дережадив агакьнавай бегьерлу шаир аквазва...

Твар-ван авай даргиви алим, литературовед Абдула Вагъидова икI лагъанай:

– Арбена, шаир ва таржумачини яз, вичин тIвар садрани рикIелай те-фидай Эффенди Капиеван кар давамарзава. Имни лап еке бажарагъ герек кIвалах я.

Аварви шаир, Москвадин Литинститутда кIелай Мегъамед Агъмедован гафарни фикир желбдайбур я:

– Арбен Дагъустандин поэзияда гзаф хци, гзаф викIегъ, еке жаваб-дарвал вичин хивез къачуз алакъзавай кас я. Гъа са вахтунда адахъ гъакъван михъ сабурлувални, вижданлувални ава. Ибур шаирдин къилихдин гуърчег ерияр туш гъикI лугъуда!..

И межлисдал Ханбиче Хаметовади генани лагъанай:

– Къадирлу халкъдин къадимлу чIал садрани квахъдач. А чIал хайи эдебиятда давам жеда. И кардик къуват кутазвай устадрин илгъам вахтунда акун ва хуьн гъикъван важиблу везифа я!..

Заз гена алава хъийиз кIанзава: лезги шииратда Саидани Эмина, Сулейманани Алибега, Ализрадини Забита, Шихнесирани Лезги Нямета, Ибрагъимани Ханбичеди, Байрамани Жамидина ва гзаф масабуру кутур рехъ къе бегъерлудаказ бегъемарзавай Арбеназ чухсагъул ва аферин!

Авач лугъуз хуьре муг-кIвал,
НикIерни мулкар,
Мерд бубайри бала патал
Тур тамар-рукар,
Я кас, на жув гъикъван мегер
Ийида кукIвар?
Шаир Арбен – ви къени тIвар
Тушни хупI къетIен!
Пашман жемир, авачиз кар,
Къил хкаж, Арбен!

Элкъвейди я и дуьнедин
Шумуд садра чарх,
Хайиди я лал бинедин
Къванеринни тах.
Амма шаир гараривай
Жериди туш ярх!
Шарвилидин хътин зурба
ТуштIани беден,
Авач гъа ваз кими зирба,
Къил хкаж, Арбен!

Парабуруз хуш я ви чIал,
Вунни я ала.
Амма сад я ашукъди вал
Ви яр, ви Лейла,
Багъишнавай шаирдиз къве

Кард хътин бала.
Ахъайзавач абру ви гъил
Ва дидедин цен!
Гуьзел тушни бес и шикил –
Къил хкаж, Арбен!

Вахъ халкъ ава, адан къисмет –
Ви дертни ви тIал.
Сулейманан ава вахъ бейт
Ва Эминан чIал.
«Киле-къажгъан» гъикI жеда вун,
РикIе аваз звал?!
Ярагъидин веси хътин
Авайди туш зенд!
Ша гъа рехъди чун санал фин,
Къил хкаж, Арбен!

Яб це, яб це, Лезгистандал
Чи садвилин гимн
ГъикI элкъвезва, гъар са чанда
Тваз асиррин чим.
Мегер ихътин чIавуз, шаир,
Буш женни ви сим!
Гъар са цIар – са жида хътин,
Гъар са гаф – жуьгъен,
Илгъам – кузвай ака хътин,
Къил хкаж, Арбен!

Халидин ЭЛЬДАРОВ,
филологиядин илимрин кандидат

ШИИРАТДИН ГЕНГ МАЙДАНРА

(Арбен Къардашан яратмишунрикай веревирдер)

«Ракъинин муг – къацу Миграгъ». Ажеб лагъанвачни чІалан зурба устад И.Гъуьсейнова! Гзаф крарикай рахун тавуртІани, гамарин ва чІалан устадрин ватан хъиз, и макан чІехи майданра машгъур я.

Амма чи къенин суьгъбет и гуьзел хуьруькай туш, а хуьруьнви шаир Арбен Къардашакай я. Фадлай, гъеле алатай йисан ІЗ – сентябрдиз шаирдин шииратдиз талукъ суварин мярекат къиле фейидалай инихъ, рикІе авай гафар къе ачухарунихъ вичин себебар авачиз туш: дуьз лагъайтІа, Арбенан устадвилел зун къени рикІяй пехил я.

«Лезги литературадин неве Арбен Къардаш» лугъузва вичин пародияда Шихзада Юсуфова. Амма къенин юкъуз невелин везифа Арбена къадардилай, белки, артухни алаз тамамарзава лагъайтІа, чун са кІусни ягълмиш жедач. Милли эдебиятдин лайихлу неве хъунухъ мегер гъвечІи бахт яни!

Лезги шииратдиз вичихъ бажарагъ ва гележег авай чІалан устад атанвайдан гъакъиндай шаирдин къелемдикай хкатнавай ктабрини шагъидвалзава: «Сифте цуьквер», «Ичерин багъ», «Пешапай», «Йифен суфатар», «Шехъ, зи цІвелин тар».

Шаирдин чІал лагъайтІа, ктабдилай ктабдалди мадни эсерлуди, фасагъатди, сес гужлуди жезва. Инал лугъун, кІелзавайбуруз Арбен Къардашан бажарагъдин критиквилн, прозаиквилн, таржумачивилн ва маса терефарни таниш я. Абурукай рахунни, белки, къисмет жен, амма и макъалада шаирвилн яратмишунрикай веревирдер ийизва.

Заз чидай къван кІелзавайбурун арада Арбен Къардашан яратмишунрал къару тушир садни авач. Адан шаирвилн яратмишунри багъри чил мадни кІан хъунин, дидедин чІалан зурбавилихъ инанмишвал, хайи ватандиз акъалтІ тийидай майилвал хуьнин къетІен руьгъ кутазва. Эхъ, ибур гъакІан къуру гафар туш. Де, килигин:

**Бахт я буьркьуь язни ватан кІан хьунухь,
Биши язни диде чилин ван хьунухь.
(«Ватандин гум»).**

Шаирдин лирический геройдин къаматдин жанлувал аку садра! Гьис-серин деринвилиз килиг! А гьиссер гьикъван регьятдиз кІелзавайдав агакъзава! И карди, са рахунни алач хьи, шииратдин къуватлувал успатзава.

Шаирдин яратмишунрай, зи фикирдалди, гуьзгуьдай хьиз, ам яшамиш жезвай девир акуна кІанда. Вуч аквазва чаз Арбенан гуьзгуьдай – яратмишунрай? Килигин, месела, «Халкъдин чин» эсердиз:

**Зун, ивидай ктад хьанвай асирдин велед,
Ягь шагьидик акат хьанвай девирдин велед,
Къе ви чиниз килигзава, зи чкІанвай халкъ:
РикІ атГудай халар адал гьикІ жезватІа гьалкъ?**

«Ивидай ктад хьанвай асир», «ягь шагьидик акат хьанвай девир», «чкІанвай халкъ»... Агь, вуч пашман шикилар тушни абур! Гьикъван туькьуьл, гьикъван пашман хьайитІани, уьмуьрдин гьакьикъат гьахьтинди я. Халис шаирдивай адакай катна санизни физ жедач. Гьелбетда, уьмуьрда шадвилерни кими туш. Амма шаирдин къелемди лагьайтІа, гьина дертни тІал аватІа, гьана кІвалахзава.

Винидихь вичикай ихтилат физвай эсерда халкъдин чиниз килигзавай шаирди пашмандаказ къейдзава:

**Русвагьнавай мискІинрин вяз ава ви чина.
Яд уьлкведин аваздин яс ава ви чина.**

Халкъдин чинай шаирдиз «русвагьнавай мискІинрин вяз», «яд уьлкведин аваздин яс»... аквазва. И карди къалабулух кутунвай шаирдин маса эсеррани «етим мискІин», «пашман мискІин» («КъванцІила») хьтин ибараяр ишлемишнаваз хьун дуьшуьшдин кар туш.

Амма шаирдиз «Лезгистандин туьнт макъамрин» къадир ава, «чи ягь-виждандин тІал тІимилардай мелгьем» гьабурок квайди адаз хъсандиз чизва. ГьакІ хьайила, Арбен Къардаша «Лезги гьава» шиирда кІелзавайди кІевелай инанмишарзава:

**Аламат я лезги гьава
Сад Аллагьди ганвай чаз.
Къе анжах са гьам я дава
Жуван чилел канвай чаз.**

Гаф атай чкадал къейд ийиз кІанзава хьи, Арбен Къардашан шииратда, Аллагьдикай рахун физвайла, Аллагь лишанламишзавай жуьреба-жуьре гафар ишлемишзава: Худа, Регьимлу сад Аллагь («КъванцІила»), Зулжалал, Цавун пачагь, Первердигар («Туба ва я руьгьдин поэма») ва икІ мад. И кардини, шаксуз, эсеррин чІалан фасагьатвал артухарзава.

Арбен Къардаша философиядин дерин гьиссер квай сонетрин тажар яратмишнава. Ахьтинбурукай сад «Туба ва я руьгьдин поэма» (Сонетринни гьезелрин таж) я. Шаирдик мад къалабулук ква:

**Къалп ийизвай зи чІал, зи мез, дегишзавай зи руьгь-нефес
Алукънава вахтар четин. Легъзе къванни амач секин.**

«Дуьньядин вири чІехи чІаларилай ширинди» тир дидедин чІалан сесериз «хуьзмач меци майилвал». Им чІехи дерт тушни мегер? Алай де-вирдиз хас лишанрикай сад я: дидедин чІал гьисаба авачиз, гьар жуьредин чІалар какадарна, харчи авунвай «чІалалди» рахазва инсанар. И карди шаир перт ийизва:

**Аквазва заз: ни ятІани
Къакъудзава датІана
Зи дидед чІал, гьи ятІани
Наши патай атана.**
(«КъванцІила»)
Ва я:

**Лезги чІал, чан зи тар къакъан,
Заз къе ви сесерай
Аквазва юнгъвадин лишан...
Гзаф я мишерар...**
(«Юнгъва»).

Ихьтин зидвилерини адалатсузвилери гьелек авунвай шаирди руьгьдин ажувал къалурзавач, ада са квехъ ятІани инанмишвал къалурзава:

**Уьмуьрдикай, белки, къе заз дад авач,
Белки, пака аквада ам хушдаказ.**
(«И уьмуьрда за квадардай затІ авач...»)

И эсердилай гьейри, «Жуваз теселли», «Жув жував рахун», «Икрагъ хьанва зун – яб гудай бейниван...» ва маса эсеррани шаирди вичи-вичиз те-селли гузва.

Нагагъ Арбен Къардашан эсерриз поэтикадин жигъетдай къимет гуз кІан хьайитІа, чи вилик герек чкайрал магъирдаказ ишлемишнавай художественный алатрин сел ахмиш жада, чІалан фасагъатвал артухарзавай, ам кесерлуди ийизвай вири жуьредин такъатрикай шаирди устадвилелди менфят къачузва.

Эсерриз махсус анализ гузвачтІани, гъанвай чешнейрайни шаирди мердвилелди ва магъирдаказ ишлемишнавай жуьреба-жуьре такъатар къатІунун четин туш.

Жуьреба-жуьрвал темайриз ва жанрайризни хас я. Абурун муракабвилеривай шаирдик къурху кутаз, ам чпивай къерех ийиз тежезвайди якъин я. Къуру гафар тахьун патал, заз чиз, инал къве эсердин тІвар къун бес жада: «Моцарт ва Сальери», «Туба ва я руьгьдин поэма» (Сонетринни гьезелрин таж).

Эгер шаир ятІа, тІебиатдин патай ганвай илгъамни кІанда. Эхъ, шаирдиз гзаф важиблу я илгъам – «куьчери къуш бахтунин». Амма, тІебиатдин илгъамдилай алава яз, масадбурун илгъамдикай хкатна галукъай цІелхемрини чпин кар акван тийиз туш.

Гаф атай чкадал лугъун лазим я, Арбен Къардашаз и рекъяй таъсир авурбурукай сад яз чавай шаир Шихнесир Къафланован тIвар къаз жеда. КIелзавайбур Арбенан шииррихъ галаз сифте танишар авурдини рагъметлу Шихнесир муаллим тир.

Шихнесир Къафлановаз бахшнавай «Шихнесиран илгъамдин нев...» шиирда ихътин цIарар гьалтзава:

**Шихнесиран илгъамдин цIай
Галукъдай рикIер,
Куьн я, дуьнья хъайила зай,
Амукъдай рикIер.**

Шихнесиран илгъамдин цIай Арбенан рикIихъ галукъ тавун намумкин кар тирди гъа и цIарарини успатзава.

Амма Арбен Къардаша шииратдин кукIушрихъ вичин хсуси гел куту-на, еримишзава, ада тIалабзава:

**Зун ви вилик ква, эй пачагъ цаваринни чилерин,
КIелиз тежез жуван къисмет кирс цIарарай гъилерин.
Тек са ваз зи чизва къадар, гъи рекъяй зун фидатIа.
Зун сеферчи мийир вуна масад фейи гелерин.
(«Зун ви вилик ква, эй пачагъ цаваринни чилерин...»).**

Шииратдин генг майданра Арбен Къардашан камар къадимлубур жедайдахъ чун кIевелай инанмиш я.

Аялрин ктабханада А. Къардашан 55 йис къейдзавайла

Арбен Къаргашаз - Бахшбенгер

Абдуселим ИСМАИЛОВ

АРБЕНАЗ ЮБИЛЕЙДИН ТЕБРИК

Шак алачиз, йикъан къенин
Вири бахтар Арбенав гва.
Шаирвилин инсанвилин
Цийи тахтар Арбенав гва.

Авурди хъиз тайци чамар,
Алатна фей жаван ч'авар,
Жегъилвилин гурлу сувар
Хъайи вахтар Арбенав гва.

Гъар лезгидин рик'е бирдан
Тур таъсирдин дерин лишан,
Назик гъиссер лезги рушан
Хайи гаф-ц'ар Арбенав гва.

Экъеч'айт'ан къакъан цавуз,
Хайи чилел хквез агъуз,
Ватандикай мани лугъуз,
Дири дафтар Арбенав гва.

Яхц'урни ц'уд хъана яшар,
Ашукъ жезмаз таза рушар,
Мягъкем хзан, адан къашар
Хвейи ад, т'вар Арбенав гва.

Кам дурумлу фидай вилик,
Са-са асир кутаз к'вачик,
Агалкъунар мадни чпихъ
Жери къастар Арбенав гва.

Мердали ЖАЛИЛОВ

НА ВИ КЪИРЯТ ЯВАШАРМИР

Арбен Къардаш! Мубарак ваз къачунвай ви арш.
Лугъумир хъи пара хъанва агакънавай яш.
Илгъам патал халкънавани мегер са сергъят,
Гъикъван вахтар гайит'ани, жеда хъи къегъят.
Виш сарани зайиф жедач илгъамдин ялав.
На ви къирят явашармир, т'арамриз жилав.
Каинатдатдай экъеч'ина ам мад фида гъиниз!
Гъуьмер, хъуьмер куз экъеч'рай ракъинин чиниз!
Чаз чилерал ийир крар пара я, пара.
Садан дертни хъайиди туш чаз гъеле чара.
Ватандин дерт, Инсандин дерт, рик'ерин гъала
Чун патал я ц'ай амай къван чи ругъдин къула.
Низ акуна а къайгъуйрин къадарни гъисаб,

Чиди са къаст – са касдални тахъурай азаб.
Жувандакай хаин тахъуй, тахъурай душман,
А кар жеда чаз еке дерт, сагъ тежер, яман.
Шивер такваз, шеврийриз мух пайзама гъеле,
Ятани жув вегъез тахъуй тГурфанриз хъилен.
Жуван саягъ хкажа къил! Къалура ви арш!..
МасакIа чаз, валлагъ, хъсан чир жедач ви яш...

Пакизат ФАГУЛЛАЕВА

ЗАРИ

А. Къ.

Вахтар чи – чуру я,
Бахтар чи – чуру я:
Къузгъунар къаз тазва лекъерай.
Явайрин мичIери
Махлукъат куъчери
Тухузва хаталу рекъерай.

Ганва Зулжалалди
Айгъамрин чIалалди
Чаз элдив рахадай къатIунар.
Чи къул хъуй къениди,
Чи рагъ хъуй чимиди –
Какадра арайрин атIунар!

Къил къантар лавгъайри,
«Аяндар» архайри
Тада чаз муркIарни цIивинар.
Тек Сад чи иман я,
Тек Садаз аян я
Чи иниз атунар-хъфинар.

Цаварин четирар,
Чилерин атирар
Дуъзмишна ава ви къелемда.
Хкажа елкенар,
Гъисаба уьлквеар
Пак миxъи рикIерин алемда.

Азиз МИРЗЕБЕГОВ

*Акваз-такваз уьмуьрдин пай алатна фена,
Гур йисарин карван ацIай алатна фена.*

АРБЕН КЪАРДАШ

Уьмуьрдин пай бегъерсуз яз алатна фенач,
Сефил жемир, ам гъавайда акъатна фенач.

Манна-метлеб авайбур я йисарин карван,
ИчIибур яз, пичIибур яз галатна фенач.

Серфна уьмуьр жавагьиррин хазинадиз на,
Ам тIурфанрин, гарун хурук акатна фенач.

Дуьшуьш хьана рекьера вал цIаярни вацIар,
Вун буш хьанач, руьгь дабандиз аватна фенач.

Зур уьмуьрда цIуд уьмуьрдин ялнатIани пар,
Са гьед хьиз ам ви гьиликай хкатна фенач.

Пашманвилиз сеbeb авач, Арбен, дуьньядал,
Бахтунин кьуш кьуьнеллама, ам катна фенач.

Азиза хьиз шукур ая Первердигардиз,
Динни иман гумазма вав, кьакьатна фенач.

Максим АЛИМОВ

* * *

Дикьетдивди фикир гуз гьар гьарфуниз,
Арбен, хкаж хьана зун ви «АРШуниз».
Акуна заз анай дуьнья цIару тир,
Дуьнья, акьван рикIивай вун кьару тир.

2002

Абдул ФЕТЯГЬ

АРБЕНАЗ

И дуьньяда кьит хьайила дустар чаз,
Санал тIуьнвай багья жеда хьач, Арбен.
Уьмуьрдини кьалуриз чин, астIар чаз,
Вирт я лугьуз, вилик гьизва тIач, Арбен.

И девирдин югъни, йифни алцумна,
Чаз кIанзава гуьзел камар кьачун на.
Гафуналди ламатI ксар гацумна,
«Квахь кьвалалай, – лагь, – анихьди гьач!» – Арбен.

Суфрайрихь чун шумуд сефер хьайид я,
Литрийралди эрекь, чехир хьвайид я,
Са дердини, – халкьдихь ялиз, – кайид я.
КIуру ядай гьайван туна, вач, Арбен.

Адет я, сад «элуькъда» лап яргъарай,
Садаз пачагъ хъиз жеда вич ягъвара,
Муькуьдазни кIанда кикIиз якIварал.
АтIутI ахътин касдихъай ви кIвач, Арбен.

Агакъдач чун «гъерекатрал» гъич адахъ,
Ахътин гъайбат жедайди туш гъич къадахъ:
Квадарнава, чидач, руьгъди гъи къадакъ, –
Гъалтич адав гекъиг жери кач, Арбен.

Гаф лагъайла, цаваривни акъажда,
Виридакай, пайдах хъиз, вич хкажда,
Мецелди лап гъар сад вичи алажда,
АкI я, вич са Исус я гвай хаш, Арбен.

Вучда – касдиз акуна вич кIан хъана,
Яракъ тушиз, гвайди вичив къван хъана.
Чаз герек туш чи пата са къан хъана,
Бес я адаз ягъун гъа икI «лаш», Арбен.

Фикир гана гъакъикъатда хъсандиз
Зани жуван гъа къве кIвач квай гъайвандиз:
Белки, кIалуб хкъан хас тир инсандиз?
Аллагъдини ахмакъ яз ам тач, Арбен.

16-май, 1999-йис.

Фейзудин НАГЪИЕВ

АРБЕН КЪАРДАШАЗ

Шаиррин маканар я СтIаларни Миграгъар,
Шуьткъвей пешни дуьз гафуник хъижеда мад къеврягъар.

Чун къадарсуз девлетлу я, къуй, къулухъай лугъурай,
Шаиррин жибинри мус авурди я зеврягъар!

Вуч гзаф я, пагъ, и чилел инсанрин суфатар!
Садбур – къуьрер, садбур – сикIер, чакъалар, гъам гъуьлягъар...

Бязибуру, шеле ичIиз, лугъудай гаф авачиз,
Хуруз гъуд яйз, ийида, пагъ, къуру, ферсуз гъарагъар.

Амма къилел Аллагъ ала дуьз низамдин терез гвай,
Хъсанни пис вири Гъада хъийида чаз акъагъар.

Гъар са бенде, илифдайвал шаирдин рикI ачух я,
Биргандар ваъ, зарийядин няметар я къунагъар.

Элкъвена йиф хъайитIани, чи рикIера рагъ ава,
Халкъ паталди уьтквем рикIер куда хъана чирагъар.

Чаз гарари къилав гузва, ялав гузва цIаяри,
Чи мидяйри ийизва чун йикъалай-къуз синагъар.

Къуй, ви рекъе цацар тахъуй, пехил рикIер гъейран хъуй,
Ви гъар цIарцIи дертэгълидан авурай рикI авагъар.

Фейзудинан мурад я: ви гъар са йикъахъ къимет жен,
Мад са бенде метIерилай хъийидайвал къарагъар.

13.09.1996

Шагъбала
ШАГЪБАЛАЕВ

ДУСТ АРБЕН КЪАРДАШАЗ

Миграгърин хуър – ракъинин муг,
Цакул-цакул нурар алай.
Гъамишалугъ куькIвена куг,
Виш асиррин лувараллаз.
Ви чарчардин сесер къвезва
СтIал дарман тир давадиз.
Шалбуз дагъдал лекъ элкъвезва
Хиласдиз, пагъ гуз гъавадиз.
Ина гъар са къван я хъуьтуьл,
Кутур къилик – ястух жеда.
Зуьгъре гъетре «рапрапдин къуьл»
Ийиз, ваз югъ ачух жеда.
Зи фагъумда гъатнава сес,
КIевиз лугъун четин кар туш:
«Ви накъвадал яшамиш жез
Шаир тахъун якъин кар туш!»

Римма
ГЪЖИМУРАДОВА

КЪИЛ ХКАЖ, АРБЕН!

Арбен Къардашан ширдиз

Шаир стха, Арбен Къардаш,
Куъз дертлу я зи?
Твамир рикле жуван талаш,
Агъ, жемир аси.
Дуьнья даим амуьдач икI,
Алатдайд я хьен,
Алугарна гъамарин ник,
Къил хкаж, Арбен!

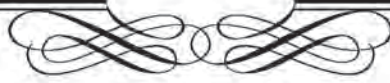
Ви гуьгъуьлни даим ахъа
Яни дердериз?
Элцифзавайд гуьгъуьл тIакIа
Гъам яни звериз?
И дуьньядин крар акваз
ЦIугъзавай сирень,
Валлагъ-биллагъ, жез кIанда ваз...
Къил хкаж, Арбен!

Гагъ хъуьрез, гагъ шедайди я
Дуьнья къил рехи.
И йикъарик жедайди я
Пис-хъсан эхир.
Алудмир на рикIелай ви
Гъар легъзе, герен,
Пак лекъеринд я ви иви,
Къил хкаж, Арбен!

ЧIана крар гзаф я къе,
Агъ, ви гунагъ туш.
Ава гзав чIуру рекъе,
Гуз сад садаз тIуш.
Анжах чна амалриз пак
Бахш ийин темен,
Авайди я дуьньяда гъахъ,
Къил хкаж, Арбен!

Эдебиятчийрин фикирар

Шаирдиз кхъей чарарай, макъалайрай ва рецензийрай

Расул ГЪАМЗАТОВ,

Дагъустандин халкъдин шаир

Заз ам (Арбен Къардаш. – Ред.) вичин халкъ патал рикле хуъзвай михъи сидкъидин гъакъикъи кӀанивиляй, халкъдин руьгъдин культурадал къарувиляй, адан ирс хуънив эгечӀунин къадирлувиляй хуш ва кӀан я.

Арбен Къардаш неинки цӀийи шаир, чи эдебиятдин цӀийи вакъиани я.

Лев ОШАНИН,

шаир

Арбен Къардаш са шумуд йис идалай вилик Литинститут акъалтӀарай бажарагълу лезги шаир я. Гъеле гъа чӀавуз зи семинардин иштиракчийрин арада хкатна чир жезвайбурукай сад тир.

РикӀин чимивилелди за «Литературная Россия» газет кӀелзавайбуруз акъулдиз дерин ва гӀиссералди девлетлу шаир теклифзава.

Семён ЛИПКИН,

шаир, таржумачи

Куь шииррин гъакӀ цӀарба-цӀар таржумаяр кӀелайлани, абура гъакъикъи поэзиядин музыкадин сес авайди чир жезва. Суфизмдин шиират чешнедиз къачуналди, Квелей ам чи аямдин бедбахтвилерин гӀиссералди цӀийи хъийиз алакнава.

Евгений ЕВТУШЕНКО,

шаир

Дуст Арбен!

За Куь шиирар кӀелна. Санлай къачурла абур заз бегенмиш хъана, иллаки «Манкъурт» ва «Уьмуьр учир я ажалдихъгалай...»

За абур таржума ийидай, амма исятда зун туьтуьнив къван маса таржумайрал ийизвай кӀвалахдик ква.

И цикл «Халкъарин дуствал» журналдиз гице.

Агалкъунар хъурай!

Вадим ДЕМЕНТЬЕВ,
литературадин критик

Зи риклел алама лезги шаир Абен Къардаша Москвада сифте яз акъатай «Шехъ, зицвеллин тар» ктаб гъикъван мукъаятвилелди гъиле кьурвал. Ктабда ццвеллин тарциз хъиз, жувазни вилин накъвар михъиз кІан жезвай.

Гила вун, Арбен, ви хайи ужагъдилайни яргъара сейли хъанва. Ви талант, ви зегъметар герекбур я, ви бажарагълу гафуни Москвадани, гъа ви Дагъустанда хъиз, ванзава.

Руслана ЛЯШЕВА,
литературадин критик

Къафкъаздин иер тІебиатди инсандин руьгъдин мензерадихъ галаз дигайвиледи галкІурун пагал, автордиз талант бес къадарда ганва...

Арбен Къардашан «Нехирбанни лекъ» повестди ахътин фикирдал гъизва хъи, алай аямдин инсандин уьмуьрдай халкъдин фольклор санихъни алатна фенвач.

Виктор ЛАПШИН
шаир, таржумачи

Вун хътин шаир Дагъустанда гъилерал кьун герек я.

Александр СОБОЛЕВ,
шаир, таржумачи

АкІ я хъи, чи уьлкведин халкъарин шиират амабурукай хейлин хкисна аквадайвал Урусатдин кьибле патан шаирри къалурзава. Абурун жергеда, зи фикирдай, са кьенин йикъал ваъ, пакадин йикъал гъалтайлани важиблу чкайрикай сад Арбен Къардаша къазва...

Ибрагъим ГЪУЪСЕЙНОВ,
шаир

Етим Эминав къведай шаир чи миллетдихъ хъхъанач; талакъиз, гъатта вич Етим Эминан цІарце хъунин фикир агуд тежез, лугъун хъи, та Арбен Къардашал («Туба ва я руьгъдин поэма», сонетринни гъезелрин таж) къведалди.

Р.И.ГЪАЙДАРОВ,
профессор, филологиядин илимрин доктор

Шаир Арбен Къардаша урус чІалаз вичи таржума авуна 1990-йисуз «Гуьгъуьл» тІвар алаз ЕтимЭминан шииррин кІватІал акъудна (Махачкъала: Дагучпедгиз).

И бицІи ва иердаказ чІагурнавай и ктаб, са акъван чІехи тушир обьемдизни килиг тавуна, гъакъикъатда чІехи шаирдин руьгъдиз лайих тир чан алай цуькверин сад лагъай кІунчІ я, урусдалди кІелзавайбур пагал сакъват я. Урус чІалан лексикадин океандай Арбен Къардашалай бинедин мана-метлебдив къазвай, гъа са вахтунда оригиналда авай ивиррин руьгъни къалурзавай гафар жагъуриз алакьна.

Гъжи ГАШАРОВ,
литературовед

Шаир, гъкяятчи, драматург, таржумачи ва публицист Арбен Къардаша садни къве куклуш муѳтуьгъарнавач. Ам яратмишунрин мадни къакъан дережайрив агакъдайдак чна къевелай умуд кутазва. ИкI жедайди адан бажарагъди, чи хъсан адетриз вафалувили, инсанвилини къилихрини мад сеферда субутзава.

Ольга РЫЧКОВА,
литературадин критик

Арбен Къардаш патриотвиликай «гъарайзавайбурукай» туш, адан лап хъсан шиирар – хайи чилин вилик ван алачиз хиве къунар я:

Евгений ЧЕКАНОВ,
шаир, таржумачи

Арбен Къардашан яратмишунрин къилдин хел литературоведение я.

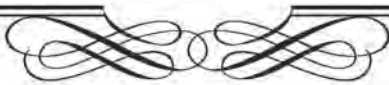
Наталья МЕЛЁХИНА,
гъкяятчи, литературадин критик

Кар алайди шириатда ва я гъкяятда къвалахун туш, – инани-анани, гъина къвалахитлани, Арбен Къардаш вичиз вафалу яз амукъзава.

А. Къардаш, Р. Гъамзатов ва Б. Аджиев

Гьукаят

Арбен КЪАРДАШ

ВАЧІЕ-ХВАЯР

Роман

Халкъди вичин тарих рикъелай алудайтлани,
садра ам тарихди вич рикъел хкуниз мажбурда.

Ваз физ кІанзаваз, авачтІа ваз рехъ,
Зун ви рехъ жеда, ви фу, яд, хуьрек.
Эцигиз жуваз кІан ятІа ваз кІвал,
Зун ви къав жеда, жеда ви къуд цал.
КукІушдин кІвализ физ хъайитІа вун,
РакІар хъана, ваз ахъа жеда зун.
Ахпани зун ваз чир хъайи чІавуз
Зун гурар жеда хутахдай цавуз.

*Дагълара авай са хуьре са бадедивай ван хъайи мани.
Ада ам Аллан дагъдикай я, лугъудай.*

ЭГЕЧІУН

*Зи тІвар Антер Мазанов я. Аллан дагъдин ценерив гвай къадим хуьрйяй – Ма-
мухдай я. Алапатдин тарихни инсанар авай чкадай. Гила, девирар дегизи хъан-
вайла ва виликди фенвайла, я чи хуьре, я маса чкайра ахътинбур гзаф ама лагъана
къетІивални ийиз жедач.*

*Зи играми хуьруьнвийрикай къетІенбурукай лап къетІен сад Шуай тІвар алай
кас хъана. Заз адахъ галаз мукъубай таниши жедай, рахун-луькІуьндай мумкинвал
хъанач, амма ам заз уьмуьрди руьгъдалди гзаф мукъва авуна. Чавай садавай садаз
гъил ягъиз къванни хъанач, амма адан майил зав агакъна.*

*Адакай за жуван акъул кІамбурдив агакъай чІавуз гзаф фикирар авунай. Га-
гъ-гагъ гъатта са вуч ятІани адакай кхъизни алахънай. За адан уьмуьрдиз талукъ
гзаф делиларни хуьруьнвийрин сиверай кІватІнай. Амма завай арадал затІни гъиз
хъаначир, вучиз лагъайтІа манийвилер гзаф жезвай: гагъ ацукъна кхъидай вахт
бес жезвачир, гагъ кхъей къван гафарин гъамбаррик къел квачиз жезвай, гагъ залай
жуван фикирар, сад садав къадайвал агудна, абур чеб чпиз кутугнавай са къайдада
тваз алакъзавачир. Гъавилай за а ажайиб касдикай са вуч ятІани кхъида лагъай
фикир михъиз гадарун къетІнай.*

*Амма йикъарикай са юкъуз ам зи рикъел мад хтана. Дуьз лагъайтІа, зи къилиз
адан тІварцІихъ галаз алакъалу са фикир яна, налуьгуди са ни ятІани гъана а фикир
зи бейнидиз, риб хъиз, сухна: «Шуай – им лезги жуьреда лагъанвай Ешуа тІвар я». Къадим
чувудрин Назарет шегъердай тир Ешуадин, вири хашпарайри вичиз Иисус
Христос ва я Иса Месигъ лугъузвай, мусурманрин арада Иса пайгъамбар яз машгъур*

и пак инсандин тIвар алай зи хуьруьнви Шуай рикIивайни кьве агъзур йис инлай вилик уьмуьр тухвай вичин тIварцIин стхадиз ухшар яз жагъанай заз. Садлагъана алава яз мад са хиял зи рикIиз атана: «Эгер Иса Месиъди къанни цIитуд йисан яшида аваз хашиуниз ягъ тавуна мадни са къадар уьмуьр тухун хъувунайтIа, ам са эцигун-къахчунни галачиз зи хуьруьнви Шуай хътинди жседай».

Са гафуналди, жувалай алакьдач лагъана, адан тарих гьакI гадариз жседайди тушир. Ам рикIерал хвена кIаниди ва гзафбуруз чир хъана кIаниди яз кьетIна за.

Шуай рикIел хкунихъ маса себебарни авай: зи уьмуьрдин кьетIен вакъиайрихъ, легъзейрихъ галазни и кас, лап мукъув жез агакъначитIани, галкIур хъана, гуя ам са гъи ятIани къуватди захъ галаз алакьада туна, са ни ятIани виликамаз жседа лагъана гъазурнавай крар зи ва заз чидай, зи руьгъдиз мукъва маса ксарин кылелни къведайвал авуна. Идалайни гъейри, адаз вичизни захъ галаз алакьа къаз кIан хъавай, ада заз вичин кьиникъин вилик чарни кхъенай, маса вичин кхъинарни зал аманат авунай. Фикир гайитIа, алааматдин кIвалахар я, чебни зун гъеле аял тирла кьиле физ эгечIай. Абурун гъавурда акъаз кIан хъана заз. Имни и ктаб кхъиналди кьиле фидай кар яз акуна.

Зи кхъинар къадим, ядигар ва къадир гъаз хвена кIани, амма са гъихътин ятIани себебралди хайи гуьзгудин кIусар хъиз я: са бязибур заз жагъун хъувунва, са бязибур гел галачиз квахънава; сад-къвед «тахай», яни а ядигар гуьзгудикай тушир маса ханвай гуьзгуйрин кIусар хъунни мумкин я. Гъабурни заз ядигар гуьзгудинбуруз мукъвабур яз, адан кIусариз дигайбуруз яз аквазва. Зун абур ккIур хъийиз, сад садав агуд хъийиз алахъзавач, вучиз лагъайтIа ханвай гуьзгуй ккIур хъувуни битаввал арадал хкидач. Гуьзгуй хунин тIарвални ам саламатдиз хуьз тахъунин гъайифар рикIе генани гзаф жседа. Гъавилай за абур кIелзавайдан вилик жуван рикIяй атайвал эКIяйзава: галкIуриз жседай кIусар ада вичин рикIе сад садав агудрай.

Заз чида хъи, чигедин бицIи стIалди къуд пата авай алем виче гъакъарна гъикI къалурдатIа, гъакI и гуьзгудин кIусарини инсанрин уьмуьрар, жуьреба-жуьре девиррин шикилар, гъатта таквазвай терефарни галаз, чпе гъакъарзава ва гъарда вичин саягъда къалурзава.

Идалайни гъейри, за къатIайвал, и ктабда чтикай кхъенвай вакъиаярни девирар чи хуьрйй тир ажайиб инсан Шуая сад садахъ галкIурзава ва сад ийизва. АкI я хъи, Шуай хъаначиртIа, а вакъиаярни жседачир, адахъ галкIанвай инсанрин къисметарни масадбур жседай.

Зи мурад и кхъинар гъиле къур касдиз а кIусар битав са тарих – гъам къилдин ксарин, гъамни сагъ са халкъдин тарих хъийиди чир авун я.

САД ЛАГЪАЙ ПАЙ

1-къил

За аял чIавалай гатIумдач. Вучиз лагъайтIа зи рикIел за Москвада Эдебиятдин институтда кIелдайла кхъей са тупIал гъикая хтана. Ана за вичикай кхъизвай агъвалат чи къилин суьгъбетдихъ галаз са алакьада авачтIани, гъадахъ галаз галкIанвай маса дуьшуьшди зав, а чIавуз къанни кьве йиса авай жегъилдив, сифте яз Шуаякай ва адан къисметдикай дерин фикирар ийидай серфе вугана.

Муькуь патахъбай зи гъикая Шуая вичин эхиримжи йисара къур са хесетдихъ галаз къариба алакьада ава лагъайтIани жседа: ада хуьруьн куьчейрай птулкаяр кIватIзава лугъудай хабар зав Москвадиз агакънавай. Зи гъикаядани птулкайри къилин чка къазва лагъайтIа жседа. Зи птулкайрин гъадисдин гъавурда куьн гъасятда акъада. Шуая птулкаяр кIватIунин сир заз лап геж чир хъанай: ада абур туьквендиз пулдихъ ва я метягъдихъ вахгун патал кIватIзавачир, адан мурад и карда масад тир, адакай рахадай вахт зи ихтилатди вичи тайинарда.

Зи гыкая жуван студент береда кхъейвал туна гузва, гыкI лагъайтIа, адахъ гыкаятдин жигъетдай са кьиметни авачтIани, ана зи жаванвал, зи дугъривал ва зи гъа йикъарин гъакъикъат ава, абурук кье хкуър хъувун, абур зи кьенин кьед-див кьадайвал дегишар хъувун жуван жегъил йисарилай цIар чIугур мисал жеда.

ЗУЛ

(Студентдин ихтилат)

Зи жибинда кепекни пул амачир. Стипендия куътягъ хъанвай. Нубатдинди гудалди са шумуд югъ эх хъууна кIанзавай.

Жибиндик са мискъал кьуш кумай кьван жегъилвилер авуна, гвай пулдив кьур кефер чIугуна, гила гишила амукъиз кIанзавачир. Буржуна кьадай жуърэтни авачир: вири студентар гъа жув хътинбур я – нивай кьачуда?

За обжежитиеда жуван кIвале кIватI хъанвай кьван птулкаяр туьквендиз вахкун кьетIна. И кардикай хабар хъайи зи дустарини чпин кроватрин кIанерик кIватI хъанвайбурни зав вугана: заз кепек-шагъи хъунин фикирди гьабурзуни са дар чIав алудунин, чпин кашни рекъинин умудар гузвай.

АцIай еке кьве чантадин сивени, кьеневайди такун патал, газетар туна, зун мукъаятдиз дегълиздиз экъечIна. Ана гена ичIи тир. Заз жув птулкаяр вахкузвайди яз акуна кIанзавачир. Ихътин кар за садрани авурди тушир. Москвада и кар гьар са куьлуь-шуьлудин кьадир хъунин лишан тиртIани, зи ватанда идаз хъсан кьимет тагудайди зи рикIелай фенвачир. ЯтIани кье заз маса чара авачир.

Шуьшедин кьапар кьабулдай пункт агал жедалди гзаф вахт амайтIани, за тади кьачуна.

Къучедик кас-мас квачир. Къуьлуь марф кьвазвай. Мукъув гвай паркдай яна, зун пунктунихъди фена. Гъайиф хъи, зи бахтунни гъаначир. Фейи чка агалнавай. Паишманвили зи пар мадни заланар хъууна.

Залан кьве чанта элкъвена кьулухъди хкизни заз кIанзавачир, я пака экуьнахъ пункт ахъа жедалдини инал йиф акъуддай хиялни захъ авачир. Икьван рекъиз пар ялна, ам гадарна хъфинни жув зарафатдал вегъей мисал жезвай.

Шуьше-кьапар кьабул хъийидай пунктуни далу патахъ векъ-вал экъечIнавай гъвечIи майдан галай. Патарив гвай вад мертебадин сугъул кIвалеравай агъалийри инал гагъ-гагъ чинеба гъиз зир-зибилни гадарзавайди аквазвай.

Эхиримжи умуд заз са гъвечIи фуру хгана. Налугъуди, ам са ни ятIани зи кьве чанта патал махсусдаказ атIана гъазурнавайди тир. За зи «девлет» фура туна, винелай картондин табагъ эцигна. Адан винелайни кул-кусрин хилер хъивегъна. Идални бес тахъана, инал гъана гадарнавай кьван куьгъне калуширикайни са пай за зи «хазинадин» винел хчална. Икьван калушар акурла, за чIехи уьлкведин меркездин и типIе яшамии жезвай агъалийри анжах гъа ихътин кIвачин кьапар алукIава лагъана фикирнай. ТахъайтIа икьванбур иниз гъинай атурай? Вучиз атурай?

Зун общежитиедиз хтана. Гадайри, зи дустари, зун вилив хуьзвай. Абур мягътел хъана заз килигна: зун гъил ичIиз хтанвай.

За хъайивал ахъайна. Гадайри заз теселлияр гана: «Къайгъу авач, пака вахгуда вуна ви птулкаяр. Нянин хийирдилай экуьнин шийир хъсан я». «Турдалай хъинез-майди хъсан я», – хълагъна зани лезги мисалдалди.

Йиф, яргъиди хъанатIани, алатна. Зун тарсариз фенач, вучиз лагъайтIа са хейлин рекъиз ялай птулкайриз, жуван руьгъдиз гайи азабриз хаинвал ийиз залай алакънач. Зун жуван «хазина» чуьнуьхнавай чкадал фена. Птулкайрик садани кягънавачир. Амма шуьше-кьапар кьабул хъийидай пункт ахъа хъанвачир.

Гьалтай са дишегълидивай вахт хабар кьурла, зи рикI генани динжвилив ацIаначир: пункт ахъа жедалди сятни зур амай. Дишегълини иерди тир.

За и сятни зура вуч авурай?
 Акъвазна вилив хуьдани? Ваъ. Къай ква. Зул я. Москва я. Са тIимил къекъвей-
 тIани, тис жедач.
 Яраб гъикI жедатIа, за вичивай вахт жузур дишегълидив ахгакъарна, адахъ
 галаз таниш хъайитIа?
 Адан еке вили вилер, яргъи къекъемар, къуьнерилай чкIанвай экуь чIарари зак
 зурзун кутунвай. Ваъ, и зурзун зулун гъавадин гъунар туш...
 Фена рахада, адан майил къачуз жедатIа килигда. Ам субайни хъиз я – ам
 сятдиз килигдайла, адан тупIухъ тупIал-затIни галачирдаз за фикир ганвай.
 Ангъе ам! Лацу тумаждин плац алайди! Шумалди!
 За адан гуьгъуьниз чукурна.
 Зун агакъдалди ам недай-хъвадай шейэрин туьквендиз гъахъна. Зунни кIвачери
 туьквендин къенез тухвана. КIвачери ваъ, рикIи.
 Дишегъли яргъи учирдин эхирда акъвазнавай. Ам садлагъана элкъвена заз килиг-
 на. Ада зун вичин гуьгъуьна атайди къатIанвай. Ам заз далу гана акъваз хъувуна.
 Амма ам милиз хъуьрейди за гъисснай. За адан мукъув фидай жуьрэтнач. Инсанар
 авай чкада таниш хъунин ихтилатар авун заз кутугай кар яз акунач. Зун къеьцел
 экъечI хъувуна. Дишегъли туьквендай экъечIдалди зун куьчедал акъвазна.
 Ам экъечIна, зи патавай алатна фена. Заз гъич килигни авуначир. Амма заз ам
 мад вич вичик хъуьрей хъиз тир.
 – Девушка, можно с вами познакомиться? – лагъана за, адав агакъар хъувуна
 хъиз. Маса пата-къерехдин гафар-чIалар ийидалди, заз жуван рикIяй атайвал
 лугъун дуьз яз акуна.
 – А зачем вам это? – суалдалди жсаваб хгана ада, ериш дегушар тавуна.
 – Вы просто красивы!
 – Красота обманчива.
 – Только не у вас, – заз жув кIамаш хъиз аквазвай, гафар жагъызмачир, вучиз
 лагъайтIа дишегъли гъакъван иерди тир.
 Дишегълиди кам къана. Заз маса алахъунар хъувун лазим яз ахкунач. Зун парк
 галайнихъ фена.
 Парк михъиз хъити-яру тир. Булутрикай хкатнавай ракъини члада гъахъзавай
 тарарик чIийи чан кутунвай хъиз аквазвай. КIвачерик накъан куьлуь марфади
 къатар-къатар яз сад садак ккIурнавай ламу хъити-яру пешери вишириш ийизва-
 чир, абуроз чпин къисметдикай бажагъат хабар амай. Амма тарарал аламай ва
 гагъ-гагъ аватзавай пешери чпин уьмуьрдин эхиримжи декъикъайрикай жезмай
 къван гзаф кеф хкуд хъийизвай хъиз тир.
 Аватзавай гъар са пеш заз вахтунин са тайин уьлчме хъиз авай. Заз вахт алатна
 кIанзавай, вучиз лагъайтIа исятда зи рикIе авайди заз са умудни тагана хъфей
 дишегъли ваъ, зулун гуьзел ва паиман къизилверекъни ваъ, сугъул гъаятрикай сана,
 кул-кусрин майдандин къвалавай игис хъанвай гъвечIи пункт тир – шуьше-къапар
 къабул хъийидай чка. Зи эхиримжи умуд гъанаг тир: «Са къазбун чIем, чай-шекер,
 булкаяр къачуда...»
 Са къадар вахт къейи за къил гъанихъди чIугуна. Мад куьлуь марф акатзавай.
 Гъадазни килиг тавуна, пунктунин вилик птулкайрай ацIанвай шешелар, чантаяр
 гвай яшлу инсанрин яргъи учир акъвазнавай.
 За жуван нубат къуна ва зи гуьгъуьнилай акъваздайди вуьж ятIа чир жедалди
 гъанал амукъна. Гъамни геж тавуна пайда хъана. За, адаз зун къапар хкиз фин
 лазим тирди лагъана, жуван чантаяр чуьнуьхнавай фурухъди гъерекатна.
 Фуру ичIи тир. Анин кIане кIватI хъанвай рагъул яд къвазвай куьлуь марфадин
 стIалри чупур ийизвай.
 – Зул я, – лагъана за жува жуваз. – Ви птулкаяр гару тухвана, дуст кас...

Антер МАЗАНОВ.
 13-октябрь, 1981-йис.

И гьикая за, ана къалурнавай дуьшуьш къилел атай юкъуз, авайвал лагьайтIа, йифен лап геж, кхьена, машинкадални элягъ тавуна, гьа кхьейвал чи райондин газетдиз ракьурнай. Мадни са кар авай, гьикаядихъ са къадар маса эхир хьун лажим тир, амма ахьтин эхир Рашид халуди къабул тийидайди чиз, за агьвалатдин гьакъикъи эхир гьикаятдин кутун тавун къетIнай.

Рашид халу райондин газетдин редактор тир. Зун адахъ галаз гьеле мектебда амаз таниш тир, адакай заз фадлай мукьва кас хьанвай, за адаз Рашид халу лугьузвай. За гьа вахтара кхьей гзаф шиирар ада хушвилелди чап авунай. Гила адаз зун студент тир чIални чизвай. Гьавилай за умуднавай: зи гьикая тадиз газетдиз акъудна, Рашид халуди заз къевезвай гонорар фад рекъе твада... Амма зав агакъай затI хьаначир.

Зун, институт куьтягъна, армиядиз фена-хтана, Махачкъалада кIвалахал акъвазай чIавуз са гьилера командировкадиз чи райондиз акъатайла, за Рашид халудал къил чIугуна.

Ада сейфинай хьипи хьанвай чарар акъудна:

– Багъишламиша, чан хва, – лагъана ада. – Жуван ватанэгълиди СССР-дин меркезда Эдибиятдин институтда кIелиз, птулкаяр кIватIиз вахгузвайдакай ихтилат завай жемьятдиз къалур ийиз хьанач... Вуч я, ви рикIел ви хуьруьнви Шуай атанвайни? – Рашид халудин гьамиша регъим авай вилерай амалдар хъверди цIапIрапIар гана. – Гила вун ви ихтиярда ава, жуван и шадургъадиз вуч кIантIани жува ая... ЦIийиз гьанвай вуч аватIа, зав тур...

Гьелбетда, Рашид халуди дуьз кIвалах авунвай. Ада гьикая гадарнайтIани, зун бейкеф жедачир. Зун адан патав зи студент чIаван усал гьикаядин суракъдиз атайди тушир. За адал гьакI, гьуьрмет авун яз, къил чIугурди тир.

Зун гьейран авур кар ада и гьикая лугьудай затI, са шумуд йисуз сейфина хвена, зав ахгакъарун тир. Идалайни гьейри, ада Шуаян тIвар къуни зак садлагъана са гьихьтин ятIани шадвилин, бахтаварвилин руьгъ кутуна.

Гьа чIавуз за сифте яз Шуаякай са вуч ятIани кхьида лагъана хиялнай: Адан къаибвилел, эхиримжи вахтара птулкаярни кIватIунал иллаки аялар хуьредай. Чехибуру и кардиз акъван фикир гудачир. Амма ам хуьруьнриз вегъиниз лайихлу тушир кас тирди заз Москвада чир хьанай. Гьавилай адакай са вуч ятIани кхьиналди заз жуван куьгъне гьикаядилай къисас къахчуз кIан хьанай.

Амма куьгъне гьикая гадарунин лазимвал хьанач, вучиз лагьайтIа ана къалурнавай дуьшуьшдихъ уьмуьрди чIехи са къатI акал хъувунай.

2-КЪИЛ

– ГьикI хьана? Птулкаяр квахънани? – ихьтин суалди зун пашман фикиррикай хкудна.

Зи вилик шумал буйдин, еке шуьтруь вилера рикIиз чими экв авай са жаван гада акъвазнавай. Ам акунрай зи тай тир. Вичин суал зун паталди вилив техвейди хьайи чIал къатIанвай ада зун гьавурда туна:

– Заз дакIардай акуна... Зун и кIвалера яшамиш жезва, – ада шуьшедин къапар къабулдай пунктуни кьаншарда авай вад мертебадин рагъул дарамат къалурна.

– Чуьнуьхна, – лагъана за. – Вахгун къисмет хьанач. – Сефилвал акахъай хъвер атана зи сивел.

– Завай ваз теселли гуз жеда, – чина хъвер аваз рахана гада. – Вун тек туш. Вун хьтинбур мад ава.

– Хъсан теселли я...

– Ам чи подъезда яшамиш жезвай баба Шура я, – зи бейкефвал элекъдайди чиз, алава хъувуна гадади. – Ада виридаз гьакI ийизвайди я.

– ГьикI ийизвайди я?

– Пунктуниз ацІай чантаяр гваз кьвезвайбур гзаф я. Садбур фад кьвезва, садбур геж жезва. Птулкаяр кьабулдай вахтунал ацалтзавач... Виридани, физ, вуна хьиз, гьа фура чшив гвай пар чуьнуьхзава. Абур алатунни баба Шуради птулкаяр вичин кІвализ хутахзава. Ахпа архаиндиз пунктуниз вахгузва.

– Гаф авач! Карчи кьари я! – хьуьрена зун.

(Зи птулкаяр чуьнуьхайди Шура кьари тирди за Рашид халудиз ракъурай гьикаядикай хкудунин сеbeb сад тир – заз икІ лугьудайди заз чизвай: «Дуьнья акунвай дишегьлиди, советрин пенсионеркади, чарадан затІ чуьнуьхиз кьалурун дуьзни туш, я чІалахъ жедай карни туш»).

Зи гуьгьуьл ачух хьхьайди акур москваэгли гададик захъ галаз рахаз кІан хьунин ашкъи акатнавай.

– Вун, заз чиз, студент я, тушни? Литинститутдай яз тахьуй? Адан машгьур общежитие и мукьварив гвайди я. Заз садра гьаниз физ кІанзавайди я...

– Эхъ, гьанай я зун. – Ада ихтилатдин кьил гьинихъ тухудатІа лугьуз фикирзава за.

– Кьафкъазви я, тушни?

И зи тай-туьшдиз акахьиз кІандайвилин гьавурда зун гила хьсандиз акьунвай. Зазни ам фадлай танишди хьиз, гьатта зи дуст хьизни аквазвай. Ам вични са уьтери лишанри заз кьафкъазви хьиз кьалурзавай.

– Эхъ, кьафкъазви я зун, – жаваб гана за адан суалдиз.

– Лезги яз тахьуй? – Вилера авай экв умуддив ацІанваз, ам зи вилериз килигна, налугьуди, ам са лезги акунихъ кьаних тир.

– Эхъ, лезги я зун, – адан умуд кьатІ тавунал рази яз жаваб гана за.

Сифте зав гьил вугана, ада, стхади хьиз, зун кьужахламишна. Зун гьасятда гьавурда акьуна: имни чакай я, лезги я. «Идан рикІе гьихьтин дердерни умудар аватІа?...» – фикирна за. Адан кьужахламишуни касдин рикІ са куьхъ ятІани багъа затІунихъ, чкадихъ ва я инсандихъ гьарарат тирди кьалурзавай.

Ахпа чун таниш хьана.

– Андрей, – вичин тІвар лагъана ада. – Лезгидалди – Эндир... Зунни лезги я. Политехнический техникумдин студент я... Куь общежитиедиз атана, заз лезгийар суракьиз кІанзавайди тир...

– Куь техникумда авачни лезгийар?

– Авач...

Зи рикІелай Москвада зул тирди алатнавай. Авайвал лагъайтІа, инрин зулар рикІелай алудиз жедайбур туш: абурун гуьзелвални кьешенгвал руьгьда умунвални экуьвал, ферикъатвални динжвал твадайди я. «Им зул туш, – хиял фена зи рикІяй, – гатфарин далу пад я».

И яргьал, зурба шегьерда са жуванди гьалтун зун патал еке шадвал тир. Зи рикІелай чуьнуьхай птулкаярни, гьатта кашни алатнавай: «Вуч кашар авайди я! – лугьузвай за рикІяй. – Гьилер – захъ, кІвачер – захъ, кьил – захъ! Фена ичІирда йифиз са вагьун, кьазанмишда недай пул! Кьенвач хьи зун!»

Амма ахьтин чкадал атанач. Зи кашан месела гьалун Андрея вичин хивез кьачуна. Ада заз чпин кІвализ илифа лагъана. Хванахвади хванахвадиз хьиз. Лезгиди лезгидиз хьиз...

– Ваь, завай ви теклиф кьабулиз жедач, – лагъанай за. – Маса тади кьайгьуяр ава.

Андрея зун хьуьчІуькай кьуна ялна:

– Ваь, за вун гьакІ ахьайдач... Вахъ галаз ийидай чІехи ихтилатар ава, стха.

Эхиримжи гафари ва лезги чІалалди лагъай «стха» гафуни зун теклифун кьабулуниз мажбурна. «РикІивайни, идахъ са зурба сир ава жеди», – фикирна за. Идалайни гьейри, вагьунар ичІирдай гьязни заз авачир.

3-КЪИЛ

Чи хуьруьн дишегьлияр гьар гатун циклиз Дагъдиз фидай – лацу чеб гьиз. Адаз халкъди куьруьдаказ лаз лугьузни жедай. Чепедин фурукай абуру ийидай ихтилатар, чехи бадеди ахъаяй махарихъ, негъилрихъ ва риваятрихъ галаз сад хьиз, лап аял чавалай зи рикел алама.

Зи къуд-вад йис тирла заз суьгьбетрай чепедин фур деринди, гуьтлуьди ва чилин кланикай къекъвез-къекъвез фенвайди тирди чидай. Са вуж ятлани ана ацахъай чепедик акатна къена лугьудай ванерни къведай. Амма инсанар гьикI хъайитлани чеб гьиз фидай. «Вучиз и чехибур и хаталу фуруз эвичIзаватIа?» – хиялардай за жува жувак аял вахтара. Дидеди кIвалер асунариз гатлумаила, зун гъавурда акъадай: лацу чепеди кIвалер цIйи ва гуьзелар хъийизвай.

Виридахъ галаз зи дидени гьар йисуз лацу чепедин фурул фидай ва тапракда аваз, кIулал эцигна, чепедин ламу къаябар хкидай. Гуьгъуьнин юкъуз ада вири утагьар къакъаждай. Ахпа къенепатай цлар ва санлай кIвалин чин пад чепедай асундай. И кар къилиз акъудун патал адаз тамам къве югъ лазим жедай. КIвалера са гьихътин ятлани ширин, верци, хуш ял гьатдай, гъава дегеш жедай, налугьуди, уьмуьр цIйи циклелай гатлун хъжезва. Руьгъдик лувар акатдай. Чи кIвалинбуру вирида чеб гьакI гьиссзавайди за гьасятда къатIудай. КIвализ атай-хъфейдав жедай ихтилатарни гзаф вахтара чепедин фурукай, Дагъдикай, аниз фейибурун къилел атай дуьшуьшрикай, къариба ва я хуьруьн къведай агъвалатрикай жедай.

Бадеди, лагъайтIа, ламу, кIвалахиз вердиш гьилериз регъятдаказ муьтлуьгъ жезвай лацу чепедин къаябрикай бици лангатрин¹ кIалубда авай къазбунар авуна, айвандин мегъежардал къуруриз эцигдай. Ахпа ада абурукай сад, «ВачIе хчин пай я» лагъана, Шуаян кIвализ тухудай.

Адет яз, жуван гъвечIивилиз килигна, а къазбун за тухун лазим тир, амма заз Шуаякай кичIе тир, вучиз ятIа заз чидачир. Адакай хуьруьн амай аялризни къурху аваз жедай, гъавилай ВачIе хчин пай яз гузвай чеб гъаз Шуаян кIвализ къарияр фидай. Зун ихътин чIавара и къурана агаж хъанвай, са кIус туьнт гар галукъайтIа ярх жедай къари-бадейриз са куьникайни кичIе тахъунал гъейран жедай.

Шуай вичин къуьзуь диде Лизедихъ галаз са мертебадин, цларилай сувагьар алатнавай, къазма хътин куьгъне кIвалера яшамеш жезвай. Лизе къари чIимел тушир йикъара датIана вичин дехмедин вилик куьгъне хъицикъдал ацукъна жедай. Ам адетдин къари тир. Адаз жемьтди гузвай чепедай кIвалин чин ва я къенепатар адавай асуниз тежедайди заз чизвай, адахъ ахътин къуватар амачир, амма хуьруьн саки вири кIвалери Лизедизни Шуаяз лацу чеб вучиз гузвайди ятIа ва акъван къазбунар абуру гьиниз ийизватIа зи къил акъатзавачир. Бадедивай хабар къурлани, адан жаваб заз са акъван тамамди яз ақуначир.

– ВачIе хчин пай я, – лагъанай ада. – Ам гъахътин адет я ман, чан бала. Чехи хъайила чир жеда ваз.

Чехини хъана къуьзуь хъанвай бадедиз вичиз хуьре къадим хъанвай адетдин сир бегъемдиз течизвайдакай за а чIавуз фикирначир. Гъа икI яргъал йисара и кар заз сир яз амукъна. Заз ва зи таяриз Шуаякай авай кичIевални а сирдихъ галаз алакъалу тиртIа? «Белки, яшдиз чIехибурузни гъахътин кичIевал авайтIа ва гъавилай абуру хуьруьн жемьтдикай хкатна аквазвай ва я гъахътинбур яз къабулнавай и дидедикайни хцикай масадаз хата хкат тавурай лугьуз абуруз лацу чеб гузватIа? АкI яз хъайила, абуруз гузвай пай вучиз анжах са чепедалди акъалтIава? Хуш ва бакара къведай маса няметар жемьтдихъ авачни къван?» – фикирдай за гагъ-гагъ.

Амма, заз гуьгъуьнлай, са шумуд йисалай, чир хъайивал, Шуаякайни Лизедикай садазни са хатани аваз аквадачир. Я чIехибурузни абурукай са къурхуни авачир, абуру неинки дидедизни хциз гъуьрметзавай, маса куьмекарни тагана тазвачир.

¹ Лангатар – керпичар.

Хемисдин юкъуз ва я чи хуьре лугъудайвал гъейифдин юкъуз, фу-затI гудай, мехъ-ерарзавай кIвалерай са бекъе шурва, са кIус иситIа ракъурдай, дишегълийри ва рушари гагъ-гагъ абурун кIвализ кварцеваз булахдилай таза ядни тухудай. Амма вири и крара лацу чеб къилинди тир. Чепеди и гъвечи хзандиз къил хуьзни куь-мекзавай, яни абурун патав лаз къачуз маса хуьрерай мукъвал-мукъвал дишегълияр къвез жедай. ЯтIани чепедин сир масад ва гзаф деринда авайди тир.

Лизе къари амай къарийрилай са кIусни тафаватлу тушир, амма Шуай хуьруьн итимриз са кIусни ухшар яз аквадацир.

Белки, Шуаян акунри аялрик кичI кутазвайтIа?

Гьам гатуз, гьам хуьтIуьз ам къилел бачIах бармак алаз, яргъи рехи чIарар бармакдикай хкатна, чинални къалин чуру алаз, гьамиша гьа са куьгъне, къазун хьанвай чкайрай рагъул сун башкIулар акъатнавай чухва алаз жедай. КIвачерал-лай кIуф алачир калушарни ранг фенвай чIулав гуьлуьтар, кикер гьа гуьлуьтрик кутунвай рехи махпурдин цIуру шалварни гьамиша гьа садбур тир. Адан гьиле тIуар алай яцIу лашни жедай.

Заз авай хьтин кичIевал амай аялрихъни авайди чиз, заз и гьиссдикай регъуь тушир. Зи таяр-туьшериз Шуай садлагъана хуьруьн гьи куьчедин хъайитIани пипел чиликай хкатдай хьиз жедай. Вучиз лагъайтIа гьакI женни ийидай. Ам гагъ са, гагъ муькуь куьчедай физ, ахпа, са пипел далдадик акъвазна, мурмурариз жедай. Катиз-галтугиз къугъвазвай аялар хабарсуздаказ адал расалмиш жедай ва руьгъ дабандиз аватна катдай. Са аялдини лугъудачир хь: ида са куьтIни ийизвач, садакни тIуб къазавач, я гьилевай лашни илигзавач, идаз чун аквазватIани чидач, вилер акъална, гьа вичин мурмурра галтад жезва ам, бес идакай чун вучиз катзавайди я?

Чехибурухъ галазни Шуай акахъна рахаз садазни акурди тушир. Абур, адахъ галаз артухан суьгъбет-затI тавуна, гьакI салам гана алатна фидай. Эгер вичин дерин фикиррик ва мурмуррик квачиз хъайитIа, ада салам къадай, тахъайтIа адаз саламдин ванни жедачир.

Са сеферда чи мягъледин гъвечи гадайрикай сада, вич викIегъ яз къалуриз кIанз, лагъанай:

– Ша чна адаз къван гун.

– Ша гун! – сад-къвед терев хуьдайбурни хъанай.

Амма чакай са тIимил чIехида абур акъвазарнай:

– Ийимир, герек авач. Адаз я хъелни къведач, я ам квехъ галтугни ийидач.

– Жери кар туш! – чIалахъ хъанач къван гун рикIел гъайиди.

– Ша килигин кван, – меслят авунай адан терев хвейи къве гадади.

Гьа икI гъвечи гадайрин къифле, къванерни жибинра туна, Шуай акъвазнавай даркалдихъди фена. Ам хуьруьн тик-агъуз куьчейрикай сана агъада авай хьтин са кIвалин цлахъ агалтна акъвазнавай. Гадаяр, къив-гъарай къилеллаз, адаз къван гуз эгечIна. Ам, лагъайтIа, чин цлахъ элкьуьрна, къил гъилерив кIевна, агаж хъана акъвазнай. Я са гаф лагъанач, я вичиз ийизвай тIарвилиз акси са гаф лагъанач, налугъуди, идаз виче акъазвай къванерикай са хабарни авач.

Зун, са къванни адал элягъ тавуна, къах хъана амуькнай. За жибинар акъадна, къванер чилел гадарна. Амай гадаярни секин хъхъана. Вири тажуб хъана, вилер экъисна амуькна. Абуру гила Шуая са гаф лугъуда, экъуьгъда ва я чпихъ галтугда лугъуз фикирзавай. Амма ам гьа авайвал, агаж хъана, акъвазнамай. Ада са витIни акъудначир, я чаз килиг къванни авуначир...

Гьа чIавалай къулухъ чи къурху генани артух хъанай. А чIавуз зун гьеле мектебдиз физвачир, анжах физ гъазур жезвай. Лацан фурухъ галазни Шуаян са гьихътин ятIани алакъа авайди зи байихдин деринри, залай жувалай аслу тушиз, гьисс ийизвай. Амма чепедин фурул зун са къадар геж, са къадар чIехи хъайила, акъатнай. Акъван чIавалди заз Шуай лап мукъувай, чин чинал алаз, аквадай мумкинвал хъанай.

4-КЪИЛ

Заз вичикай зи аял чІавуз гзаф ихтилатар ван хъайи дишегъли уьмуьрда зал туьш жеда лагъана за садрани фикирначир. Зун зи я вилерихъ, я япарихъ агъанач. Чи хуьре гуьзелрин гуьзел яз, жегъилрин къилер гижі авур тават яз машгъур хъайи, абурукай анжах тек садаз вичин рикІ багъишай, амма муьгъуьббат бахтсузди хъайи а руш вичел ярдини, хуьруьн жемьтдини, вичел маса тІвар алаз, лезги тІвар эцигай а суна, вич заз вилералди такур, ятІани вичин къамат зи хиялда пайгардиз арадиз атай ханумдин гуьзелвал шуьткъуьникай фикир зи къиле садрани хъайиди тушир. Заз ада аял хана чІехи ийизва лагъана ванни хъанай, амма а аял зи тай-туьш тирди ва гъамни зал гъалтдайди заз чизвачир. Вич лугъумир къван, и зи цІийи таниш, вичик лезги тах квай и урус Андрей рикІивайни лезги яз хъана. Ада вич чибурукай я лагъайла, за эвелдай им зарафат яз къабулнай, амма адан гаф турусди яз акъатна.

Заз ада кІвализ ша лагъай теклифди за регъятдиз къабулуни зи рикІиз къулайсузвал гузвай. Зун кам къулухъ къахчузни алахънай.

– Белки, зун маса гъилера къвен, Андрей?

– Къведа лагъана, гила къулухъди катдани, я стха? АкІ хъанач хъи! Гила за вун санізни ахъайдач. РикІивайни ийидай ихтилатар ава... Зазни, зи дидедизни... Гила за вун гужуналдини къуна тухуда, – хуььрез-хуььрез лагъана Андрея.

– Валлагъ, вун чи мирес Хважа халу хътинди я, – лагъана за.

– Ам гъихътинди я?

За Андрез адакай суьгъбетна.

– Ам залай са цІуд йис чІехи я, мукъвалин жигъетрай ам заз халу жезва. Гъавилай за адаз гуьрметдивди «халу» лугъузва. Хуьруьз шегъерда яшамиш жезвай мукъва-къилияр хтайла, кІантІа абур талукъ мукъвабур, кІантІа чпиз, лезгийри лугъудайвал, тум галукъай яргъал мукъвабур хуьй, Хважа халуди абур, текъвез хъайитІани, кІвализ илифарда. Ада колхоздин «ЗИЛ» машин гъалзава. Гъаргъардал алай араба хътинди. Вичи адаз гагъ «чхра», гагъни «лахлах» лугъуда. Гатуз чуьлдай фермадин векъер хкиз физвай Хважа халудиз аквада хъи, яргъал са шегъердай хтанвай адан са мирес куьчедал са нихъ галаз ятІани ихтилатариз акъвазнава. (Авайвал лагъайтІа, за а мирес зун тирди Андрейкай чуьнуьхнай, икІ тирди адаз за геж хъиз, чун кІеви дустар хъайила, хиве къунай).

Акъвазарда касди машин, къил акъудна кабинадай гъарайда:

–Гъей! Я чан мукъвади! Я къарай атІай мирес! Им вун яни-тушни? Инихъди ша кван садра.

– Зун я, зун я, – сивел са чІиб хъвер алаз къведа мукъвади.

– Мус хтанвайди я? – жузунда Хважади.

– Къе пуд лагъай югъ я.

– Я залумдин хва, ваз регъуьдачни?! Хтана икъван йикъар хъанва – зи патав атанвач. Са къил чІугвадачни: къенани-амани жуван лахлах мирес бес са хабар къадачни? Идаз гишин яни, мекъи яни лугъудачни? Халкъдин адетар авайди я! Вахъ гъвечІиди-чІехиди амайди тушни?! Квез куьн шегъерда ава лугъуз чІехибур хъиз, зурбабур хъиз авани? – ахмурарда Хважа халуди вичелай яшдиз гъвечІи мугъмандиз.

– Хъанач хъи, чан Хважа халу! Вун гъамиша зи рикІеллайди я. Вал къил чІугваз-ни къвервал тир зун... – Мугъман вич гъахъариз алахъда.

– АкІ ятІа, ша ацукъ машинда! – Хважа халуди кабинадин рак ахъайда.

– Исятда жедач, чан халу. Маса гъилера хуьй... Вунни, заз аквазвайвал, колхоздин векъер хкиз физвайди я... – Къулухъди чІугваз алахъда мугъман.

– Колхоз пунай акъатрай! ГъакІни акъатнавайди я... Ша ацукъ...

Са шумуд жуьреда алахъда Хважа халу, аквада хъи, мугъманди къве кІвачни са чапатІда тунва, гъич чІалал къвезвач.

– Яда, вуна закай зарафатар ийизвайди яни? Вуна зал инсанар хъуьруьрзавайди яни? Бубайрин адетар вуна квадара, члехибуру лагъай гаф вуна хкъамир... АкI жедайди туш! Вири адетар вуна япалай авуртлани, мугъманвилин адет кваз такъадай ихтияр садазни авайди туш! Вахъ галаз масакIа рахана кIанзава!..

Акъахда Хважа халу машиндин кузовдиз, къачуда анай яцIу яргъи мукIатI, хкадарда чилел. Мугъмандин гъилер вегъена къулухъай къуна, алчударда адал Хважа халуди мукIатI, тIвални хгана, кутIунда тIарамдиз. Гагъ вич ахъа хъия лугъуз ийизвай минетрилайни, гагъни хъел кваз акъудзавай гъарайрилай гъейри, мугъмандивай мад са затIни хъжезмачир. Ам, къужахда къуна тухвана кабинада эцигна, Хважа халуди машин вичин кIвалихъди гъална. Эл-адетдалди къунагъламишна, гъуьрметар авуна. Мугъмандик акатиз хъайи хъел яргъалди феначир, кас михъиз ачух хъхъанай. Гужуналди ваз хъсанвилер, галайвилер авуникай хатур амукъун, са патахъай, ахмакъвал жезва, муькуь патахъай Хважа халуди, вичин яшдин члехивиликай менфят къачуна, мугъмандиз тарс ганвай. Ихътин тарсуникайни рикI хун дуьз кар жезвачир. Гъавиляй мугъман вири патарихъай рази яз амукъна. И дуьшуьшдикай тарс гуьгъуьнлай патай хкъез хъайи гъар са мукъва-къилидини хкудиз хъана: абурукай садни гила Хважа халудал къил чIугун тавуна хъфизвач.

– Халис дагъви я Хважа халу! – ван хъайи суьгъбетдикай шадвал акатнаваз лагъана Андрея. Акунрай, зи миресдин лишанрикай вичикни са къадар ква лугъуз адаз хвеша хъанвай. – Зани гъакI авунайтIа вун бейкеф жедачир хьи? – зи вилера вилер туна хъуьренай Андрей.

– Вуна гъакI авурдай хъуй, – лагъана за. – Зун бейкеф жедач.

Чун Андрей яшамиш жезвай кIвалин ракIарив ахгакънавай. Амма и кIвалин къене гъихътин сирер заз ачух жедагIа заз чизвачир.

– Диде, чаз багъа мугъман ава. Лезги я, – вичин шадвал турусди тирди къалурзавай ванцелди лагъана Андрея ракIара амаз. – Им зи диде я, Арина Фёдоровна, – чи къаршидиз атай дишегъли къалурна алава хъувуна гадади.

– Ша, ша, зун пара шад я. – Арина Фёдоровнади зун хушвилелди къабулнай. Зун студент тирди адаз гъасятда чир хъанвай. – Студент я ви мугъман, – лагъана дидеди хъиз.

Зи вилерай мягътелвилин лишан акур дишегълиди вичин гафариз баян хгана:

– Яхун я ман.

За са гафни лагъаначир, гъакI хъуьренай.

Читдин халат адан тIарам ва шумал бухахдив кутугна къунвай, расу чIарар кIватIна къамал са кIватI авунвай. Эгер ам, а кIватI, ахъаяйтIа, чIарар къалинбур ва яргъибур жедайдал шак гъиз хъун мумкин тушир. Члехи ва аби вилера жегъилвилин гел амайтIани, абурай са гъихътин ятIани дерин, яргъал, амма гзаф йисара квахъ тавуна амай пашманвал аквазвай. Лацу чина бицIи биришар гъатнавайтIани, буй-бухахдиз йисари (абур са акъван тайиндиз лугъуз жедачиртIани) артухан ацIайвал ганвачир. Муькуь патахъай, яшари адан къаматда тунвай дегишвилер вахт тахъанмаз тунвайдини хъиз жезвай. Гъавиляй и дишегъли са цIемуьжуьд йис идалай вилик (за гъа чIаван жуван яш фикирда къунвай) гъихътин иер, гуьзел-гуьрчег руш ва я свас тиртIа фикирдиз гъун четин тушир.

Вичин хъихъ галаз кIвализ атай мугъмандин вилик фу-затI гъайила, саки лезги жуьреда къунагъламиш ийидайла, ада заз лугъунни авунай:

– Регъуьвалмир, жуван къапуна авайди вири неъ. Лезгийриз гъахътин адет авайди я. – Им ада гуя зи гъалдикай хайи дидедиз хъиз аян хъанваз, за кIватIай птулкайрикай вичиз хабар авачиртIани, лагъай гафар тир. Абура адан руьгъдин жумартвал ва михъивал, зи чилихъди, зи ватандин инсанрихъди ийизвай къетIен майил авай.

Жуван къапуниз акъудайди тамамдиз тIуьнин адетдикай Андрезни хабар авай, вучиз лагъайтIа гъадани дидедин гафариз къуват гун яз алава хъувунай:

– Туьн куьтягъ тавуртIа, инсандиз цаварилай ахъайнавай къван йисарин къадарни адавай иливариз жедач, яни адан уьмуьр лазим тир къадардилай тIимил жеда.

Гьелбетда, ибур заз аял чIавуз гзаф ван хъайи гафар тир. Ихътин гафарихъ къве сир авайди заз чIехи хъайила чир хъанвай. Сад лагъайди, фу нез кIан тийидайбурув, иллаки аялрив, ихътин гафаралди хуьрек нез тадай. Къвед лагъайди, гъазурнавай хуьрекдин амукъаяр гадарун гунагъ яз, берекат гадарун яз гъисабзавай. Са гафуналди, халкъди вичин адетдалди къве къуьр язавай. Гъавилай халкъдин къурсах мягъкемди жезвай.

Икъван сирерикай Арина Фёдоровнадизни адан хциз чир хъун-тахъун заз чидачир, амма адетдикай абуруз хабар хъунал зун рази тир. За, са гафни талгъана, кIвализ гъахъайла квай регъувал кумачиз, гила Москвадивни агакънавай лезги адетдал амал авун къетIна. И карди Арина Фёдоровнадиз ва иллаки Андрез аз хвеша ийизвай. Ам вични гуьгъуьна амукъазавачир.

Зун гъеле црун тавунвай жаван тир, заз анжах чимиз-чимиз таниш хъанвай-бурухъ галаз куькай ва гъикI рахадатIа чизвачир. «Ийидай ихтилат ава» лагъай Андрезан гафарни акъалтI хъанвай хъиз аквазвай. Рахазвайди са Арина Фёдоровна тир. Ада и кар чи арада гъакI са ихтилат хъун патал ийизвайди тушир. Адахъ якъин са мурад авай. Адан ван иердиз, шириндиз, гъар са гаф вичин дуьз кIалубда ва ишигъда аваз акъатзавай. «Ихътин ванцелди анжах хъсан шиирар кIелун лазим я», – фикирнай за. Ахпа заз жуван фикир гъакъикъиди яз жагъана: Арина Фёдоровна урус чIаланни эдебиятдин муаллим яз хъана. Ахпа зи къили садлагъана ван авуна! «Вич лугъумир къван, – хиялнай за жуван жегъилвиляй, – за гъавайда шиирар, гъикаяра кхъизвайди туш, гъавайда Эдебиятдин институтда кIелзавайди туш! Ганва азни цавари са гъихътин ятIани пай, чуьнуьх хъанвайди гъисс ийидай, таквадайди аквадай алакъун, аяндарвал!»

Ибур, гьелбетда, руфун тух хъайила, руьгъдик лув акат хъувурла авур хиялар тир. ЯтIани, гъа хиялри викIегъвал кутуна, жуван къилиз ягъай сифтегъан гимандихъ кIелелай агъанваз, за Арина Фёдоровнадиз суал гана:

– Куьн хатадай Ширинат яз тахъуй?

Якъин хъи, адаз и суал рагъ алай юкъуз ягъай цIайлапандин эвез хъанвай. Вич ацукънавай студал ам са гъалатда, чIарни юзун тийиз, ялни къуна, акъваз хъана. Ада вичин къил элкъвейдини ва чандиз къайи фул ягъайдини къалурзавачир. Амма адан гъал гъахътин чкадал атанвайди заз ақунвай. Андрезнаи къатIун тавуна авачир.

– Диде чан, яд гъидани? – лагъана, ада чукурна кухнядай са истикан яд гъана. Амма адан гъерекатар шадвал акатнавайданбур хъиз аквазвай.

– Фикирлу жемир, исяда алатда. Жедай крар я.

– Багъишламиша, – лагъана за. – За ахмакъвал авуна...

– Ваъ, ваъ. РикIик къамир... Куьгъне хер юзун хъувуна...

– Вун, акI хъайила, чи хуьряй я ман? – рикIивайни Андрезан вилери шадвилини цIапIрапIар гузвай, гуя адан дидедиз инал хъайи са тIарвални авачирди хъиз.

– Эхъ, – лагъана за, рикI цацарал алаз, вучдатIа течиз. – Зун Мамухай я.

– Заз чир хъайивал, ваз хуьруьнвийривай зи тарихдикай ван тахъана авач... – Агъ аладарна Арина Фёдоровнади.

– Эхъ, гъакI я.

– Шуай амани?

– Сагъ-саламат я.

– За садра адаз чарни кхъин къетIнай, амма авуначир... Гъамни, жувни фейи уьмуьрдин азабра хугаз кIан хъанач заз... Ам пак инсан я... – Арина Фёдоровнадин ван яваш хъанвай. – Эгер ваз шаир ва я гъикаятчи жез кIанзаватIа, гъадаз мукъва хъухъ, гъадахъ галаз рафтарвал ая...

Адаз гила вичизни куькай рахадатIа чизвачир. За адан рикIе яргъал гурлу, шад ва пашман вакъиайрал чан хканвай. Абурукай и макъамда секиндив рахаз хъун мумкин тушир. Зун къарагъна.

– Заз хъфидай ихтияр це, – лагъана за.

– Ихтияр види я, чан хва, – лагъана Арина Фёдоровнади, яни Ширината. – Чи кIваликай кIвач атIумир... Са мажалдикди за ваз зи тарихдикай суьгъбетда... Белки, ваз ви кхьинра герек атайтIа...

Заз адан гафарай мад гилера дидевилин къайгъударвал акунай. Заз адан уь-муьрдин жегил йисарин къилин вакъиайрикай хъсандиз хабар авай, абурукай хуре суьгъбетар иски хъанвачир. Абур рикIелай алудиз жедай хътин крар тушир. ЯтIани абурун къилин игитдин сивяйни амайбуруз течидай алава ихтилатар ван хъунухихъ заз жув патал чIехи метлеб аваз аквазвай.

– Пара къван сагърай. Инжиклу хъанатIа, гъил къахчу.

– Килиг, къвез ая! – Мад сеферда тагъким хъувуна заз Арина Фёдоровнади.

– Чун хуьруьнвиар я гъа! – хълагъна Андряени. – ТахъайтIа за куь мирес Хва-жадила чешне къачуда.

– Акъван гуж за вал акъулддач. – Гъил хъияна за адаз.

5-КЪИЛ

Зун сифте яз мектебдив феи юкъуз заз Шуай лап мукъувай – чин чина аваз – акун къисмет хъанай.

Мектебдив зун бадеди тухванай. Ада вичин чIулав булушкани, чIулав сун шални резиндин цIийи кIвачин къапар алукIнавай. Ибур ада са важиблу мярекатдив фидайла алукIдайбур тир. Инал са алава хъийиз жеда: баде мехъеррик фидачир; вичин стха дяведа къейидалай инихъ ада мехъерра иштирак хъувуначир, стхадин яс хуьзвай, талукъ мехъерар мубаракиз ада кIвалаяй, паярни вугана, вичин рушар ракъурдай. Гъавилай рекъидалди бадеди вич чIулавра хвена.

Чи чIехи хуьруьн вири мягълейрай чпин дидеяр ва бадеяр галаз (итимриз халкъ кIватI хъанвай чкайриз бицIекар галаз фин кутугнавачир) зи таяр-туьшер – гадаярни рушар гзаф къвезвай. Виридавни ктабарни дафтарар авай жуьреба-жуьре рангарин парчайрикай дидейри ва я бадейри цванвай чантаяр гвай. Мектебда кIелзавайбурув а вахтара портфелар гваз аквадацир. ГъвечIи аялрив чантаяр жедай, чIехи классра авайбуру ктабар гъакI хуьчуьк къадай.

Зи чанта мичIи-къацу рангунинди тир. Адан са къвалалай девит твадай махсук гъвечIи жибинни алай. Ам девит юзан тийидайвал ва ават тийидайвал цванвай. Жибин чантадин къвалалай, бицIи аялдин гъуд хъиз, хкисна аквадай.

Сифтени-сифте зи къилиз мектебдин гъаятда атай фикир сад хъанай: «Чун вири гъвечIи кIелербанриз ухшар я, кимиди гъардан гъиле са къезил чумахъни вахгана, вилик къуд-вад кIелни кутуна, чуьлдиз ракъурун я». Им фикирни ваь, зи мурад хъиз авай заз.

Жува авур фикирдикай заз са гъалатда хъвер атанайтIани, зи рикI ферикъатза-вачир. Икъван гъарай-эвер, чIеря-пIеря авай чкада завай жув къиле тухуз тахъунин къалабулух гъатнавай зи рикIе. Вучиз лагъайтIа зун хзанда текдив, маса аялар авачиз чIехи хъанвай.

Муаллимри чаз талукъ рухсатдин ва алхишрин гафар лагъана, сифте зенг яна. Чун классриз гъахъна кIандай чIавуз за бадедин булушкадин этег къулухъди чIугуна:

– Фидач зун мектебдив!

– Мад хъанач хъи, чан хва! Вун гила чIехи итим я... Айибарда чун... – Ада гъил кIевиз къуна зун классдин къенез тухвана. – Зунни къведа вахъ галаз, зани вахъ галаз кIелиз-кхъиз чирда.

И гафари заз жува жув гъиле къаз са тѳимил-шимил куъмек ганай. Авайвал лагъайтѳа, бадедиз кѳелиз-кхъиз чидачир, гъавилияй заз адан гафар рикѳивай хъиз хъанай. Ада муаллимдин япал са вуч ятѳани кушкучна. Зун раѳариз мукъва жергеда сад лагъай сиреда ацукъарна. Бадеди фена эхиримжи жергеда са ичѳи чка къуна.

Виридакайни хкатна са зи баде класда ацукъунини зи рикѳ динжарзавачир. Инавай гзаѳ аялриз ам зи баде тирди чизвай. «Ибуру закай вуч фикир авун лазим я? – лугъузвай за жува жуваз. – Инаг зи чка туш!»

Вилерал яѳу шуъшеяр авай чѳехи айнаяр алай Рамазан муаллимди гъарай ацалтна са вуч ятѳани лугъузвай, амма адан гафар куъкай ятѳа зи къиле ацукъзавачир. Адаз чун бишибурай къазвай хъиз тир заз. Белки, зи баде биши яз гъисабзавайтѳа? Чидач.

«Гила гъар юкъуз сятералди икѳ, какайрал алай верч хъиз, ацукъна къиле фидайди туш, – фикирзавай за. – Гъажетханадиз физ кѳан хъайитѳа, вучдайди я? Гишин хъайила, ина фу гудайди жагъидайди яни? Ихътин айнаяр алайдан хурук рикѳиз кѳандайвал ийиз жедани?» – Заз акѳ тир хъи, муаллимдиз масадаз таквадай затѳарни аквазва, идакай са юзунни, са жингъирни чуънуъхиз хъун мумкин туш.

Зи чинебан суалар, хиялар сад садалай хѳибур жезвай.

Гъа и арада раѳ гатана. Ам ахъайна, къил виликди сухна, чи мягъледавай хуъруън далдамчи Балакъ халудин гада Айсам акъваз хъана. Адахъ чѳехибурукай къежелни кас-мас галаз аквазвачир.

Зунни Айсам садрани туъѳуъдачир Абурун кѳвалер чибурулай винеда аваз, ам датѳана чи къавуз къван гуз жедай. И кар сеѳеб яз са шумудра чун Къаѳу ратѳрал кѳѳунарни хъанай. Ам залай къуватлу тушир, амма адахъ вичелай чѳехи къуд стха авай. Захъ лагъайтѳа вах къванни авачир. Стхайрин гзаѳвили зун магълубвал къабулуниз мажбурзавай.

Айсам класдиз атуни зун инай катунин фикир михъиз къати авунай.

– Вун геж вучиз хъана, я Айсам? – хаѳар къуна Рамазан муаллимди.

– Ахварай геж аватна-е, Рамазан халу. – Викѳегъдиз, гуя адан стхайри, герек хъайитѳа, и муаллимни чкадал ацукъарда, вич вичихъ агъанваз, вичин са къатѳ дегълизда амаз жаѳаб гана Айсам.

– Ша, ацукъ, – лагъана муаллимди.

Класдин къенез гъахъна, Айсам кѳвачериз михер ягъайди хъиз акъваз хъана, налугъуди адаз икъван чѳавалди таѳур са аламат акуна.

– Яъ! – мягътел хъана ам. – Ина чилик рухвар квач хъи!

Клас хуърезвай. Муаллимдикни хъвер акатнавай. Идални алава яз, Айсам класдиз, кѳвачин къапар дегълизда хтѳунна, гъахънавай.

– Яда, ви чекмеяр гъинаѳа? – жузунна муаллимди.

– Дегълизда.

– На аѳур вучиз алуднаѳа?

– Кѳвалин къенез кѳвачеллаз къведайди яни къван? – Муаллимдин суалди мягътеларнаѳаз, кѳвачин къапар алаз ацукънаѳай аялризни тажубвилелди са вил яна Айсам. – Яъ, ибуруни садани алуднаѳайди туш-е! Заз чѳехи стхади класдиз гъахъдайла чекмеяр алуд, ана рухвар, халичар экѳянаѳайди я лагъайди я.

Клас хуърена чѳаганвай.

– Стхади авурди зараѳат я, Айсам. Алукѳ жуван чекмеяр. Ацукъ.

Рамазан муаллимди ам зи баде ацукънаѳай сиредихъ тухвана, вучиз лагъайтѳа ичѳи чкаяр мад амачир.

Муаллим класдин муъкуъ къилиз финикай менѳят къачуналди, зун, къарагъна, катна. Чантани за сиреда тунвай.

Гъвечѳи класрин мектеб алгъай хура виняй агъуз экѳя хъанвай хуъруън вини къиле авай. Катни зун виняй агъуз авунай, заз чиз, икѳ регъят тир. Зав агакъдай кас жаѳагъат жедай. Гъиниз, гъикъван чкадиз катдатѳа заз чизвачир. Са касди, ацукъарна, са къанни ѳѳуд аялдиз тарс гун заз дуъз кар яз аквазвачир. Зи къене са гъихътин

ятлани аксивал авай. Заз регъувал-егъивал авай классда гзаф аялар хъуникай. Зи кьил акахнавай. Заз, жув вердиш хъанвай саягъда, дидеди са-са гьарф кхъиз, кхъей гафар кӀелиз чирайвал, мектебда ваъ, кӀвале давам хъанайтӀа кӀандай. Муькуъ патахъай, за жува жув кутугайвал тухун тийизвайдини аннамишзавай. Эгер захъ, Айсамахъ хъиз, къуд стха авайтӀа, за ихътин ажувал хиве къадачир.

– Яда, я чан хва, акъваз!– Баде зи гуьгъуьниз акъатнавай. – Айиб хъана хъи! Вун итим я, жувал инсанар хъуьруьрдани?

Зун гуьтӀуь куьчейрай агъуз катна. Заз чизвай Чехи ким ва я хуьруьн туьквен галайвал катйтӀа, анал инсанар жеда, зун къуна акъвазарун мумкин я. Зун Варарин мягъле галайвал катна.

Бадедин ван зи гуьгъуьналлаз къевезвай. Аквар гьалда, адан кӀвачерик квай зверни йигин хъанвай. За садрани адалай икӀ звериз алакьда лагъана фикирнавачир.

– Гьиниз къван катда, я гурцӀул хъайиди?

Заз жувазни чидачир и суалдиз гьикӀ жаваб гудатӀа.

Зун Варарин мягъледайни акъатна, хуьруьн къерехда авай са къадим хъалдив агакъзавай. И чкайра хашпара сурар хъайиди я лугъуз чидай заз, амма аниз сурар лугъузни четин тир, вучиз лагъайтӀа ина сурарин кьилихъ къянавай къванер амачир. Амай са тӀимилбурни ярх хъана чилик акат хувунвай. Амма сурарин къерехдал аламай хъалди (бязибуру адаз ВачӀе-хчин пӀирни лугъудай) инал сурар алайдан шагъидвалзавай.

Вучиз и хъал авай чкада хъайи сурар ихътин гьалдиз атанватӀа заз чидачир. Жув акъулбалугъвилин яшариз акъатайла, зи рикӀел и сурарин гьакъиндай са суални атаначир. Ятлани ахътин суал заз са маса касди – тарихчи Эдгъем Шахшана ганай. Адан буба чи хуьрйай тир. Эдгъем Шахшан вичи Бакуда уьмуьр тухузвай. За Москвада кӀелдайла ам зи патав атанай ва чи ихтилатра ада завай и хъални и сурар гьинай атайди ятӀа чидани лагъана завай хабар къурла, жуваз чир тахъунал ва жува икъван чӀавалди садавайни рикӀ гваз хабар такъунал заз регъуьни хъанай. Захъ жаваб авачирди течизвай жегъил алимди суалдиз жавабни вичи хганай. Адакай чун ахпа рахада.

Хъал вич, лагъайтӀа, хуьруьн къерехдал, рагъэкъечӀдай патахъ элкъвенвай къвалай чӀехи дакӀарни аваз, чархун чӀехи къванерин къулу къавни алаз, вични къванерикай эцигнавай аскӀан бицӀи кӀвал хътинди тир...

Хъалдин дакӀардал садбуру садакъа яз хирде пулар эцигдай, муькуьбуру а пул къачудай.

Гагъ-гагъ ванер къведай, чпиз хъалдин къеняй чуру квай пак инсан акуна лугъуз. Садбуруз а касдикай Шуаян ухшар къведа лугъудай...

Мектебдай зи катун давам жезвай.

Садлагъана бадеди вучиз ятлани Шуаяз эверна.

– Я Шуай, яхъ ам! Акъвазра!

Шуай аквадай чкайрани авачир. Идалайни гъейри, зун каттай рехъни ам авай мягъледивай яргъа тир. Бадеди зак кичӀе кутун патал Шуаяз эверзавайди за къатӀанвай. Адаз зун и касдин тӀварцӀи акъвазардай хъиз авай. Амма зун адан тӀварцӀи ваъ, ада вичи акъвазарна.

Садлагъана зи вилик Шуай гьикӀ акъатайди ятӀа ва адан къуватлу гьилери зун гьикӀ къурди ятӀа, зи кьил акъатнач. Бадедизни ам гьинай ва гьикӀ акурди ятӀа заз чидачир. Авайвал лагъайтӀа, адаз ам акунвайди хъизни тушир. Ам икӀ садлагъана пайда хъунал баде вични мягътел хъанвай жеде.

Шуаяв гвай лаш чилел аватнавай. Ам, къве гъиливни зи гъилер къуна, зи вилериз килигзавай. Алапат жедай кар ам тир хъи, зи руьгъ дабандиз аватначир. За гьатта фикирни авунай: «И Шуай зун тиртӀа, хъсан тир». Адан чӀехи чӀулав вилери цӀар-цӀар гузвай. Къериз-къериз рехивал акатнавай къалин чуру алайтлани, ам яргъай аквазвайвал къуьзуьни туширди за гила къатӀанвай.

– Катиз кІанзавани? – хабар кьуна ада секиндив, гафарик дерин пар кутазвай хьиз. – Катмир! Гьикъван яргъаз катайтІани, катиз жедайди туш, чан хва. Вун куькай катзаватІа, гьиниз, гьикъван катайтІани, ам вахъ галаз амукьда.

Зун а чІавуз и гафарин гъавурда акьуначиртІани, заз акІ авай хьи, Шуай зи гъавурда акьунва, гуя адаз зи рикІин кьен акунва.

Баде атана агакьайла, Шуая зун гьилий ахъайнай. Адаз зун мад кат тийидайди чизвай.

– Я бала, я кІвачериз кьей бала, захъ ви гуьгъуьна звердай кьуват амайди яни? Ибур вуч амалар я вибур? Вун дана туш хьи, шандакьариз, цІингавариз, чІехи итим я. – Бадедин каш кашахъ кьезвачир.

– Хьша, – лагъана за бадедиз, руьгъдик лувар акатнаваз. Заз жува са викІегъвал авур хьиз авай. Амма и викІегъвал катунихъ галаз ваь, Шуаяхъ галаз чин чинал кьапа-кьап гьалтунинихъ галаз алакьалу тир.

– Гьиниз? – хабар кьуна бадеди.

– Мектебдиз! – Жув жувахъ агъанваз жаваб гана за.

Баде мягтел яз Шуаяз килигна, ада, пІузаррикай хьуьрез, кьил юзурна, яни «ахлад жуван хтул галаз гьа атайвал» лугьунин лишан гана.

Чун элкьвена классдин ракларал кьван хтана. Бадеди, сифте гатана, рак ахъайна.

– Куьн са меслятдал атанани? – лагъана Рамазан муаллимди. – Ша ацукь.

Баде мад вичин чкадал физ кІвачин хьанвай.

– Вазни кІелиз-кхьиз чириз кІанзавани, баде? – жузунна за, бадедин япал кІуф эцигна.

– Буна кІелиз-кхьиз хъайитІа, абур зи кьез я кьван, чан хва? – кушкшдалди жаваб хтана бадеди зи япал, зи фикир гьи патахъди алгъанватІа аян хьанваз.

– За кІелда ваз ктабар, жув кІвализ ахлад.

Бадедиз рикІивай хвеша хьанвай. Адаз чизвачир хьи, кье закай кьилин кичІевал хкатнавай: Шуаякай авай кьурху. Амайбур заз четин яз аквазмачир. Шуай хьсан кас яз хьунал, акунал зун шад хьанвай, гьа и чирвили зак луварни кутунай.

6-КЪИЛ

Мектебда кІелдай йисара зи уьмуьрда кьиле феи мад са дуьшуьшдани Шуаян иштираквални хьана. Гьа чІавуз заз ада гагъ-гагъ вичихъ авай гзаф вахт хьалда акьудзавайди чир хьанай. Ам хьалдив гьикІ ва вучиз гьахъзавайди тиртІа, зун гъавурда авачир, амма адан ихътин хесетди зун ва захъ галаз кІелзавай, зи кІеви дуст хьанвай, гьвечІи чІавуз чи кьавуз кьван гайи Айсам мектебдай акьудуникай хвенай.

А вахтунда чна кІуьд лагъай классда кІелзавай. Майдин варз алуькьдалди тІимил йикъар амай. И вацрал гьам чІехибурун, гьам аялрин рикІ гзаф алай, вучиз лагъайтІа виридан вил алуькьзавай суваррал алай. Адалайни гьейри, гатфар майдин вацра вичин вини кІвачиз акъатзавай, яшар чІехи инсанри чеб иллаки и вацра жегьил хь-хьанваз, рикІе цІийи мурадар куькІвенваз гьиссдай, жегьилриз лагъайтІа, чеб чІехи хьанваз, уьмуьрдин уламрай чпин кьил акъатзавайди хьиз, чпиз гзаф крар чидайди хьиз жедай, абурок, жаванрик, са гьихътин ятІани гунагъ квачир дамах акатдай.

Амма инсанрик квай и гьевесни шадвал, майдин варз мукьвал хьунихъ галаз кь-изгьин хьанвай вири гьиссер санлай вири хуьре садлагъана акІахьна, тахъай мисал хьана. Идан себебни садрани тахъай хътин, садан рикІелни алачир чІуру хабар тир: йикъа-йикъа, дуьз лугьун хъайитІа, гьар йифиз, хуьруьнэглийрин верчер квахьиз эгечІнавай, кье са мягъледай, пака муькуь мягъледай гьарай акъатзавай. Верчер сикІре тухузвайтІа, са гел тамукьна жедачир, амма ахътин са лишанни тахъуни им инсандин гьилин кар тирди лугьузвай. Са ни ятІани чпикай ихътин ягъанат авун хуьруьнвиар патал намусдик хкІадай хътин кар хьанвай.

Эхирни хуьруьн советдин кьили чинеба махсус кьарар акьудда: гьар йифиз хуьре вуч крар кьиле физватIа вил алаз жен. Йифериз ксун тавуна хуьруьн йифен уьмуьр вилерин хцивилик кутадай гьвечиIи кIеретIар тешкилна. Гьар са кIеретIа кьуд кас авай: чIехи итимрикай са кас, амай пуд – мектебдин чIехи классра кIелзавай гадаяр. Гьар са кIеретIдихь кьилдин са мягъле галкIурнавай, кIеретIдин гьар са иштиракчи чпел вегьенвай кар масадаз талгун тагькимнавай. КIеретIри угри гьиле гьатдалди кIвалахун лазим тир. Са чуьнуьхгумбатIвални авачир хуьре ихьтин виляй авуддай кардиз рехь тагун вири хуьруьнвийрин намусдин кар тир.

Гьа ихьтин са кIеретIдик зунни акатнавай. Муькуь кьве гада – сад хуьруьн кьилин хва Сардар, муькуьдини зи дуст Айсам тир. Чи кьиле адан буба Балакь халу акьвазнавай.

Балакь халудиз ихьтин кар вичин хиве туникай хуш авачир лугьуз жедачир. Хуьрни хуьруьнвиар патал хьсан крар ийиз ам гьамиша гьазур тир. Адаз хуьруьн советдин чIехидан хва чи кIеретIа хьана кIанзавачирди, винел акьудзавачиртIани, за кьатIанвай. Адаз хуьруьн седридикайни гьяз аваз заз садрани акурди тушир. И кардихьни дерин дувулар авайди заз геж чир хьанай. Аникайни чун ахпа рахада.

Амма уьмуьрди кьалурайвал, гьа хьайивал, хуьруьн седридиз кIан хьайивилляй ваь, виридалайни дуьз, са гьи ятIани гьахь гвай сирлу кьуватрин куьмекдалди кьиле фейи кар тир.

...Айсамакай зи дуст хабарни авачиз, хатадай хьанай. Зун сифте яз мектебдиз фейи ва анай катая гьа юкьуз зи кьвалав ацукьнавай гада маса классдиз фена кIанзавайди яз хьана. Зи сиреда чка азад хьуниз килигна, чи кьунши Рамазан муаллимди анал Айсам ацукьарнай. Бадени классда амачирла, мад сеферда мектебдай кат хьувун заз ахмакь кар яз акуна. ЯтIани за фикирнай: «Муаллимди им зун классдай катая хьилляй инал ацукьарнавайди я, вучиз лагьайтIа адаз Айсама чи кьавуз кьван гузвайди ва ам захь галаз кьан тийизвайди чизва, садра вичиз акунни авунай. Идаз сад садав рахан тийизвайбур санал хьун вичин кьил тIар тежедай кар яз аквазва».

– Гила куьн туьхкIвена кIан жеда, чIехи гадаяр я куьн, – лагьана муаллимди.

Муаллимдин чIалаз килигун мектебда виридалайни эвелимжи кIвалах тирдакай бадеди заз гьеле мектебдиз татанмаз са шумуд варз виликамаз тагькимнавай. Амма и тагькимдилаьни гзаф зи рикIел Шуая зун кьурла лагьай сирлу гафар хтанай: «Катмир! Вун куькай катзаватIа, гьиниз, гьикьван катаятIани, ам вахь галаз амукьда». Гафарин манадин гьавурда зун акьзавачиртIани, абур акьуллубур тирди заз чизвай ва а келимада сад лагьай чкадал «катмир» гаф алай. Гьавилляй зун и келимадин гьавурда садакайни, са куьникайни катмир лагьай хьиз гьавурда акьунвай. Айсамакайни катна виже кьезвачир.

Зун жуван ихьтин акахьай хиялрик квайла, Айсама зи кьвала явашдиз, тIар тежедайвал кьунт эцяна. Заз адаз туьхкIуьз кIанзавайди якьин хьанвай.

– Ша чна гьилер ягь хьийин, – кушкучна ада зи япал. – Са сиреда ацукьна, рахун тавуна чавай гьикI хьайитIани акьваз жедайди туш.

– Де хьсан я, – кушкуч хьувуна зани адан япал, адан гьил кьуна. – Чи кьавуз мад кьванни хгудач вуна...

– Хгудач. Итимдихь гаф сад жедайди я...

«Итимдихь гаф сад жедайди я» – им Айсаман дах Балакь халудин рикI алай гаф тирди заз чна, кIуьд лагьай классда кIелзаваз, верчер квахьзавай хуьрел кьаравулвал ийизвай йифиз чир хьанай, вучиз лагьайтIа чи кIеретIдин чIехиди Балакь халу тир. Далдамчи, хуьруьн ктабханадин кьуллугьчи, зарафатчи, вад хцин буба ва, яргьи, кьилер винелди элкьвей спелри иеси, вичи дамахдивди лугьудайвал, «акьалтIай коммунист». Адал кителни, галифе шалварни, кухар галай хромдин кIвачин кьапар алай. Абур ада кьенин важиблу месэла гьалун патал махсус яз алуькIнавайбур тир. Мехьеррик далдамчи яз фидайлани, ада гьа и парталар алуькIдай.

Ихътин жавабдар ва гафунални кардал кЛеви кас къенин мярекатдик кутуни чи хиве авай везифа чЕхиди тирдакай лугъузвай. Партиядиз Балакъ халу гзаф ктабар кЕлнава лугъуз къабулнавай. Вичи зеведишвал ийизвай библиотекада авай ктабар (абур са къве агъзурав агакъдай жеди) кЕлнавай. Са пай ктабар Марксанни, Энгельсанни, Ленинан ктабар тир. Адаз абурай гзаф чкаяр хуралай чидай. Хуъруън куъчейрал аквадай чкайрал – хуъруън советдин идарадин, мектебдин, туъквендин, клубдин цларал куърснавай къван плакатрал алай гафар Балакъ халуди хуралай лугъуз кхъенвайбур тир.

– Вуна Сталинан ктабар кЕлнани? – хабар къунай а йифиз за Балакъ халудивай. Заз Айсамавай тарихдин кукIушдилай агъуз вегъенвай Сталинан ктабар вичин дахди кIвале къилди сандухда хуъзва лугъуз ван хъанвай. «Халкъарин буба» Москвада авай мавзолейдай акъудайдалай гуъгъуъниз адан ктабарни вири библиотекайрай терг авурдакай заз чи кIвалевай чЕхибурувай чизвай. Гъавилай тир за Балакъ халудив ихътин къекъвсей тум галай суал вугайдини.

– Эхъ, – дамахдивди жаваб ганай Балакъ халуди. – Вири кЕлна! – Адаз ихтилат авунин гъевес атанвайди ванцелай чир жезвай. Ада, чун яб гуз гъазур яни-тушни хабарни такъуна, давамарна: – Зун армиядай партиядиз къабулун патал кандидат яз хтанай. Гъа чIавуз хуъруън чЕхибуру зун кIвалахиз библиотекадиз ракъурнай. «Жувани кЕла, муъкуъбурувни кЕлиз тур, – лагъана абуру, – хъсан ктабар хъайитIа, чазни куърелди ахъай хъия».

– Ваз акъванбур кЕлиз кагъул хъаначни? – хабар къуна мяггтел хъанвай Сардара, хуъруън советдин чЕхидан хци.

– Итимдихъ са гаф жедайди я, – суалдал разивилин тав кваз лагъана Балакъ халуди. – За хуъруън гъакимриз гаф ганвай. За ам къилизни акъудна.

Заз вучиз ятIани регъбердин ктабрин къисметди секинвал гузвачир:

– Сталинан ктабар библиотекайра амач эхир?.. На абур гъикI кЕлна?

– Адан ктабар кайиди я. Къад лагъай съездилай гуъгъуъниз. За абур таканмаз кЕлайди я.

– Вунани абур канани?

– Эхъ... – са ара гана лагъана Балакъ халуди, вичин хциз килигна. Адаз вичи табзавайди чаз чир хъана кIанзавачир.

– «Итимдихъ са гаф жедайди я» лугъузва вуна. – Гила закни адахъ галаз рахаз, гафарай тЕквенар акъудиз кIанз, гъевес акатнава. – Бес вуна акъван кIани регъбердин ктабар гъикI кана? Ви гъил гъикI фена?

– Халкъдин къилевайбурувай чпин итимвал хуъз тахъун зи тахсир туш. Зун гъвечIи коммунист я. ЯтIани за зи итимвал хуъзвайди я: Сталинан ктабар за зи рикIин къене, сандухда хъиз, хуъзвайди я. Адан «Ни шагу назад!» гафар датIана зи рикIин тIаратI я.

Амма за къатIайвал, Балакъ халудиз вичи Сталинан ктабар сандухда чинеба хуъзвайдакай заз чизвайди аян хъанвай, гъавилай адан жаваб заз авунвай ишара яз къабулнавай за. И саягъда ада хуъруън советдин хцикай вил язавай, я хциз, я бубадиз са акъван ихтибарзавачир.

– Яда, чун Сталинакай рахаз атанвайди яни, я тахъайтIа верчер чуънуъхзавай угърияр къаз? – Айсаманни за къвала, вичин бубадиз таквадайвал, къуънт эцяна. – Итимдихъ са гаф жедайди я.

Чун вири хуъреннай.

Йиф алахъайди тир. Чна хуъре виридалайни чЕхи Варарин мяггледа вуч жезватIа чирун лазим тир. И мяггле лап къадимбурукай сад тирди адал алай тIварцIи лугъузвай. Адалайни гъейри, и делилди са мус ятIани а чкадал кЕле хъайидакай хабар гузвай. ТахъайтIа Варарин мяггле лагъай тIвар гъинай къведай къван? Идални алава яз, хуъруън и пата куъчечар амайбурулай гуътIуъбур тир. Чи вилик кваз физвай чи яргъи хъенар куъчедин атIа къилевай кIвалерин цларал аватзавай, абуру чи гъе-

рекатар тикрарзавай ва чак хъвер кутазавай. Иллаки Сардара гагъ-гагъ маймундин амалардай ва вичин хъендал хвешивилер ийидай. Хъенриз ихътин чЕхи майданар гъатунин себеб КЕлет дагъдикай хкатзавай ацIай зурба варз тир.

Варз экъечIун чун патал исятда са акъван лазим туширтIани, ада чак виридак руьгъ кутунвай. Михъи цавал гъетерин чЕхивални ва къалинвал вучиз ятIани икъван чIавалди такур хътинди яз аквазвай. Белки чна къе йифиз тамамарзавай важиблу везифади, хайи хуьруьн хийирдиз, жуван хуьруьнвийрин гъуьрметдай къилиз акъудзавай кардин жавабдарвили чаз икI яз къалурзавайтIа?

Угъри акатун гъар са хуьруьнвиди вичин намусдик хкуьрай хътин кар жезвай, тахсиркар къун тавунмаз, шаклувилер арадал атунин ва рехне квачирбурал леке гъидай хътин кар хъунин хаталувал арадал къевезвай. Дуствилелди ва бан-бубайрин агъзур йисаралди халкъдин руьгъдин къулан тар хъайи михъи къанунралди яшамиш жезвай дагъвийриз чпин уьмуьрдал леке хъана кIанзавачир. Са ни ятIани арадал гъизвай айиб вириданди жезвай.

Чи буржи тамамариз чун йифен къулар алатайла, жемят ксанвайла экъечIнавай. А вахтара хуьре садахъни телевизор авачир. Инсанар лезги чIалал нянин муьжуьдан зураз гатIунна кIуьдан зураз куьтягъ жезвай лезги передачайриз ва концертдиз яб гана ксудай. Куьчеяр баябан тир.

– Чна чун таквадай, амма чаз хъсандиз аквадай чка хкъягъна кIанда, – Балакъ халуди вичел тапшурмишнивайвал регъбервилини къенерар гъиле къунвай. – Квез Ясабан харапIаяр гъикI аквазва?

– Ана гагъ-гагъ Шуай жезвайди я. Исятдани ам гъанавачтIа низ чида? – Сардара тадиз гайи жавабдай адаз аниз физ кIан тийизвайди аквазвай.

Авайвал лагъайтIа, чаз Сардар чахъ галаз атана кIанзавайди тушир. Сад лагъайди, ам кичIерхъан тир, къвед лагъайдини, ам адан бубади вичин хва хуьруьн жемии кIвалахра иштиракзавайди яз къалурун патал чахъ агулднавайди тир. Эгер чна угъри къуртIа, пака вири гъуьрметарни тарифар сифтегъан нубатда Сардараз жедайди чаз чир тахъана авачир.

– Шуай, хъайитIа, а кIвалерин къвалахъ галай хъалда жедайди я, – Балакъ халу чидайди хъиз рахазвай.

– Йифиз? Хъалда? – мягътел хъанай зун. Ада ана вучзавайди я?

– Ам юкъузни хъалда жезвайди я. Адаз гъи вахт хъана-хъаначир, са къайгъуни авайди туш. Гъахътин къариба кас я ман... ЯтIани, са гунагъни квачирди я... – Балакъ халу акваз хъана чаз – са-садан чиниз килигна. – Киснава хъи куьн? КичIе жемир, куь далудихъ зун гала!

– Чаз кичIезвач, – лагъана Айсам.

– Адакай са хатани авайди туш, – алава хъувуна Балакъ халуди. Ам михъи кас я. ДекIена вири гъахътинбур хъанайтIа...

– Инсанри хъаларин дакIарда эцигзавай пулар гъада кIватI хъийизвайди я, – вичиз гзаф крарикай хабар авайди хъиз рахана Сардарни.

– Фицякъра зав дидеди хъалдал эциг лагъана за тухвай пул Шуая къачуначир.

– Айсам Сардаран фикир бине авачирди къалуриз алахъна.

– Эхъ, жемятди садакъа яз гузвай пул гзафни-гзаф Шуайяз хъун патал гузва, амма ада пулдиз темягъ ийизвач, хъалдал эцигайди маса ксари кIватI хъийизва. Шуая а пулдик, кесибри, етимри къачурай лугъуз, къязавач... Ни къахчуна вуч ава, садакъа я. Къачурдаз гъалал хъурай, гайидан садакъани абур къабулдай чкайри къабулрай... Ша фин... Чун мецериз къилав гуз атанвайбур туш... Ни шагу назад! – Балакъ халуди кIвачерик йигинвал кутуна.

«Халисан коммунистди», вичин гафара Аллагъдин тIвар къуначтIани, «садакъаряр къабулдай чкайрикай» лугъуни зун мягътеларнавайтIани, за мад адак хкуьр тавун къетIна.

Ясабан кьве мертебадин харапайра касни авачир. Аник рак-дактар кумачиз тушир, амма инлай-анлай къав ацахнавайди инсанрин сиверай заз чидай. И квал гзаф сефилдаказ аквазвай, гуя инсанрин вири дердер-гъамар, кьилиз тефей мурадар гъа ина чимна-илисна тунва. Сад лагъай мертебада Варарин мягъле галай патахъай дактар кумачир. Чун гъанай къенез гъахъна. Къвед лагъай мертебадин са квалляй вилер амачир дактардай хуьруьн агъадавай чехи пай аквазвай, иллаки Варарин мягълени адан гуьтлуь куьчяр. Гзаф квалерин айванрихъ эквер кузвай, абур инсанри чеб ксайлани тазвай. Им, аквар гъалда, куьчедай физ-хкведай кас хъайитла ва я къведай йифен мугъман хъайитла, абуруз рехъ акурай ва я рехъ алат тавурай лагъана, авунвай кар я. И экверин гапалар агъадай винелди хкаж хъанвай. Винеда эвай экверин гапалар цавун къерехдавай гъетериз мукъва яз аквазвай ва гъавилляй акI жезвай хъи, гуя хуьруьн йифен эквер цавай куьрс хъанвай гъетерин са кул я. Вацран экв къез-къез къати жезвай. Ада вири дере суьгъурда тунвай хъиз умунарзавай. Анжах са Чехи-вацI вацран магъувилиз, суьгъурдиз муьтлуьгъ жезвачир. Иллаки ихътин алахъай йифера адан ван авайдалай гужлу жедай ва ам, хайи чилин лай-лай хъиз, авахъна физвай. Низ чида, хуьр икъван шириндиз ксунин себеб Чехи-вацIун ажайиб лай-лай туштIа?

– Гъайиф! Гъайиф! – агъ алахъна икъван гагъда хияллу хъана акъвазнавай Балакъ халудай. – Гъихътин зурба итим тир, къегъал хва тир!

Ам никай рахазватIа, чун гъавурда акъунвай. И харапайрин иеси Ясабан къисмет хуьруьн къене яргъал йисара рикIелай алат тийиз сагъ са негъилдиз элкъвенвай. А касдин къилел атай мусибатдин дуьшуьшдин шагъидрикай сад Балакъ халу хъанай. Гъавилляй адан рикIел а яргъал вахт хтанвайди чна, пуд гададини, къатIанвай. Чун иниз гъунни, белки, Балакъ халуди чи мецел а чулав йифекай суалар атун патал, чаз уьмуьрда гъихътин мусибатарни хажалатар аватIа чирун патал авурди ятIа?

Харапайрин ханвай дактаррай вацран экв кваллин къенез аватзавайтIани, гъат-та цларал бинедай са мус ятIани ранг пузмиш хъанвай, амма гила эвелан аби тав кумачир чепеди кваллин къен экуь яз къалурзавайтIани, а экуьвили инавай къилин иеси пашванвал тирди генани къетIидаказ къалурзавай. Са мус ятIани ина инсанар яшамиш хъана, мехъерар хъана, аялар хана, абурун шел-цIвагъ хъана, къепIери дидейринни бадейрин гъилерик ян гана, лайлайрин кесерди и цлар ацIурна, гъаятда малдин-лапагдин, квал хуьзвай вафалу кицIин ван-гъарай хъана, атай-хъфей мугъманрин шад хуьруьнринни алагъ-салагъдалди ийизвай рахунрин, зарафатрин къизгъинвал ргаз хъана... Йисаралди тешкилай, чубарукри кIуфара къаз, твар-твар гъиз палчух эцигиз мугъ туькIурдайвал дуьзмишай кваллин уьмуьр садлагъана садани вилив техвей са легъзеда акъалтI хъана.

Заз, сиверай ван хъана, Ясабан уьмуьрдикай чидайди анжах ам яна къейивал тир. А кардин шагъидрикайни сад Балакъ халу хъанай, гъикI лагъайтIа ам, библиотекаръ хъунилай гъейри, тебиатди жумартдиз бажарагъдикай пай ганвай далдамчини тир ва ада хуьре жезвай вири мехъеррик далдам язавай. Ам и рекъяй чехи устад тир, адав агакъдай кас чи дерейрай бажагъат жагъидай.

Икъван чIавалди Балакъ халудивай садрани хабар такъуна, гила Ясабан кIвале адавай а яргъал мусибатдин йифекай жузун тавуна акъвазун заз нагъахъ кар хъиз акунай.

– Балакъ халу, Ясаб БетIиха къейиди я ман? – жуваз жаваб чизвай суал за дуьздаказ эциг тавурди за гъасятда къатIанай, амма геж хъанвай.

– Эхъ, эхъ, гъа ламран хва я.

– Ваз ви вилералди акурди я ман?

– Заз и зи гъилерал къуна Ясаб мектебдин машиндал къван тухвайди я... Хуьре маса машина авачир... Райондин азарханадив агакъначир...

– Ам гъикI хъайи кар я? А къиникъин себеб вуч тир?

– Дишегъли... Муьгъуьббат тир...

Ясаб Урусатдай чи хуьруьз муаллим яз атанвай са урус дишегълидал эвленмиш хъайиди заз чидай. Адан халис тIвар заз малум тушир, амма хуьруьнвийри адаз лезги жуьреда Ширинат лагъана тунвай.

– А тарих яргъиди я, – агъ аладарна Балакъ халуди, яргъал гъетериз килигиз. – Ахвариз тефиз хъайитIа, ахъайда за квез.

– Ахвар галач, – лагъана за.

– Чун махар ахъайиз атанвайбур туш! – Сардара вичин бубадин хвалал ийизвай. – Низ герек я а иски ихтилатар?!

– Лал хъухъ, къей хва, вакай гъеле совет хъанвач, – Айсамаз вичин бубадин гафарал гаф эцигна лугъуз Сардаракай хъел атанвай.

– За ахъайзавайди мах туш, – дактардал са къвалахъди ацукъна Балакъ халу. – Хъайи кар я. Ахътин мусибатар тикрар тахъхъун патал, абур чир хъун куьн хътин жаванриз хийирлу я.

– Чна яб гузва, Балакъ халу, – заз верчерин угъри къунин мурад амачир.

– А йифиз межлис гзаф гурлуди тир. Хуьруьз сифте яз эквер гъанвай бере тир. Ясаба гзаф къуьлерзавай, вучиз лагъайтIа адан папа – урус свас Ширината хва хана яхцIур югъ хъанвай. И вири яхцIур юкъуз ада хуьруьккай вичин шадвал чуьнуьхзавачир. А гуьзел дишегълидин халис тIвар Арина тир, хуьруьнвийриз адан къилихарни хесетар хуш хъанай, гъавилай адаз вирида сад хъиз, Ширинат лугъуз хъана. Ам вични а тIварцIел рази язвай.

БетIихни Ясаб лап жегъил чIаварилай мидяяр хъиз авай. Абур къведни гуьзел Ширинатал ашукъ хъанай. Ам сифте яз чи хуьруьз муаллим яз атайла, Лизе къаридин кIвале, яни Шуаян дидедин кIвале акъвазарнай. Мектебдин директордиз гъакI хъсан яз ақунай, вучиз лагъайтIа адаз чизвай хъи, хуьруьнбурукай садбуру руш «матишка» я лугъуз кIвале тун тавун мумкин я, агакънавай жегъилар авай кIвалерани яргъарай атанвай къураба руш акъвазарунини рикIел алачир месэляяр арадал гъун мумкин тир. Гъавилай директорди Лизе къаридин кIвал хкъягънай. «Им яргъал Урусатдай атанвай жаван руш я, муаллим я, – лагъана директорди къаридиз. – Жедачни куь кIвале туртIа? Ваз идакай руш хъурай, вакайни адаз диде». «Вучиз жедач къван? – жаваб гана Лизе бадеди. – ТахъайтIа чиди мугъманар къабулиз тежедай кIвал яни?» Къаридин гафарик са къадар ягъанатдин тавни квачиз тушир, вучиз лагъайтIа дуьнья акунвай дишегълидиз, чпин кIвализ хуьруьнвийри чепедин къазбунар гъунилай гъейри, амай мярекатрикай чпин кIвал хкудзавайбур авайди чизвай. Директорди муаллим-руш иниз гъун гзаф юкIар-чипIер ягъайдалай къулухъ авунвай кар тирдини къаридиз аян тир. Къаридин кIваликай вил къягъунин сеbeb, квез чизвайвал, адан хва Шуай тир. Шуай хуьре са куьникни, са кардикни, са мярекатдикни акахъзавачир. Ам вич вичиз тир ва исятдани гъакI я, ам девриш хъиз я, дуьньядикай катнавай кас я. Адан дидедиз и кар залан тир жеди, амма хциз ада са гафни лугъузвачир, вучиз лагъайтIа адаз вичин хва амайбурулай хъсандиз чизва, адаз ам, гъихъгинди ятIани, ширин я... Гъа икI къари директордин теклифди пашман авурдалай гзаф шадарнай. Ада хцин хирер сагъар хъувуник умудар кутунай жеди... Им маса тарих я... Чун Ясабан тарихдал хквен...

Акъвазда Ширинат Лизе къаридин кIвале, кIвалахда ада мектебда. Ширинат тIварни Аринадиз сифтени-сифте Лизе къариди, ахпани вири хуьруь ганай, вучиз лагъайтIа ам виридаз, иллаки агъил итимризни папариз гъардаз вичин хайи руш хъиз ширин хъанай. Гъакъван иер, тIарам кIалубар алай, буй-бухах авай, къуьнелай яцIу расу киф куьрс хъанвай, къени къилих авай, акахъдай руш тир ам. Лизе къаридиз адакай халисан хайи руш хъанай. Ада къаридин кIвалерал ранг-рекIв хканай.

Пек-лек чуьхуьнилай, кварцеваз булахдилай яд гъунилай гъейри, кIвализ жемятди гъизвай чеб гъялна ада Лизе къаридин са мертебадин кIвалер къеняйни, чинайни асун ийидай. Адакай и юхсул кIвализ руш хъанвай, адал «Ширинат» тIварцIихъ галаз санал «къаридин руш» тIварни акъалтнавай. Гзафбуру Ширинат урус туш,

лезги я лугъузни хъанай, гуя адан чIехи бубайрикай сад са мус ятIани Урусатдиз, Москвадиз, акъатна, гъана хзан кутуна яшамиш хъана, гила адан сихилдикай тир и гуьзел руш къисметди дагълариз хканва лугъудай. Ширинатаз дагъдин хуьруьн кIвалахар авилай регъятдиз муьтIуьгъ жезва хьи, лугъудай иллаки хуьруьн яшлу дишегълийри, а крар ийиз хъунин алакьунар муаллим рушан ивидик ква.

Яз акI тушир. Ширинат вич вири алакьунар авай халисан урус руш тир. Адан диде-буба Москвада яшамиш жезвай, чпин тухумдин ери-бинедин дувулар адаз къадим Новгородда авайди чизвай. ЯтIани ада хуьруьнвийрин гиманрал гаф эцигзавачир, ада абур хушвилелди ва сивел ачух мили хъвер алаз къабулзавай.

Къацувилик михек тав акахънавай адан чIехи вилери жегъилрин кьил элкьуьрнавай. Лизе бадедиз Шуаян кьилни элкьвена кIанзавай, амма ам, яшариз са акъван рушалай чIехи туштIани, акунрай гзаф чIехи яз аквазвай. Кьилел виле амачир бачIах бармак, гатуз иски валчагъ, хъуьтIуьзни са гынай ятIани атанвай ва я са ни ятIани багъишнавай чухва алаз жедай ам. Гъа исятда хъиз. Амай вичин таяр-туьшер хъиз, жегъилвилер авуник квачир ам. Гъавилай ада дидедин умудар кьилиз акъудуник са кIусни хев кутуначир. Амма, хуьре гъатай ванерай, Шуая Ширинат вичин вах яз къабулнай. ГъакI тирди ада гуьгъуьнлай виридаз чир жедайвал субутни авунай.

Хуьруьн вири жегъилрикай чпиз Ширинат кIанзавайди ачухдаказ лагъайди ва къалурайди къве кас хъанай: Ясабни БетIих.

Ясаб колхоздин бригадир тир, ада машинни гъалдай, трактордални кIвалахдай. Мектеб куьтягъна, армиядиз фена хтана, маса кIелунар авуначIани, хуьруьн майишатдин техникадай адан кьил акъатдай, адаз, духтурри инсанрин уьзуьррай кьил акъуддайвал, машинрин «уьзуьррай» кьил акъудиз чидай. Адаз институтдиз кIелиз фидай мурадни авайди тир...

БетIих чIуру чIиж хътинди тир ва гилани гъахътинди яз ама. Ам хуьруьн советдин секретарь тир. Ада Дербентда муаллимвилин къве йисан курсарни куьтягънавай. Ширинат ада вичиз хъунин сад лагъай артуханвал вичин гъа и гъвечIи къуллугъ яз гъисабдай. «Ам ви тай туш, вунни адан, – лугъудай БетIиха Ясабаз. – Вун гъакIан шалман я, кьил галачир».

БетIих Ясабан къакъан буйдал, гъяркъуь къуьнерал, вили, чпе экв ргзвай вилерал, хкисай ва къалин спелрал пехил я лугъуз жедачир, ам вични зурба чан авай къуват квай жегъил тир, анжах са спелар авачир.

Ясабаз гъвечIи-чIехиди кваз къадай, виридахъ галаз рахадайвал чидай, адаз ахъа мез авай, ада гафар сивяй акI акъуддай хьи, налугъуди абур гъакъван иердиз гафунин халис устадди, сад садахъ гилигна, дуьзгуьнарна, чрурна, Ясабан мецел эцигнавайбур я. Идални алава яз, пара зурба къуьлерни ийидай гъа къей хци! Къве гъилни, лекърен лувар хъиз, ахъайна, ада майдандал чарх ядайла, межлисда авайбур яд иличай хъиз кис хъана, гъейранвилай пагъ атIана акъваздай, абуруз къуьлзавайдан гъар са гъерекат вичин чкадал лазим вахтунда атайди яз аквадай ва и карди абуруз чIехи кфет гудай.

Майдандин юкъвал Ясаба кIвач кIвачелай алчудардайлани, адал инсанрин вил ацукъдай, абуруз аквадай хьи, и спелчиди садра къванни и алчудунар акIадарзавач, абур гъакъван тукIвейдаказ-дигайдаказ, юнда аваз кьиле физва...

Хуьруьн агакънавай вири субай рушарин рикI цIурурзавай Ясабаз Ширинатан рикIни муьтIуьгъарун са затIни тушир.

БетIихаз къуьлериз ерли чир хъайиди туш. Белки, ада Ясабаз къуьлериз чир хъунал пехилвалзавайтIа... Заз жуван уьмуьрда ада къуьлна акурди туш... Заз сифте яз къуьлерин майдандал ам гъа чIулав йифиз акунай...

Ясаба, хуьре мехъер аваз, майдандал вичин саягъда туьнт къуьлуьнал илигнавай. Ширинат къисмет тахъана, БетIиха Ясабан мехъерилай гуьгъуьнлиз маса свас гъанатIани, адан рикIе хъайи хер сагъ хъхъаначир. А йифиз жегъил касдин хирек

квей бархун Ясаба а йифен демина, майдандал экъечІна, лагъай гафари цІийидаказ юзур хъувуна жеди.

– Чан играми хуьруьнвиар! Къе за гзаф къуьлер ийиз хъайитІа, куьне зун ай-ибмир. За къуьлер тІимил гьалтдайбурувай къе багъишламишун тІалабзава. Зи Ширината заз ханвай хцин къе яхцІур югъ жезва! Адан тІвар Андрей я!

Жемятди, жегьил бубадиз хъанвай чІехи шадвал мубарак авун яз, гурлу къив гана ва капар яна. Чна, устІарри, адан рикІ алай туьнт лезги макъамдал илигна...

Къуьлериз кІанзавай жегьилри нубат къунвай, амма и йифиз Ясабаз, мус кІан хъайитІани, къуьлун патал садани ваь лугъузвачир, мехъерин тамададини (адаз чи хуьре «абуш» лугъуда), жегьилрини ам вилик ахъайзавай, майдан адан ихтиярда твазвай. Бахтлу буба хъанвай жегьил итимдихъ галаз къуьлер ийиз и деминин муьглетда саки чІехи пай рушар экъечІнай, вучиз лагъайтІа виридаз адан шадвал истеклу тир, вирида адан шадвилин гуьрмет хуьзвай. Им неинки са Ясабаз, гьакІ Ширинатазни ийизвай гуьрметдин лишан тир.

А йифиз БетІихан тІуьруькъуьмвал, рикІин дарвал генани гзаф жедайдакай садазни чизвачир, садани и кардикай фикирзавачир. Адан туькъуьлвал артух хъунихъ мад са сеbeb авай. Адакай хуьруьнвийриз чир тахъанани жедачир. Амма а сеbebдикай рахадай хътин чкадал гъеле садни атанвачир. А чкадал абур БетІиха вичи гъана.

Ам, Ясаба къуьлзавай са арада майдан элкъуьрна къунвай, чпин къуьлуьнин нубат вилив хуьзвай гадайрин гьалкъа къазунна, садлагъана майдандал экъечІна. Ада, чин чІуру яз атана, зи гъилевай кІарарин винелай гъил илисна абур далдамдал гьалчна. Им макъам ягъун акъвазара лагъай чІал тир. Тамадади ам къулухъди ялна: адан гаф авачиз макъам акъвазардай ихтияр садазни авачир... БетІиха, вич тамададин гъилерай акъудна, адан япал са вуч ятІани кушкушна. Тамадади гъилелди макъам акъвазарунин ишара авуна.

– Жемятар! Заз квез тади гьалда лагъана кІанзавай са гаф ава...

Халкъ яд иличай хъиз секин хъанай. Гъар са кас чІарни юзун тийиз, БетІиха вуч лугъуда акваз акъвазна. И макъамда гьерекатдик квайбур анжах майдандин къилелай куьрснавай чІехи электрик лампадал элкъевезвай чепелукъар тир, абуруз чпелай агъада вуч жезватІа са къайгъуни авачир, абуру чпин дем чпиз чидайвал къиле тухузвай.

Жемятдиз БетІих Ясабан мидя тир чІал чизвай. Ясабаз адахъ галаз къил къаз кІанзавачир, ада вичин ниятар къенибур тирди къалурун патал БетІихаз лугъунни авуна:

– Яда, вуна зи къуьл юкъвалай къатІмир, жедагІа, захъ галаз зи шадвал пай ая, захъ галаз са къуьл ая! Хъилер-путар низ герек я?! Куьз я?!

Амма БетІиха Ясабан гафар япув агуднач, адан фикирар чІурубур тир, ам инал экъечІни рикІе виликамаз туькІуьрнавай фенд авайвилай авунвайди тир.

– Жемятар, – мад гъилера гъарайдалди лагъана БетІиха. – Квез чида хъи, и кас, – ада гъилелди Ясаб къалурна, – зи кІеви душман я. ЯтІани икъван чІавалди за ам авани-авачни гъич фикирни ийизвачир. Хъайи крар хъана алатна – лугъузва за. Мад чи рекъер сад садал туьш хъжедай са сеbebни амач. Амма и касди, – БетІиха мад вичин гъил Ясабахъ элкъуьрна, – къе зи намусдик хкуьрдай гафар лагъана. Адан гафар ван хъайибуру заз хълагъна... Ада вуч лагъанатІа чидани?... Папариз аялар тежезвай итимри чпин кайванияр вичин патав гъурай лагъана... – И гафари жемятдик хуьруьн кутуна. И хуьруьннин са пай вичелни ийизваз гьиссзавай БетІих халкъ секинарив алахъна ва ада генани ван хкажна рахун давамарна: – Ибур ада зи къавал вегъизвай къванер я. ИкІ жуван намусдик хкуьриз вугудай итим туш зун!

Ясаб Ширинатал эвленмиш хъайидалай гуьгъуьниз маса рушал эвленмиш хъайи БетІихазав авай муькуь дердиникайни хуьруьнвийриз хабар авай. Адан свас руфунал залан жезвачир. Жемят мад гъилера яд иличай хъиз секин хъанвай.

– Са гунагъни квачир зи бицѣк хцел кѣин хѣурай, гѣурметлу хѣурѣвнѣяр, ида лугѣузвайди гѣич зи сивѣй акѣатай гаф туш! – секиндиз ва вичин гафарик ян квачирди кѣалурзавай гужлу ва ацѣай ванцелди рахана Ясаб.

– Лагѣана вуна! – БетѢиха, Ясабан мукѣув агатна, вил акѣална ахѣайдай са легѣзедин макѣамда чапла гѣилив адан костюмдин хев кѣуна вичихѣди чѢугуна, муѣкуѣ гѣилив вичин кѣвалакай хѣудна кѣеме галаз-галаз са шумудра Ясабан руфуниз сухна.

Садани икѢ жеда лагѣана фикирначир, я тамададивай, я майдандал хкадарай жегѣилривай БетѢих садлагѣана Ясабавай кѣулухѣ чѢугваз хѣаначир, гзафбуруз ми- дяди кѣеме акѣудайвални акуначир. Амма Ясабай акѣатай кѣати вагѣши гѣарайди ина гѣихѣтин мусибат хѣанватѢа кѣалурнай.

Акѣатайди са йикѣ-шуван тир. Дишегѣлийрин цѢвагѣунини шел-гѣарайди цавар кѣачуна. Гѣа и арада, са ни ятѢани кѣасухдай авурди хѣиз, эквни хѣахѣнай. Жемѣтдин кѣил квахѣнавай, я ам чѢизвачир, я адавай хѣжедай куѣмек авачир... Хуѣре эквер хѣахѣайла, варз авайди тайин хѣанвай... БетѢих гѣинихѣ хѣфенатѢа, гѣикѢ хѣфенатѢа садазни акуначир, я адан гуѣгѣуѣна фѣйи садни хѣаначир. Итимар ярх хѣанвай Ясабал элѣвѣнвай... Адан ван кѣени зи япара ама, ада цѢугѣ ийиз, гѣарайзавай: «Зав ажал агудмир! Зи Андрей етим мийир!»

Балакѣ халуди цахѣ элѣвѣна вилерилай тѢуб чѢугур хѣиз хѣанай заз. Адаз, дериндай нефес кѣачуна, ихтилат давамариз кѢанзавай.

– МискѢиндин кѣвалавай са вуж ятѢани физва, – кушѣушдалди лагѣана Сар- дара, гуя адаз икѣван гагѣда Балакѣ халудин ихтилат ван хѣайиди туш, я ам кѣатѢ хѣуникайни адаз са кѣайгѣуни авач.

Амма ада ам кѣатѢна лугѣунни дуѣз жезвачир, а мусибатдин дуѣшуѣш саки вири ахѣайна куѣтягѣнавай. ЯтѢани захѣ са бѣзи суаларни авачиз тушир. Муѣкуѣ патахѣай, советдин хѣин игѣтиятлувилизни яб тагана жезвачир.

– Ша, ша фин, – Балакѣ халу вилик экѣчѢна. – Са вуж ятѢани кѣекѣвезва... Гѣам угѣри хѣун мумкин я. ТахѣайтѢа и йифен геж вахтунда куѣчедиз экѣечѢдай вуж авайди я хуѣре? Сѣтдин кѣведар жезва...

Чун мискѢин галайвал эвичѢна. Чна, кѢвачери ван тийидайвал, мукѣаятдиз, саки куѣлераллаз, кѣаралту аваз акур куѣчедихѣ гѣерекатна.

– Чна чун адаз кѣалур тийин, гѣам вич вуж ятѢа чинеба чирин... – кушѣушдалди лугѣузвай Сардара, кам явашариз. Ам авазни гуѣгѣуѣна авай.

– Угѣридикай катдани чун? – Балакѣ халудин фикир кѣетѢиди тир. – Са камни кѣулухѣ!

Садни акуна чаз: чун физвай дар куѣчедин атѢа кѣилел сад чун галайвал кѣвезва. Чун акѣваз хѣана.

Кѣаралтуни акѣваз хѣана. Адазни чун акунвай.

– Ката! – лагѣана Сардара. – Адаз чун такурай! Ам БетѢих я! БетѢих я!

– Туш! Туш! Вуж ятѢа тайиндиз чирна кѢанда. Тахсир квачирдал тахсир текѣве- дайвал. – Балакѣ халуди виликди чѢугуна... – Белки, ам угѣри туштѢа...

(КѣатѢама)

Мегъамед Гъусейнован 80 йис

Абдуселим ИСМАИЛОВ

Алатай ноябрдин сифте кьилера Магъачкъаладин 2-базарда аваз, герек шей-шуьй къачуна экъечИзавай зал, гагъ-гагъ телефонрай рахазвайТани, фадлай патавай такунвай Мегъамед Азизханович дуьшуьш хъанай. Адахъ вичин уьмуьрдин юлдаш Бедирнисени галай. Чи шадвилиз къадар хъаначир. Гъилерик квай залан чантаяр къерехдив эцигна, жузунрив-качузунрив эгечИнай чун. Инал чна коронавирус себеб яз вахтсуз дуьньядай фейи са шумуд кас чи танишар ва дустар: актер ва режиссер, Дагъустандин халкъдин артист Мизебег Мирзебеков, тележурналист, Гъусейноврихъ галаз са квалера яшамии хъайи Алдер Гъажимирзоев ва масабур рикел

хканай. А вахтунда за къатІанай хъи, Мегъамедаз уьмуьрдин татугайвилерикай рахаз кІанзавачир. Зинни Бедирниседин арада давам жезмай и тема акъвазарна, Мегъамеда са цІуд йисан вилик чна чапдай акъудай «Самурдин лепеяр» манийрин ктабдин тариф авунай. «Вуч хъсан карнай вуна а ктаб акъудна», - лагъанай ада, чина милаим хъвер аваз, назик хъанвай сесиналди...

- Гъамииша къизмиш везинрал алай чи дуст Мегъамед Гъусейнов дегши хъанваз акуна заз, - лагъанай за кІвале жуван кайванидиз, - сесни ацукънава, чинин рангни масад я.

- Азарлу я жеди. Аллагъ куьмек хъурай вичиз...

Амма гуьгъуьнин вацра са шумуд йисуз залан азардиз дурум гайи Мегъамедан уьмуьрдал анжах кьве гъафтада бедендик кваз хъайи вирус гъалиб хъана, декабрдин 19-даз ам рагъметдиз фена.

КЪИЗМИШ ВЕЗИНРАЛ АЛАЗ ФЕЙИ УЬМУЬР

Твар-ван авай чІехи композитор, за гъурмет авур, заз гъурмет авур багъри кас Мегъамед Гъусейновакай фикиррин кьилел акъуднавай гафар за жуван чІехи са эсерда, «Къавкъаздикай агъзур хиял» поэма-эсседа, лагъанвайбур я. Инал, заз чиз, а цІар авай бенд гъайитІани кутугнава:

Рагъиматан сес, Тарланан гъевес,
Мегъамед – къизмиш везинрал алай,
Алирза, Асеф... Исамудин бес!
Абдулкъадир, рикІ хъуьруьнрал алай... -
Вири чи руьгъдин дагъларин кІуквар!
Гъар сад девирдин винел алай рекъ!
Зи чилин тавар, зи халкъдин лувар!..

**Уьмуьр амай кьван муьгътеж жеда квехь:
Зуьрнедал кьугъвай зи дахдин тупар,
Эмина кутур шаирвили рехь...**

Заз ам гьамиша кьизмиш везинрал алай кас яз чидай. Адан пеше, аялзамаз ада хкянавай рехь гьам тир.

Кьизмишвал вири жуьредин гьиссериз, рангариз хас ери я. Адан артухвал, эскиквал инсандин кьилихдилай, кьенепатан дуьньядилай ва руьгдилай аслу жезва. Яратмишзавай ксарин чпин кьамат гьавурда авай инсанриз абурун яратмишунрай гуьзгуьдай хьиз, дерин булахдин гьамгадай хьиз, аквадайдини гьавилай я.

Мегьамед Гьуьсейновахь галаз сифте таниш хьайи вахт зи рикелай садрани алатдач. Хьсан вахт тир ам: жегьил члав, рикле – мурадар ва куьтягъ тежер умудар, патав – дустар, келунар, кьвалахар...

1971-йисан июндин са юкьуз зунни зи рагьметлу дуст Агьасиев Агьакиши Махачкьаладиз кьез рекье авай. Адани, зани Дагьустандин государственнй университетдин эхиримжи курсар заочнйдаказ акьалтарзавай. Акьахна чун экуьнахь фад Баку – Магьачкьала поездда Азадогьлидай, кьезва меркездиз. Мамедкьала станциядал поезд акьвазнавай члавуз, чун авай вагондиз кьурай лацу якларин, яргьи цалцлам чларар япарилай агьуз авахьнавай са кас, чалай артух хьиз яшар авай жегьил, акьахна. Салам гана, ам чи кьаншарда, вагондин муькуь даклардин вилик ацукьна. Чи фикир адал гьасятда акьвазна.

-Вун адан гьилериз, тупариз килиг садра,- лагьанай за жуван дустуниз.- Халис музыкантдин тупар я: члагьан ягьиз, мецерал кьугъваз халкьнавай...

-Я, валлагь,- дикьетлу хьана зи дуст Агьакишини.

Чун чяхь галаз лезги члалал рахазвайди кьатлай рекьин юлдашди вични чакай тирди чирна. Чун таниш хьана.

-За Мамедкьалада музыкальнй школада муалим яз кьвалахзава,- лагьана ада вичикай.- Даградиодиз физвайди я. За композитор Зейнал Гьажиевакай очерк кхьенва – ам лезги радиодиз тухузва.

Инал чаз адан твар Мегьамед тирди, ам хьсан музыкант, яратмишунрин эвел кьиле авай композитор тирдини чир хьана.

-За лагьанайни ваз!- элкьвенай зун жуван дустунихь. Ам хьуьрез акуна, Мегьамеда хабар кьунай:

-Куьне вуч лагьанай?

Чун мадни сад садаз килигиз хьуьрез акьвазна.

-Куьн квел хьуьрезва?- чиниз яр акьатна, шаклу хьана Мегьамед.

Зи дустуни, яргьарилай вегьена, чи сир ачухна.

-Зи твар Агьакиши я, дустунин твар - Абдуселим. Чун гатун экзаменар вахкуз университетдиз физвайбур я. Ида заз ви тупар кьалурнай, члагьандин мецерал кьугъваз халкьнавайбур я лугьуз...

-Дуьз кьатлана ви дустуни,- регьят хьанай Мегьамедаз.- Зун дугьриданни члагьанчи я. Амма ам зи пеше я лугьуз жедач, за композиторвили рехь хкянава.

-Ибрагьим Гьуьсейнован «Лезги чилер» чларариз гьава кхьенвайди вун яз тахьуй гьа?!

-Зун я...

-Гзаф хьсан мани я,- лагьанай зи дустуни.

-Руьгь кутадай мани я,- алава хьвунай зани.- Манидиз яб гудайла, инсанри лугьуда: белки куьн стхаяр ятла? Вунни Ибрагьим Гьуьсейнов...

-Ваь, зун Рутул райондин Хьуьлуьдар лугьудай хуьрйяй я, ам - Алкьвадрилай. Руьгьдин стхаяр я лагьайтла, жеда. Заз адан и чларар пара бегенмиш хьана...

Са гьафте алатна, за а вахтара вири квалера экуьнлай нянин геждалди хкуд тийиз кьвалахдай радиодай композитор Зейнал Гьажиевакай Мегьамед Гьуьсейнован

музыкальный очеркдихъни яб акалнай.

Мегъамед Гъуьсейнован рикел вичел ихътин гилериз-туплариз фикир гудай гадаяр галтайди аламуьк тавунни мумкин тир. Чнани, и агъвалат тек-бир рикел хкиз, рикелай алуддай жеди. Амма къисметди са йисалай чун сад садал дуьшуьш хъууна.

1972=йисан зулуз зун, са шумуд касдин, и квалалахал къевез кланзавайбурун, арадай хкъяна, Даградиодин лезги передачайрин редакциядиз корреспондентвиле къабулнай. Квалалахдин сифте юкъуз, а члавуз хуьруьн школадин малимдиз, нур чкланвай тавханаар хъиз, акур Дагтелерадиокомитетдин холлда, дагълар ва вир галай патахъ акъатнавай гегъенш даклардин вилик ппипрус члугваз акъвазнавай таниш ухшарар квай жегъил акуна. Патав агатайтIа, Мегъамед я.

-За ина квалалахзава,- муштулух ганай заз ада.- Урус редакцияда музыкальный передачайрин старший редактор яз са шумуд варз я.

-Зунни къенин йикъалай лезги редакциядин корреспондент я...

Чна мад сеферда сада садаз гилер хъияна, мубаракар авуна.

Гъа икI хъайи чи танишвал, ахпа яваш-яваш арадиз атай мукъавал ва дуствал чавай я алатиз физвай йисари, яни артух жезвай яшари къакъуд хъуунач. Чи арада, са девирдин инсанрин, са пешедин къуллугъчийрин хъиз, композитординни шаирдин арада хъизни дуствилин алакъаяр битмиш хъана. Ада зи чIалариз гзаф манияр къхъена. ЯхцIурдав агакъна. Анжах аялар патал – къанни цIуд мани къван. Абур нотаярни галаз чапдай акъуднавай ктабра гъатнава. Къанни къве мани – композитордин 70 йисан юбилейдиз савкъват яз за «Самурдин лепеяр» тIвар алаз акъуднавай нотайринни чIаларин ктабда.

Азизханан хва Мегъамед Гъуьсейнов 1941=йисан 2- февралдиз Рутул райондин Хъуьлуьдрин хуьре дидедиз хъана. Течирбуруз чир хъурай – хуьр Къулан вацIун къилел, Рутул дередин сиве къадим ерийрикай сад я. Къакъан дагъларин, дили кламаринни йигин вацIарин, къайи булахринни къацу яйлахрин макан тир и чилерал чIехи жез, ада вичин яратмишунра сел хъиз ахмиш жезвай гъиссер, рангарни тавар, сесер ва везинар аял чIавалай руьгъдалди кужумна. Ахпа, уьмуьрдин рехъ хкъяна тайин хъайи чIавалай, абур маса композиторрин эсеррихъ галаз садрани какахъ тийидай маниьризни музыкадин чIехи эсерриз дуьзмиш жез эгечIна. Композитор яз Мегъамед Гъуьсейнов къве вишдалай виниз жуьреба-жуьр жанрайрин музыкальный эсеррин автор я. Абурун арада вири терефрихъай зурбабур тир «Дагъустандин музыкадин рангар» тIвар ганвай сюита, «Эмин» тIвар ганвай драмадин поэма, гобой ва оркестр патал концерт, оркестр ва тар патал «Лезги рапсодия», «Лалаандин везинар» кантата ва гзаф къадар вокально-симфонический, камерный эсерар ава. Мегъамед Гъуьсейнова «Шарвили» опера къхъена сегънедал акъудна. Им адан рикIе авай виридалайни чIехи мурад тир. Адан манияр республикадин вири халкъарин векилар тир манидарри лугъузва. Композитордин эсерар уьлкведин чIехи шегъерра ва музыкальный меркезра тIвар-ван авай оркестрри ва устадри тамамарзава.

Жув классический музыкадал рикI алай ва гъавурда авай кас я лугъуз завай жедачIани, Мегъамед Гъуьсейнован бязи эсерри зи руьгъдани гелер тунва. Са къанни цIуд йис къван идалай вилик, чна, лезги писателрин дестеди, композиторрин Союзда адан «Эмин» поэмадихъ яб акалнай. Чун белки и драмадин эсердиз яб гайи сифтебур тир жеди. Чак ада руьгъдин велвела кутунай. Адай чIехи шаирдин шииратдин гъиссер агакъзавай, ада гъижран чIугваз тазвай. И эсердай Мегъамед Гъуьсейноваз Етим Эминан тIварунихъ галай халкъдин премия, ахпа республикадин премияни ганай.

Мад са эсер чна санал яб гайи «Лезги рапсодия» хъанай. Композиторрин Союзда. И эсердини вичин гъиссерин, рангарин ва таварин девлетлувилелди, везинрин назиквилелди ва къизмишвилелди чаз зурба таъсирнай. Масадбур заз чидач, зун гъавурда акъунай: Мегъамед Гъуьсейнов халкъдин уьмуьр адан вири шадвилер ва пашманвилер, магълубвилер ва гъалибвилер галаз художественный такъатралди, музыкадин чIалан ва везинрин куьмекдалди гъахълу гъакъикъат яз къалурзавай

устадрикай сад я. Адан эсеррик фашалвал квач, ада девирдин мудриз муьтГуьгъ хъана художникдин зиневилиз кам вегъезвач, адан музыка марифатдин мягкем бинейрал, ягъ-намусдин пак истемишунрал битмиш хъанва.

ИкI тирди адан эсерри чпи субутзава. Къачун адан «Намусдин аксивал» твар ганвай фрескаяр. Им Дагъустандин композиторрин яратмишунра эсиллагъ цIийи кам, цIийи сес ва везин я. Мегъамед Гъуьсейнова, Етим Эминан ва СтIал Сулейманан шииратдилаь эгечIна вири девиррин, амма виридалайни артух алай девирдин инсансузвилерикай, мусибатриз барабар вакъиайрикай вичин гаф, вичин къимет музыкадин чIалалди лугъзува. Яратмишунин рекъе хъанвай и чIехи агалкъунизни лайихлу къимет гана – Мегъамед Гъуьсейновакай 2003-йисуз им къвед лагъай сеферда Дагъустан Республикадин Государственный премиядин лауреат хъана.

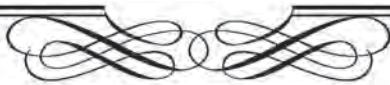
Мегъамед Гъуьсейнован эсерриз цIийивал хъиз халкъдин яратмишунрал бинелу хъунни хас я. И жигъетдай, халкъдин яратмишунрикай рахадайла, зи рикIел ихътин са кар хквезва. Алатай асирдин 70-йисара Даградиоа кIвалахзавай чIавуз, жуван передачайра цIийивилер тваз алахъзавайла, за чи хуьре манийрин хъсан устад яз чидай Эрзи тIвар алай дишегълидин ва зи диде Мислиматан мецелай халкъдин манияр лентиниз хъенай. Вич лугъумир, абуру тамамарай манийрин арада санани къейд тахъанвай гъаваярни авай къван. Мегъамед Гъуьсейнова абур гъасатда къатIанай ва ахпа вичин «Лезги рапсодияда» ишлемишнаь. Композитордихъ халкъдин яратмишунрин халис жебехана авай. Ада неинки халкъдин манияр, гъакIни къуьлерин макъамар кIватIна, нотайрин къилдин ктабар яз, тамамарай устадрин шикиларни, абурукай делиларни галаз, чапдайни акъуднай.

Мегъамед Гъуьсейнова республикадин театррихъ галазни сихдаказ алакъяар хвена кIвалахзавай, гзаф тамашайриз музыкаяр кхъизвай. Гъа жергедай яз Лезги театрдин тамашаяр патални. 1990-йисуз лезги театрди жуван «Чигали» пьеса сегънедал эцигиз башламишайла, за композиторрикай сифтени-сифте Мегъамедан тIвар къунай. Художественный руководитель Эседулагъ Наврузбековахъ галаз чун ягъалмиш хъаначир, тамашадин музыка акъалтIай хъсанди хъанай. Къугъвай актерри къени ихътин пешекар музыка ва манияр квай, мана-метлебдин жигъетдайни вири истемишунриз жаваб гузвай ва тамашачийри хушдиз къабулай тамаша сегънедал хкун тIалабзава.

Мадни са тамаша. Ингъе эхиримжи са шумуд йисуз лезги театрдин сегънедилаь алат тийизвай «Пуд югъ» драма къачун. Пьесадин автор яз за театрдин къилин режиссер ва директор чи халкъдин къисметрин дерин къатар ачухарзавай драмадиз музыка кхъин анжах Мегъамед Гъуьсейновалай алакъдайдахъ инанмишарнай. ЦIийи тамаша чи яратмишунрин дуствилин мад са нетижа хъанай.

Винидихъ за къейд авурвал, Мегъамеда гзаф йисара Даградиоа музыкальный редакциядиз регъбервал гана. Ада республикадин культурадин Министрдин заместителвиле кIвалахна. Россиядин Федерациядин искусствойрин лайихлу деятелвилин чIехи тIвар къачунвай ва вири уьлкве тирвал машгурвал къазанмишнавай композитор эхиримжи гзаф йисара Дагъустандин операдинни балетдин театрдин художественный руководитель хъана. Гъар йикъан кIвалахди, къуллугъдин везифайри вахтар къакъудзавайтIани, мецерал къугъваз халкънавай адан тупIари гъа вилик хъиз кIвалахзавай, цIийи-цIийи эсерар яратмишзавай. Вичин пудкъанни цIуд йисан юбилейдин вилик «Шарвили» опера яратмишна къилиз акъудун – им Мегъамедан виридалайни чIехи къазанмишун хъанай. Зун инанмиш я, 80 йисан юбилейдизни ам вичин цIийи эсерар гваз гъазур жезвай. Амма агакънач ам и йикъав. Женнетгъгли хъурай вичикай. Къе хажалат гваз рахазватIани, мукъвабуруни ярар-дустари, музыкадал рикI алай лезгийри хъиз, вири дагъустанвийрини Мегъамед Гъуьсейнов гъамиша къизмиш везинрал алай композитор яз рикIел хуьда. Адан къамат къад лагъай асирда куькIвена гъич садрани хкахъ тийидайди яз халкъдин руьгъда амукъда.

Муштулухар

* * *

2020-йисан сифте йикъарилай дуьнья тирвал чклиз эгечлай тлугъвалдин татугайвилер инсанрин уьмуьрдин вири терефриз гъахъна. Экономикадин, яшайишдин рекъерай виликди финин гъерекат яваш хъана. Халкъдин руьгъдин къуллугъда акъвазнавай идарайрин къвалахни гуьнгуйнай акъатна. Амма акъвазнач. Театрри тамашаяр эцигзава, яратмишунин рехъ гвай ксари цийи эсерар теснифзава, чапханайри цийи ктабар акъудзава...

Ктабрикай рахайтла, чахъ хъсан хабарар ава. Муштулухар лагъай-тлани жеда.

ИкI, чи милли литературадин уьмуьрда сифте яз немс чIалал лезги гъикаятдин ктаб акъуднава. Ам гъазурайди чIалан алим Штеффи Хотивари-Юнгер, чап авурди Германиядин «Books on Demand» чапхана я.

Ктабда лезгийрин алай аямдин ирид писателдин: Абдуселим Исмаилован, Пакизат Гуьсейновадин (Фатуплаевадин), Фейзудин Нагъиеван, Седакъет Керимовадин, Арбен Къардашан, Фазир Жаферован (Фазир Муаллим) Вадим Керамован къад гъикая гъатнава. Абурукай гъич садан эсерарни икъван чIавалди немс чIалал акъатайди туш.

Цийи ктабда гъатнавай эсерар чи халкъдин уьмуьрдин жуьреба-жуьре терефриз талукъбур я. Немс чIалал къелдайбуруз абурай лезги халкъдин тарихдинни къенин шикилар, уьмуьрда жезвай дегешвилерни даим гумукъдай адетарни къилихар, лезгийрин руьгъдин къетIенвилерни Лезгистандин тIебиатдин гуьзелвилер аквада.

Эсеррин таржумачи ктаб гъазурай алим Штеффи Хотивари-Юнгер я.

* * *

Малум тирвал, СССР чIкIайдалай гуьгъуьниз Москвадин чапханайра Дагъустандин чIаларай урус чIалаз таржумайрин ктбар акъудун саки акъваз хъанай. Россиядин халкъарин амай чIаларайни. ИкI виже текъведайди аннамишна, эхиримжи йисара милли литературайриз фикир хугуз эгечIна. И месэла гъатта государстводин дережада гъялуни рекъер жагъурна, «Россиядин культура» Федеральний программадин сергъятра аваз ва печатдинни массовый коммуникацийрин рекъей Федеральний агентстводин

финансрин куьмекдалди Россиядин халкъарин алай аямдин литературадин антологияр урус чӀалал акъудунин къарар къабулна. Тешкиллувилин комитетдин председатель яз С. Е. Нарышкин тайнарна. Россиядин Федерациядин халкъарин милли литературайриз куьмек гунин рекъай Федеральный редакционный совет хкъана. Редакционный советар чкайрални тешкилна. Месела, лезги литературадин советдик Ханбиче Хаметова, Абдуселим Исмаилов ва Арбен Къардаш кутуна.

Гъа икӀ государстводин дережада аваз башламишай кӀвалахдин нетижа яз 2017- йисуз Москвадин Саднавай Гуманитарный Издательствода зурба къве кӀватӀал акъудна: Россиядин халкъарин алай аямдин литературадин антологияр «Шиират» ва «Аялрин литература».

Антологияр акъатунин важиблувилдин шагъидвал ийизвай кар ам я хъи, «Шиират» антологиядиз сифте гаф РФ-дин Президент В.В. Путина кхъенва.

«Аялрин литература»-диз – Федерациядин Советдин председатель В.И. Матвиенкоди.

Урус чӀалал таржумаяр хъиз, гъар са шаирдин вичин чӀалални шиирар ганвай «Шиират» антологияда Ханбиче Хаметовадин, Абдуселим Исмаилован, Фейзудин Нагъиеван, Арбен Къардашан ва Азиз Мирзабекован эсерар гъатнава. «Аялрин литература» антологияда – Сажидин Саидгъасанован, Мердали Жалилован, Абдуселим Исмаилован, Пакизат Фатуллаевадин ва Арбен Къардашан.

Къве антология 2020-йисузни акъатнава: «Проза» ва «Драматургия».

Эгер прозадин эсеррин кӀватӀалда лезги писателрикай са шумуд касдин эсерар гъатнаватӀа, пьесайрин антологиядин авторрин арада чи литературадин векилрикай анжах къве автор ава: Абдуселим Исмаилов ва Ризван Ризванов.

Абдуселим Исмаилован «Зиярат» пьесадай тамаша гъеле 2006-йисуз лезги театрдин сегънедал эцигнай. Шииралди кхъенвай ва алай аямдин хъи месэлайрикай тир и эсер урус чӀалаз Москвадин Литинститутдин доцент Виктор Кулледи таржума авунва. Ризван Ризванован «Шарвили» пьесани лезги театрдин сегънедал эцигайди я. Амни В. Кулледи таржума авунва.

Къейд авун лазим я хъи, чпихъ къимет авачир къван багъа ва зурба антологийра Россиядин 60-ав агакъна халкъарин чӀаларал 260 касдив агакъна шаирринни гъикаятчийрин ва драматургрин эсерар гъатнава.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

